

caiete critice

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

NR. 8 (382) • AUGUST 2019

VICTOR ȚVIRCUN:

DIMITRIE CANTEMIR AND EUROPEAN SCIENCE

IOANA COSTA:

„CRITICA DE TEXT ESTE O DISCIPLINĂ
CARE S-A NĂSCUT ODATA CU FILOLOGIA,
ÎN ALEXANDRIA EGIPTULUI”

PAUL CERNAT:

PROZATORUL REALIST CA
INTELECTUAL CRITIC ȘI OM DE STAT

ANA-MARIA BĂNICĂ:

FEȚELE TĂCERII ȘI VOCILE CRITICII

BIANCA BURȚA-CERNAT:

PANAIT ISTRATI ȘI LUPENI '29.
EPILOG LA ODISEEA SOVIETICĂ

Existențialismul româneșc (V)

Fragmente critice de Eugen SIMION

caiete critice

Numărul 8 (382) / 2019

ISSN: 1220-6350 / ISSN (on-line): 2285-5041

Revistă indexată CNCS, Scipio, Erihplus

REDACTIA:

Eugen SIMION

director

Valeriu IOAN-FRANC

redactor-șef

Lucian CHIȘU

coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ

secretar de redacție

Bianca BURȚA-CERNAT

Ștefania MIHALACHE

Oana SOARE

Andreea TELIBAN

Paul CERNAT

Alexandru DUMITRIU

DTP: Mihăiță STROE

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Mihai CIMPOI

Jacques DE DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Radivoje KONSTANTINOVIĆ (Serbia)

Michael METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Evanghelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Basarab NICOLESCU

Eugen SIMION

Virgil TĂNASE

Dumitru ȚEPENEAG

Revistă editată de
**Fundația Națională
pentru Știință și Artă,**
**Grupul interdisciplinar
de reflecție și Editura Expert,**
sub egida **Academiei Române**

ERIHPLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

 SCIPIO
SCIENTIFIC PUBLISHING & INFORMATION ONLINE

site: caietecritice.fnsa.ro
e-mail: caietecritice@gmail.com

CUPRINS

8 / 2019

3

FRAGMENTE CRITICE

Eugen SIMION

Existențialismul românesc (V)

The Romanian Existentialism (V)

14

A GÂNDI EUROPA

Victor ȚVIRCUN

Dimitrie Cantemir and European Science

Dimitrie Cantemir și știința europeană

18

INTERVIU

Lucian CHIȘU

Ioana Costa: „Critica de text este o disciplină care s-a născut odată cu filologia, în Alexandria Egiptului”

Ioana Costa: “Text criticism is a subject matter that was born at the same time with Philology, in Alexandria, Egypt”

27

EVOCARE

Serge FAUCHEREAU

Prudemment sceptique

Ușor sceptic

33

Eugen SIMION

Augustin Buzura și teritoriul său imaginar

Augustin Buzura and his Imaginary Territory

40

COMENTARII

Paul CERNAT

Prozatorul realist ca intelectual critic și om de stat

The Realist Fiction Writer as a Critical Intellectual and Statesman

43

Ana-Maria BĂNICĂ

Fețele tăcerii *și vocile criticii**The Faces of Silence and the Voices of Criticism*

55

Bianca BURȚA-CERNAT

*Panait Istrati și Lupeni '29. Epilog la odiseea sovietică**Panait Istrati and Lupeni '29. An Epilogue to the Soviet Odyssey*

65

Ileana GAE

*Din valul anglicismelor**Out of the Pool of Englishisms*

LIMBA ROMÂNĂ DE AZI

69

Mihăiță STROE

*Alambicul**The Alembic*

SCENE LITERARE DIN VIAȚA OBIȘNUITĂ

72

Valeriu IOAN-FRANC, Napoleon POP

*Ordinea economiei mondiale. Exerciții de resuscitare (II)**World Economic Order: Resuscitation Practise (II)*

CULTURĂ ȘI ECONOMIE

*Ilustrația copertei I: Monumentul „Lupeni '29” (1969),
realizat de sculptorul Ion Irimescu (1903-2005)*

EUGEN SIMION

Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură,
directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”
*Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section,
Director of the “G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory*
e-mail: eugen.simion@fnsa.ro

Existențialismul românesc (V)

Abstract

Acest studiu aduce în discuție o generație de mari creatori afirmați în perioada interbelică, precum Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu sau Eugen Ionescu, care formează ramura românească a unui curent de idei european (existențialismul). Autorul fixează punctele de pornire ale existențialismului românesc – Kierkegaard, Dostoievski și misticii ruși (Berdiaev, Șestov) și spanioli (de la Ioan al Crucii până la Unamuno), filosofia existențialistă germană (Karl Jaspers și Heidegger), dar și tradițiile spiritualității ortodoxe. Pentru o mai bună înțelegere a acestor filiații și diferențieri, sunt cercetate cursurile de metafizică ale lui Nae Ionescu, modelul imediat al tinerilor existențialiști. Elevii lui Nae Ionescu se despart de el în multe privințe și se despart și între ei. Mai toți acești tineri au, însă, complexul de a aparține unei culturi minore. Scriu o literatură care pune în discuție totul în cultura românească, de la filosofie la politică și, de aici, la morala colectivă. Unii dintre tinerii filosofi ai ființei sunt creatori în adevăratul sens al cuvântului. Mărturisirile (toate scrierile lor au o notă accentuat autobiografică) sunt admirabil scrise, iar ei înșiși, „generaționiști”, cum mai erau numiți în anii '30, fac literatură fără să vrea. Este nevoie de comprehensiune când discutăm destinul și atitudinile existențialiștilor români într-o istorie agitată, dominată de confruntarea dintre două sisteme totalitare, pentru a putea fi judecați drept.

Cuvinte-cheie: existențialismul românesc, Mircea Eliade, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Eugen Ionescu, Nae Ionescu

This study focuses on a generation of great authors of the Interbellum, such as Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu or Eugen Ionescu, who form the Romanian branch of a European school of thought (existentialism). The author establishes the starting points of the Romanian existentialism – Kierkegaard, Dostoevsky and the Russian mystics (Berdiaev, Shestov) as well as Spanish mystics (from John of the Cross to Unamuno),

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/Nr. 54PCCDI/2018.

the German existential philosophy (Karl Jaspers and Heidegger), but also the traditions of the Orthodox spirituality. Nae Ionescu's *Metaphysics* lectures are examined for a better understanding of the filiation and differentiations, as he was the youngsters' immediate model. Nae Ionescu's students differ from him in many respects, as there also are differences between themselves. However, almost all the young Romanian existentialists share the complex of belonging to a minor culture. They write a kind of literature which questions everything in the Romanian culture, from philosophy to politics, hence the collective morality. The confessions (all their works own an emphasized autobiographical character) display an admirable style, and they, "the generational", as they were also called in the 1930s, create literature without intention. Comprehension is required when discussing the destiny and attitudes of the Romanian existentialists during a troubled history, dominated by the confrontation between two totalitarian systems, for a fair appraisal.

Keywords: Romanian Existentialism, Mircea Eliade, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Eugen Ionescu, Nae Ionescu

15. Alte scrieri existențialiste. D.D. Roșca, Eugen Ionescu și, din nou, Mircea Eliade

În 1934 apăruse o carte, *Existența tragică. Încercare de sinteză filosofică*, scrisă de ardeleanul D.D. Roșca, viitorul traducător al lui Hegel în românește. Cartea, publicată o dată cu *Peculiile disperării, Nu și Mathesis sau bucuriile simple*, este comentată favorabil, dar nu ca o revelație în literatura filosofică. Se discută, aici, despre „absoluta incertitudine și solitudine în fața misterului existenței” și despre posibilitatea de a depăși tragicul printr-o meditație cumpănită, stabilizatoare, capabilă să împace forțele antagoniste ale spiritului. O soluție gospodărească:

„Anume: *să nu totalizăm experiența* nici într-un sens, nici în altul... S-o acceptăm ca egal de reală sub ambele aspecte mari ale ei: sa nu uităm nici un moment că e inteligibilă, dar și neinteligibilă; că e rezonabilă, dar și absurdă; cu sens, dar și fără de sens. Să recunoaștem că la mersul lucrurilor nu comandă numai legi și norme de care ascultă spiritul; că dreptul la existență al valorilor nu e în mod absolut asigurat de însăși esența ultimă a Universului, rațiunea și împlinirea fiind deopotrivă altoite pe însăși rădăcina lucrurilor; că Binele și Răul, valoarea și nevaloarea, spiritul și natura oarbă

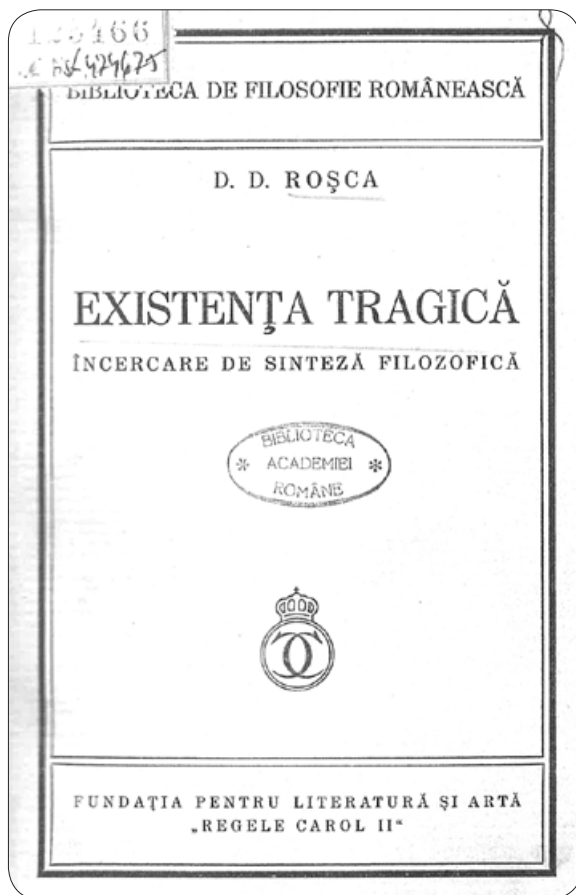
– aspecte ale existenței deopotrivă de rele – se combat cele mai adesea ori și cu sorți de izbândă de partea Răului cel puțin egali celor ce se găsesc de partea Binelui. Și colaborează numai întâmplător. Să recunoaștem, prin urmare, că adevărul și dreptatea nu trebuie să iasă cu necesitate învingători din acest antagonism tragic; că înfrângerea și dispariția lor totală este tot atât de posibilă ca și victoria lor finală. Mai mult decât atât: poate nu va exista victorie finală de nici o parte, niciodată; fiind hotărât din eternitate ca forțele antagoniste să se combată în eternitate...”

Sentimentul tragic apare, dar, atunci când individul, lucid, își dă seama de „absoluta incertitudine” și atunci este strivit de deznădejde în suflet și recuperat, cât poate fi, de resemnare. Mai originali, mai profunzi în privința tragicului, mai buni specialiști în deznădejde, se arată scriitorii din această epocă de mari transformări spirituale. E suficient să-l citești pe Eugen Ionescu (în *Nu*) pentru a observa faptul că negaționismul lui se întemeiază pe o metafizică a fricii de existență („Doamne, toate zidurile se clatină aici, toate glasurile tac, totul se surpă: suntem niște copii caraghioși, părăsiți în această lume, în această imensă casă care se dărâmă; ne jucăm, lângă abisuri, cu păpușile... Cu ce vorbe noi să strig să mă audă: *Urletul meu e slab ca un suspin*”) și pe un acut, devastator

sentiment al morții. Eliade, mai calm, analizează, în romanele din această vreme, psihologia și ideologia generației tinere, sugerând drama tânărului care se pregătește să intre într-o lume pe care n-o acceptă: lumea părinților, o lume conformistă, revolută, nespirtualizată, „burgheză” în sensul de conservatoare și falsă. Noua generație optează pentru *autenticitate, experiență, aventură, revoltă*. „Huliganul” este tipul exponențial al acestei noi provocări morale și sociale. El neagă toate valorile acceptate, vrea să cunoască frenezile și voluptățile biologice ale tinereții, dar suferă de incapacitatea de contemplație în suferință. Este viciul de care vrea să scape printr-o „morală virilă”. Eroii din *Întoarcerea din rai* și *Huliganii* aspiră la o moarte eroică, colectivă, o moarte „frumoasă”, ca aceea a aristocraților Romei la sfârșitul Imperiului. Suferința omului li se pare revelatoare, ei vor să aibă *destin*, să iasă, chiar prin moarte, din anonim. Măcar atât: să aibă o moarte eroică și estetică.

Diferențiați ideologic, acești eroi ai eșecului pot fi fixați într-o tipologie a prozei existențialiste, ca și personajele lui Blecher și Sebastian, venite din alt mediu și cu alte traume. M. Blecher – autorul *Întâmplărilor în irealitatea imediată* (1936) – face comentarii inteligente despre conceptul repetiției la Kierkegaard („Vremea”, anul IX, nr. 431, 29 martie 1936), reconstituie, sumar, bineînțeles, biografia filosofului danez (îndeosebi episodul ruperii logodnei cu Regina Olsen) și încearcă să descifreze simbolul repetiției și repugnanta față de Hegel, marele Satan al „sistemului”.

„Repetiția (retrăirea momentelor anterioare ale existenței) este însă un pretext – zice suprarrealistul Blecher –, esențială este la Kierkegaard problema eternității.” Ceea ce înseamnă un teribil conflict interior. Blecher se dovedește a fi foarte sensibil la acest aspect. Este și tema scrierilor sale. Așa că, în motivul „repetiției” kierkegaardiene, Blecher caută o justificare subiectivă, îndeosebi în *Întâmplări în irealitatea imediată*, un eseu epic în care ficțiunea biografică se amestecă, în chip curent,

cu viziunile onirice. Existența este „un umblet” printre aceste haotice, terorizante „irealități imediate” și printre aceste imagini coșmarești ale realului, centrate în jurul interogației: „Cine anume sunt?”.

O întrebare primordială pentru filosofia existențialistă preocupată, înainte de toate, de condiția omului și de raporturile sale cu lumea din afară (*le dehors*). Blecher caută răspuns la interogația formulată mai sus și încearcă să reconstituie, din imagini disperate, ceea ce el numește „bizara aventură de a fi om”. Adică aventura sa, mișcările eului într-un univers existențial ostil și instabil ca apa unui ocean în furtună. Valoarea acestei proze esențiale, existențialiste în structura de profunzime, stă în acuitatea percepției (percepția realului și a irealului din real) și în stilul direct, halucinant de real – cum ar zice G. Călinescu –, pe care îl impun în epica românească aceste narațiuni descusute, dominate de o imensă, insuportabilă greață față

de „spațiile blestemate” din lumea agresivă a obiectelor. O temă sartriană, zic unii comentatori ai lui Blecher, înainte ca Jean-Paul Sartre să urce pe scena existențialismului european. O supoziție care nu-i necesară pentru a susține noutatea și valoarea estetică a acestor notații care nu mai respectă aproape niciuna dintre convențiile epicii tradiționale. Ce se observă numaidecât la lectura lor este un sentiment de captivitate a omului printre lucruri, de căutare tragică a unei soluții de salvare a spiritului în spațiul unei existențe alienante. Un sentiment cultivat insistent mai târziu de prozatorii existențialiști francezi.

16. B. Fundoianu (B. Fondane) și primele semne ale „conștiinței nefericite”. Pe urmele lui Șestov

Teme „existențialiste” (*sentimentul tragic al vieții, oroarea de sistem în filosofie, caracterul subiectiv al meditației filosofice, angoasa ca stare esențială de spirit, a fi în act, a fi în situație, condiția omului în univers, relațiile cu Dumnezeu, caracterul trecător al existenței*) aflăm, în literatura română, și la autori care nu-și pun în chip expres problemele teoretice ale existențialismului. După 1920, „angoasa lucidă” și tema lui *a fi* circulă prin eseistica și epica românească sub diverse chipuri. Bate un vânt de înnoire și de redefinire a conceptelor și a metodelor (modelelor) de gândire și, în sfera literaturii, de restructurare și redefinire a artelor poetice, fenomen ce se observă în toate genurile. Subiectivitatea, putem spune, vine la putere în defavoarea obiectivității, socotită până atunci – în istoria și critica literară – criteriul fundamental. „Filosofia vieții” (susținută de Bergson, Spengler și de mulți alți gânditori) este înțeleasă, pe urmele lui Kierkegaard, ca o

reflecție existențială a individului despre el însuși și condiția sa în lume. Cărți precum *Repetiția* (1843) sau *Conceptul de angoasă* (1848) sunt discutate îndelung de eseistii europeni care, după un război nimicitor, gândesc că nimic nu poate rămâne la fel, în societate, dar și în cultură. Scriitorii români nu rămân străini nici ei de acest proces ce preconizează o schimbare radicală a structurilor și a mentalităților. Chiar critica literară, socotită o disciplină a adevărului obiectiv, își nuanțează pretențiile și, prin G. Călinescu, dar și prin alții (ca Eugen Ionescu), consideră că obiectivitatea criticului este, cât poate și cum poate să fie, obiectivitatea subiectivității sale. Pe scurt: în filosofie, ca și în literatură, *subiectul* (cel care meditează asupra *obiectului* ce-i stă în față) renunță să fie doar un instrument de investigație și, deci, de cunoaștere a lui *dehors*. El vrea, acum, să se cunoască, înainte de orice, *pe sine*. Sau, ca să fim, poate, mai aproape de adevăr: *să se*

cunoască și pe el însuși. O răsturnare, așadar, în relația subiect-obiect. Filosoful existențialist nu mai vrea să fie pe locul doi în procesul meditației, un comentator inteligent al *sistemului*. El vrea să vorbească despre anxietățile sale. Rezumând: *existentul* își pune în discuție, cu prioritate, *existența din interior (le dedans)*, nu numai *existența din afară (le dehors)*. Filosoful trebuie să fie un *gânditor subiectiv* (Kierkegaard) sau, după vorba de mai târziu a lui

Trebuie să-l cităm printre cei interesați de tematica existenței și de problematica individului și pe B. Fundoianu (devenit, în Franța, Fondane). Poet de mare calibru, un „tradiționalist” – cum îl consideră critica literară din epocă –, în realitate un antimodern mistic, frământat de toate anxietățile sensibilității moderne

Cioran (care se despărțise de tânăr de filosofie), un *filosof* (gânditor) *privat*.

*

Revenind la existențialismul românesc, trebuie să-l cităm printre cei interesați de tematica existenței și de problematica

individului și pe B. Fundoianu (devenit, în Franța, Fondane), eseist și poet (*Priveliști*, 1930). Poet de mare calibru, un „tradiționalist” – cum îl consideră critica literară din epocă –, în realitate un *antimodern mistic*, frământat de toate anxietățile sensibilității moderne. Numai retorica impecabilă a poemului și tematica lui (mediul iudaic într-o Moldovă patriarhală – Ținutul Herței) sunt tradiționale. Dar prezența elementelor tradiționale într-un poem nu indică deloc un spirit liric conservator, antimodern. Numai atitudinea estetică față de acest univers poate da o sugestie despre modernitatea sau conservatorismul autorului. Și, apoi, între un spirit antimodern și un spirit conservator sau reacționar există o deosebire. Lirismul nu depinde, din fericire, de ideologie. Eseistica lui Fundoianu în limba română (*Imagini și cărți din Franța*, 1922; *Judaism și elenism* – articole de tinerețe strânse în volum în 1919), dar mai ales cea franceză (*Martin Heidegger sur les routes de Dostoievski*, 1932; *La Conscience malheureuse*, 1936; *Baudelaire et l'expérience du gouffre*, 1947; *Rencontres avec Léon Chestov*, 1982) este dominată clar de teme existențiale. La 25 de ani (se născuse la 14 noiembrie 1898 și a murit la 24 octombrie 1944, la Auschwitz) publică, în „Adevărul literar și artistic” (5 august 1923 – 30 septembrie 1923), o serie de patru foiletoane cu titlul *Revelația morții*, în care este vorba despre gânditorul rus Lev Șestov (1866-1938), care, din 1921, trăia în exil (în Franța). Un filosof creștin pe care tinerii filosofi și scriitori români – de la Cioran la Eugen Ionescu – îl vor citi cu atenție. Fundoianu o face, am sentimentul, înaintea lor. Îl va cunoaște direct când se va stabili el însuși în Franța și va lega cu Șestov o strânsă prietenie intelectuală și umană, socotindu-se un discipol al lui. Dovadă studiile despre acest mistic evreu-rus care, alături de ortodoxul Berdiaev, a dat o dimensiune religioasă (răsăriteană) existențialismului european. Foiletoanele din 1923, publicate în revistele evreiești din România, indică, în sensul dat formulei de Kierkegaard, un *gânditor subiectiv*, care își pune problema existenței, în genere, și a existenței

B. Fundoianu văzut de Sigmund Maur

(condiției) sale într-o lume din care, după vorba lui Nietzsche, Dumnezeu s-a retras sau chiar a murit. Citise pe Dostoievski (este scriitorul favorit, scriitorul de la care pornesc – nu numai de la Kierkegaard – existențialiștii europeni când este vorba despre existență și despre „omul în general”). Tânărul Fundoianu nu ezită să-l judece pe Șestov în raport cu vizionarul Dostoievski. Nu-i uită, meditănd la revelația morții, pe Socrate și Pascal, nici pe Tolstoi – alt model rus. Pune în discuție, acum, problema raționalismului și, cu mijloace eseistice, îl combate pe Descartes, zicând că adevărul se poate ascunde într-o idee clară și distinctă, dar și într-o idee „obscură și haotică”.

Aici și în alte fragmente, Fundoianu este de partea lui Șestov, care, sprijinit de Pascal, Dostoievski și Tolstoi, contestă atotputernicia științei în a descoperi și judeca adevărul. Descoperă și judecă numai ceea ce ea, rațiunea, a creat, zice Șestov. Fundoianu aduce în discuție, reflectând la ideea morții și la ficțiunea literară, pe Dostoievski și Tolstoi, marii ruși, modelele

sale. Gândurile, spaimele, reveriile lui Ivan Ilici și ale lui Brekhunov, eroul din *Stăpân și slugă*, sunt comentate în termenii filosofiei existențiale, fără ca autorul să-i spună pe nume. Talentul lui este de a pune întrebări. Întrebări esențiale despre *Moarte, Bine, Milă*, despre *Dincolo*, despre „legea naturală” și revolta omului singur și disperat de a înțelege ce se petrece cu el. Moartea este, cum crede Brekhunov, o formă de libertate („Sosesc, sosesc [...] și el simțea că este liber și că nimic nu-l mai reținea”)

sau moartea este ceea ce simte (o imensă spaimă) Ivan Ilici în fața „găuricăi” în care trebuie să intre? Analizându-l cu sagacitate, cu pasiune – putem spune –, cu responsabilitate (își asumă tematica șestoviană) și cu o evidentă anxietate pe misticul rus Șestov, în care intuiește un model de urmat și o problemă de adâncit, românul Fundoianu nu trage o concluzie. Tema rămâne deschisă. Pune doar o ultimă întrebare. O întrebare care colectează toate angoasele sale. Și are dreptate, până la urmă, să procedeze astfel. Căci ce poți face

altceva împotriva morții decât să meditezi la cruzimea și iraționalitatea ei? În fond, filosoful ce reflectează la moarte nu depășește condiția lui Ivan Ilici. Numai angoasa lui este pusă mai bine în propoziții.

Prins între voința de a ști și voința de a săvârși ceva împotriva neputinței de a găsi o soluție, Fundoianu continuă să pună întrebări. Cu alte cuvinte, să ridice probleme. E dreptul pe care îl are, demnitatea pe care nu i-o ia nimeni. Dărmarea rațiunii (opera existențialistilor

în filosofie) nu-l mulțumește: „Atâta tot? Am dărmat «rațiunea» pentru ca să ocolim o suferință? Vom primi «revelația» în schimb, fiindcă aduce o plăcere? Și asta se numește că suntem liberi? Eram în lanțuri și cercam cu ajutorul rațiunii să aflăm cheia cu care se descurcă cătușele. Eram infinit de multe verigi și vremea pe care o cerea rațiunea, fără sfârșit. Șestov e ca un om în lanțuri care ar înnebuni brusc și care, rămânând în ele mai departe, s-ar fericii că-i liber și ne-ar propune și nouă adevărul mântuitor, soluția divină a enigmei”¹.

Nu este locul să mă ocup aici de scrierile franțuzești ale lui B. Fondane, mai ales de cele filosofice, unde a excelat ca gânditor existențialist – *La Conscience malheureuse* (1936), studiile despre Șestov și, apoi, *Baudelaire ou l'expérience du gouffre* (1947). Câteva referiri, doar, la *Conștiința nefericită* ne atrag atenția asupra existențialismului său structural mistic, obsedat de condiția de „cetățean al nefericirii sociale” (cum zice în *Prefața* la volumul citat) și de condiția sa identitară

într-o lume în care se simte, cum sugerează într-un vers din *Priveliști*: „copilul – piele-roșă bătut la cur de albi”... *Gânditorul subiectiv* gândește existența lui, ca individ, în funcție de aceste elemente – statutul lui identitar de exclus, apetitul lui mistic într-o tradiție spirituală ce-i pusă primejdios la încercare și, înainte de toate, ca individ prins între „condiția [sa] nefericită” și „conștiința nefericită”, ce dă seama de condiția dinainte. Teme, prin excelență, existențialiste, pe care Fondane le tratează bazându-se, repet,

Fondane nu află soluții durabile în ceea ce privește situația omului în lume, dar analizează, cu o excepțională subtilitate, această condiție și această situație, despărțindu-se, în câteva chestiuni, de Heidegger, și solidarizându-se, în mai toate, cu Dostoievski și Șestov. Soluția lui în ce privește situația tragică a celui ce gândește condiția tragică a omului este să-și accepte condiția

¹ B. Fundoianu, *Judaism și elenism*, ediție îngrijită, note și prefață de Leon Volovici și Remus Zăstroiu, București, Editura Hasefer, 1999.

pe Dostoievski, Kierkegaard, Nietzsche și, dintre gânditorii mai noi, știm deja, pe Șestov, cum sigur mărturisește. Ce-i filosofia? E „actul însuși prin care existentul se întreabă cu privire la propria-i existență, actul însuși al viului, căutând în el și dincolo de el, cu sau împotriva evidențelor, tocmai posibilitățile viețuirii”². Poate filosofia să transforme lumea în afară de posibilitatea, mai sigură, de a gândi lumea? Care-i tema prioritară a discursului metafizic? Fondane află răspunsul la această ultimă întrebare: „A-i refuza lui ceea ce este dreptul de a fi veșnic «ceea ce este» predicatul adevărului – acesta este, pe scurt, sau cel puțin acesta ar trebui să fie dublul demers dialectic și metafizic”. În acest act, așadar, cel care-l gândește se și gândește și, pentru a gândi, el își angajează totalitatea ființei, înfruntând, astfel, tragismul situației. Capitolul despre *conștiința nefericită* începe cu aceste propoziții despre condiția omului:

„Omul, oricine ar fi, orice ar face, nu este mulțumit cu soarta sa. Sfâșiat între lucrurile pe care le gândește și lucrurile care îl gândesc, proiectat pe jumătate într-o lumină vitregă, ostilă, și pe jumătate într-o negură maternă care îl încălzește, el nu poate – oricare ar fi mobilurile care îl animă – decât să se angajeze din ce în ce mai mult pe calea unei rațiuni care îi vrea moartea, iar pe de altă parte, să accepte o realitate care este viața”.

Dar ce-i spune rațiunea și ce-i șoptește viața? Fondane desparte, în chip paradoxal, la acest punct, *gândirea existențială* de gândirea filosofică:

„Izvorâtă din experiența poetică, gândirea existențială acționează ca o gândire *restituitoare*, față de gândirea filosofică, care este o gândire *consumatoare*. Prin aceasta, ea este într-un totuș asemănătoare celei a poetului, o gândire a pasiunii, a dilatării. Este de ajuns, într-adevăr, să arunci o privire lucidă asupra existențialismului pentru a observa că existența și gândirea logică sunt eterogene, că pe mai multe planuri gândirea logică se sustrage continuum-ului vital și pare să

B. Fundoianu.

urmărească alte obiective decât vitalul cu care ea pare că ar trebui necesarmente să colaboreze”.

Bine, bine, așa poate fi, cum zice gânditorul subiectiv, dar gândirea existențială nu-i, totuși, o gândire filosofică? Poate fi altfel? Întrebare inevitabilă. Răspunsul – parțial ambiguu – îl aflăm ceva mai departe, atunci când Fondane pune în discuție nu numai condiția nefericită a omului în lume, dar și nefericirea gândirii existențiale, atinse, în lumea modernă, de virusul gândirii logice. La acest punct al demonstrației, Fondane adoptă integral și în felul său (felul unui gânditor implicat, determinat mistic în problemă) poziția kierkegaardiană. Conștiința că rațiunea îl împiedică să spună ceva esențial despre existență, din moment ce rațiunea îi spune că existența este irațională. Iată cum exprimă filosoful această imensă decepție:

² Citez după B. Fondane, *Conștiința nefericită*, traducere de Andreea Vlădescu, București, Editura Humanitas, 1993.

„Nefericirea gândirii existențiale este că nu-i mai stă în putere nici măcar *să se exprime în numele existenței*, într-o lume modernă în care filosoful existențial este atins, chiar fără să vrea, de virusul mortal al mentalității noastre logice. Degeaba pune problema existenței pure și fremătătoare: făcând-o, nu-și poate interzice o anume stinghereală, pentru că *știe* că existența este un lucru absurd și lipsit de rațiune”.

Este limpede: Fondane nu află soluții durabile în ceea ce privește situația omului în lume, dar analizează, cu o excepțională subtilitate, această condiție și această situație, despărțindu-se, în câteva chestiuni, de Heidegger, și solidarizându-se, în mai toate, cu Dostoievski și Șestov. Soluția lui în ce privește situația tragică a celui ce gândește condiția tragică a omului este să-și accepte condiția. Soluție pascaliană: „Să îndrăznim deci să fim tragici!”. După acest îndemn, vine, irepresibil, întrebarea celui care citește și meditează la ceea ce citește în textul lui Fondane: dar dacă îndrăznim să fim tragici și dacă ne recunoaștem condiția tragică, suntem oare liberi? Putem să fim liberi? Întrebări retorice... Nu-i rămâne filosofului decât să le reia la infinit. Dacă, bineînțeles, infinitul există pentru individul ce meditează la infinit.

17. Filosofia antisistemică văzută în două ipostaze în revista „Saeculum”

Despre „existențialism”, ca școală filosofică ieșită din fenomenologia lui Husserl și configurată prin contribuția lui Jaspers și Heidegger, începe să se vorbească mai sistematic și cu mai mare competență la noi, așa cum am precizat, pe la începutul anilor '40. Revista „Saeculum”, condusă de Blaga, publică, în al doilea său număr (martie-aprilie 1943), un mic studiu semnat de Grigore Popa, bine informat și destul de bine scris, cu trimiteri la Karl Jaspers, Heidegger, N. Berdiaev (*Cinq Méditations sur l'existence*, Paris, 1936), Șestov, Gabriel Marcel, și, bineînțeles, la

SAECULUM

REVISTĂ DE FILOSOFIE

DIRECTOR: LUCIAN BLAGA

ANUL I · MART - APR · 1943

SAECULUM

ANUL I MART - APR. 1943 Nr. 2

SUMARUL

	Pag.
Lucian Blaga · Critica literară și filosofia	3
Petru P. Ionescu · Vivificarea conceptului	16
Constantin Noica · Pentru o altă istorie a gândirii românești	38
Grigore Popa · Existențialismul	58
Victor Iancu · Problema formei în estetică	74

RECENZII

Victor Iancu · Studii istorico-filosofice de Ioan Petrovici	94
Zevedei Barbu · Două introduceri și o trecere spre idealism de C. Noica	99
Grigore Popa · Istoria Logicei de Nae Ionescu	104

NOTE

L. B. · Existențialism sau neputință de a crea?	190
Z. B. · O viziune cuantică a lumii	112
V. I. T. Maiorescu	113
Z. B. · „Unitatea” dela Saeculum	114

REZUMATE ÎN LIMBI STRĂINE

RIASSUNTI IN LINGUA ITALIANA
RÉSUMÉS EN FRANÇAIS
INHALTSANGABE IN DEUTSCHER SPRACHE

Prețul Lei 150.—

Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană” s. a. Sibiu
Inscr. în Reg. Com. Fi. 2/25/1931

Kierkegaard. Nu uită să citeze din cultura română „fremătătorea” *Existență tragică* a lui D.D. Roșca și *Metafizica* lui Nae Ionescu. Autorul nu era un necunoscut. Publicase, până atunci, în revistele vremii, mai multe articole despre Kierkegaard, cum este acela din „Gândirea” (nr. 8, octombrie 1937) sau acela despre *Existență și Adevăr la Søren Kierkegaard* (Sibiu, Arhidieceza, 1940). În „Saeculum” vorbește despre „filosofia existenței” și despre „filosofia existențială” – ca două entități diferite –, cu precizarea că, spre deosebire de prima, filosofia existențială este „eminamente antisistematică”, iar filosofi existențiali s-ar caracteriza prin „marele și neastâmpăratul lor dor de libertate spirituală”. Caracterizarea este vagă, indistinctă, în fond, căci ce filosof nu este dornic de libertate spirituală și, chiar atunci când vrea să construiască un sistem de gândire, el vrea, totodată, să iasă din altele, în care se simte înlănțuit.

Punctul de sprijin al autorului este Kierkegaard, de la care împrumută și noțiunile esențiale cu care operează, cum ar fi „gânditorul existențial” sau verbele esențiale din discursul existențialist, cum sunt *a fi* și *a exista*, sau ideea comună că *a cunoaște* înseamnă *a exista*. A exista nu este posibil decât a exista subiectiv, iar existența subiectivă este totuna cu „a trăi adevărul”. Iată cum rezumă colaboratorul revistei „Saeculum” poziția filosofului existențial (subiectiv), singur pe calea adevărului, pasionat să afle, înainte de toate, ce este existența:

„Existența, în sensul gânditorului subiectiv și existențial, nu se poate împlini decât prin categoria unicului, adică în singurătate. Pe drumul adevărilor și al situațiilor decisive nu poți trece decât singur. De aici singurătatea imensă a lui Avraam urcând muntele Morija spre vatra jertfei, a lui Iov și a Mariei Fecioara. Cavalerii credinței și martorii adevărului nu se ajută și nu pot fi ajutați. Fiecare și Kierkegaard se gândește aici la secretul său, își duce în groapă secretul biruinței sau al înfrângerii sale. Căci, în situația lui fundamentală de «unic», el

este singur; singur în lume; singur înaintea lui Dumnezeu”.

Stilul, cam rapsodic, împiedică expunerea mai coerentă a subiectului. Concluzia eseistului este că existențialismul are „valențe solare” și, ținând seama de textele kierkegaardiene, filosofia existențială este mai mult „o filosofie a mântuirii, decât una a disperării”. În fine, existențialismul ar fi *un stil de viață, o artă în serviciul spiritului, o filosofie concretă a mântuirii*. O artă în serviciul spiritualității, o filosofie cu valențe solare, o terapeutică a mântuirii prin filosofie? Caracterizări prea vagi și superficiale lirice. Cioran n-ar putea intra în această paradigmă.

18. Replica lui Lucia Blaga. Existențialistii? „Acești cabotini ai pasiunii”

Categoric, inflexibil negativă este opinia lui Lucian Blaga față de existențialism, exprimată într-o notă din același număr al revistei „Saeculum” (martie-aprilie 1943): *Existențialism sau neputință de a crea?* Filosoful spațiului mioritic vede în acest curent de gândire multe probleme nedelegate, cum ar fi raportul dintre „existență” și „creație”. O chestiune pe care, după el, n-a lămurit-o nici Kierkegaard, „mai ales el”. Acesta ar fi scris despre dramele, problemele sale, dar *n-a subliniat* materialul, altfel spus, nu și-a creat o operă:

„Chiar și Kierkegaard, și mai ales el, a împins această problemă spre o fundătură, iar cătuși de puțin spre o zare a libertății. Soluția dată de el este doar echivalentul, pe plan spiritual, al unei idei fixe. Nu negăm, Kierkegaard este, fără îndoială, un excepțional scriitor și un existențial sui generis, dacă voști. Dar rămâne nu mai puțin un fapt că acest spirit, fără de nicio rădăcină în organic, n’a găsit niciodată calea sublimiei creații, ci a transpus în literatură doar complexe sale personale ca atare, cu toată sgura lor, prea intime și deci cam sgomotoase și indiscrete. Diagnosticarea cazului nu e lucru prea

anevoios. Imensa operă a lui Kierkegaard reprezintă un material pe care orice adevărat și mare creator, înzestrat cu daruri fără echivoc, l-ar fi suprimat *sublimându-l*.

Ce urmează este o negație totală a ceea ce Blaga socotește a fi o impostură, o creație de cafea, o conversație de femei savante și, evident, ridicole, o filosofie a rataților, în fine, o agitație deșartă în lumea ideilor. El apără ideea de sistem în filosofie, zicând că numai un sistem bine ordonat poate impune o viziune personală coerentă, vituperând (fără umor și fără un mare talent polemic, cu o indignare mohorâtă și migăloasă) împotriva „acestor cabotini ai pasiunii”, cum îi numește marele filosof pe confrății existențialiști de la noi și din alte părți. Cum se poate deduce din textul ce urmează (il reproduc pe larg, pentru că indică

poziția unui mare filosof român față de o mișcare spirituală ce câștigase teren în Europa), Blaga – creator de sistem în filosofie – se simte vexat de cei care denunță orice idee de sistem. Din acest motiv și, probabil, din altele, existențialismul îi pare nu o operă de creație autentică, ci o probă de „impotență intelectuală”:

„Circulă la noi și aiurea moneda cu multiplă efigie a unui existențialism vulgar. Existențialismul a devenit fără îndoială și din nefericire o modă filosofică, la fel cum a fost intuizionismul bergsonian în ajunul celui alt războiu mondial. De multe ori unei filosofii de cele mai bune intenții i se întâmplă accidentul de a fi prefăcută în subiect de confortabile discuții în preajma unui ceainic între femei savante, sau între ratați, cu capul plutind în fumul cu înfățișare de haos originar, prin unghere de cafenele. Existențialismului, care ca reacțiune și-o fi avut

rostul și vrednicia sa în ritmul mișcărilor spirituale, i s'a întâmplat același grav și foarte regretabil neajuns. La noi ca și în ale părți, existențialismul s'a schimbat în uimitor pretext de elogiare a sterilității și de exaltare a neputinței congenitale de a crea – nu un sistem de gândire, ci chiar și numai o singură idee, măcar cu *i* mic. Printr'un eufemism neputința creației metafizice e botezată «existențialism». Agitația sufletească și chinul celui ce se învâрте în cerc sau îmblățește spice seci în ogradă nefiind niciodată vizitat de harul unei autentice creații spirituale, sunt frumos, pretențios și irecuzabil circumscrise prin termenul de «existențialism». Sub firma aceasta își găsește o scuză – dar pentru ce zicem «scuză»? – sub firma aceasta își găsesc legitimarea și chiar suprema preaslăvire, frământarea deșartă în sine

și în toate complexele lăuntrice ale inșilor, ale inșilor în divorț definitiv cu soluțiile creatoare. Îi întâlnește pe acești isterici cu epiderma neliniștită sau limbuți cu patos găunos, unde nu te aștepți, prin berării, la cofetării, pe la ușile ministerelor, în auditorii la conferințe, pretutindeni și la orice oră. Au acești cabotini ai pasiunii totdeauna o sută de argumente împotriva oricărui act de supremă întruchipare, te copleșesc cu dialectica și cu sofisme, te asigură că strămoșul lor este Socrate și te tapează de o sută de lei. Dacă Socrate ar fi prevăzut în ce fel se va lua odată în deșert numele său, e limpede că nu și-ar fi băut cu atâta nesaț zeama de cucută, ci ar fi vărsat-o la gunoiu ca o băutură netrebnică. Unii existențialiști îți declară cu grave jurăminte că sunt gata să moară pentru «adevărul» lor (care niciodată nu e al lor, căci e plagiat) pentru ca să-i vezi servind într-o singură zi alte câteva adevăruri opuse între ele, contra onorar firește, dar cu aceeași retorică frazeologie de apologeți trăind într-un absolut. Nu

cumva să te fi pus nenorocul de a fi plăzmuț ceva în viață, o poezie, un gând, o simfonie de gânduri, că strigă existențialiștii după tine pe stradă, arătându-te cu degetul, ca pe un neîmplinit! Căci vedeți, orice existențialist socoate pe oricine nu a murit pentru un gând, adică pe oricine mai este în viață, un neîmplinit. În privința aceasta existențialistul face numai cu sine însuși o excepție. Printre filosofi – existențialistul condamnă mai ales pe aceia care s'au ostenit într-un clădirea vreunui «sistem» căci – înțelegeți – un sistem îți strămtează inevitabil mintea și-ți închide

orizonturile. În privința aceasta un imbecil fără de sistem este, datorită disponibilității sale, preferabil unui Hegel. De asemenea rămâne un adevăr definitiv câștigat, de sigur tot pe urma eforturilor existențialiștilor de meserie, că orizonturile ți le lărgeste numai sistemul pe care îl adopți dela alții ca un gata-făcut! Dacă te-au pus păcatele să plămuești o viziune personală, ești pierdut – căci nu mai poți fi un existențialist și nu-ți mai e de vreun folos niciun argument, nici chiar moartea pe rug a lui Giordano Bruno

și nici moartea pentru națiune a lui Fichte, care totuși au murit pentru un gând, fără de a face «teorie», stearpă și fără consecințe, asupra existențialismului. Aici ajunserăm așa dar pe drumurile întortochiate ale spiritului? La denunțarea creației spirituale pentru a face în schimb «teorie» asupra existențialismului? Din parte-ne credem că acest fel de existențialism se numea în bunele vremuri patriarhale altfel. Impotență».

Ce-ar fi de zis? Doar atât: un mare filosof, creator de sistem,

*Un mare filosof, creator de sistem,
dublat – în tot ce scrie – de un
mare poet, format la școala filosofiei
germane, respinge brutal – prea
brutal – și în termeni regretabili o
mișcare filosofică europeană ce pune
în discuție filosofia de școală și, în
unele cazuri, încearcă să împace
filosofia cu creștinismul și să fixeze în
centrul meditației condiția omului.*

*Le Dedans, nu Le Dehors. Filosoful
român vede aici o impostură, o lipsă
frapantă de reală metafizică, în fine,
o operă de cabotini*

dublat – în tot ce scrie – de un mare poet, format la școala filosofiei germane, respinge brutal – prea brutal – și în termeni regretabili o mișcare filosofică europeană ce pune în discuție filosofia de școală și, în unele cazuri, încearcă să împace filosofia cu creștinismul și să fixeze în centrul meditației condiția omului. *Le Dedans, nu Le Dehors.* Filosoful român vede aici o impostură, o lipsă frapantă de reală metafizică, în fine, o operă de cabotini, nu un efort de mântuire prin acțiunea spiritului. Ceea ce laudă Grigore Popa respinge, enervat, inflexibil Blaga. ■

VICTOR TVIRCUN

Académie des Sciences de Moldavie

Academia de Științe a Moldovei

e-mail: tvircun_victor@yahoo.com

Dimitrie Cantemir and European Science

.....

Abstract

Cet article – une incursion à travers la prodigieuse activité scientifique de Dimitrie Cantemir – se propose à démontrer l’envergure de quelques ouvrages tels que *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae* ou bien *Descriptio Moldaviae*, considérés comme les premières sources scientifiques – culturelles et historiques – concernant les territoires explorés. Les écrits de Dimitrie Cantemir sont fondamentales pour l’école européenne d’Études Orientales. Le grand savant a contribué en même temps à l’innovation du domaine musical: théoricien de la musique et également interprète, Cantemir est l’auteur de quelques œuvres musicales tout à fait représentatives pour l’Empire Ottoman, en contribuant aussi à leur diffusion. À la demande du tsar Pierre le Grand, Dimitrie Cantemir a écrit aussi plusieurs ouvrages historiques ou philosophiques, très importants, à l’époque, pour l’espace culturel européen.

Mots-clés: Dimitrie Cantemir, savant, l’Empire Ottoman, études orientales, l’école européenne, science

Prezentul articol face o incursiune în prodigioasa carieră științifică a lui Dimitrie Cantemir, arătând anvergura lucrărilor sale precum *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*, *Descriptio Moldaviae* care au devenit primele resurse științifice – culturale și istorice – cu privire la teritoriile explorate. Scrierile sale au stat la baza școlii europene de Studii Orientale. Domeniul muzical a avut și el parte de inovația marelui cărturar: teoretician muzical și performer, Cantemir a transpus pe note piese muzicale reprezentative ale Imperiului Otoman contribuind la diseminarea acestora. La cererea țarului Petru cel Mare, Dimitrie Cantemir a scris și alte opere de interes, pe teme istorice sau filozofice importante în epocă și în spațiul european.

Cuvinte-cheie: Dimitrie Cantemir, cărturar, Imperiul Otoman, studii orientale, școala europeană, știință

After receiving his classic and secular education in Constantinople – the capital of one of the world's largest civilizations, standing at the crossroads of many religions, languages and cultures, D. Cantemir, on the one hand absorbed the sophisticated wisdom, diversity and flavor of the East, on the other, got acquainted with the academic book-learning, encyclopedic knowledge and rational logic of the West. Thus, it was the symbiotic relationship that formed D. Cantemir's identity of the first European scientist - integrationist. To him belongs the primacy in the creation of fundamental works on political, social and spiritual history of the Ottoman Empire, which for a century served as reference book to several generations of European scholars. Moreover, for many decades these works defined the direction, methods and content of scientific research of the European school of oriental studies. Along with that, Dimitrie Cantemir has stepped into the history of the Russian historical science, as an Islamic researcher, as well as a Sufiologist, Koranologist, Arabist, Iranist and Turkologist¹.

For his time, D. Cantemir represents an exceptional phenomenon. Throughout the period of military and political confrontation of the Christian West and the Muslim East, he found himself in the position to bridge the two cultures, enriching both of them with new knowledge, therefore stimulating interest and the need to study and understand each other.

Through his friends and mentors, D. Cantemir acquired a unique opportunity to get acquainted with the poetic and literary works of such Ottoman writers as: Mahmoud Chelebi, nicknamed Lamy, Fizuli, Baki. Besides the literary works, he had access to the works of eminent historians and geographers: Kemal Pasha-zade, Hodja

Saadeddin Efendi, Naima, Evliya Celebi, and others.

The uniqueness of the Moldovan prince's talents was based on the fact that in addition to the knowledge in humanities, he was quite well with natural and exact sciences. In many cases, this was linked to his long-lasting friendship and fellowship with the prominent thinker of Turkey, mathematician and philosopher, astronomer and astrologer, Yanyali Esad Efendi. They spent many hours in conversations over playing chess or preparation of astrological tables. Cantemir's passion for chess and astrology lasted a lifetime. By no coincidence many of his letters and papers are marked with astronomic symbols and astrological signs.

Having received deep knowledge in the theory and the tradition of the Ottoman music culture, Dimitrie Cantemir became at the same time one of the most skilled performers in tambour, saaz and reedpipe. Performer, writer and theorist's talent in the Ottoman music gave him access to the famous musical salons of Istanbul, where eminent musicians and singers sought his advice and help. It is D. Cantemir to whom the primacy in development and dissemination of the Ottoman Empire in musical notes belongs, as well as their application to the Turkish author's works.

In an effort to expand the use of the musical notes among writers and artists, Prince Dimitrie gave private lessons to eminent citizens for a while. With the help of his friends, and the initiative of famous music lovers and saaz performers Ismail Efendi and Latif Chelebi, D. Cantemir applied the musical notes to the best-known works of the contemporary authors. All of them, including Cantemir's musical pieces, were collected in a separate into a separate volume, presented to Sultan Ahmed III

¹ Țvircun Victor, *Dimitrie Cantemir. Repere biografice*, București - Brăila, Biblioteca Academiei Române, Seria Basarabica, 2017, p. 10.

in 1703, on the day of his ascension to the throne.

The value of this work for music and, in general, the cultural life of the Ottoman Empire was very high, since for more than a century it was a handbook for writers of musical works, performers, professionals and amateurs, lovers of traditional music culture in different parts of the country. In an environment where works of Ottoman composers passed from artist to artist in the form of word of mouth, usually based on memorizing, D. Cantemir's novelty was in spreading musical notation that had a truly historic significance for contemporary cultural life of Turkey, and for future generations.

1714-1720 can be considered the most fruitful period of D. Cantemir's biography. Per request of the Berlin Academy of Sciences, whose active member he was elected on 11th of July, 1714, the Prince wrote the book "Descriptio Moldaviae" (Description of Moldavia), which became by the diversity of its facts, events and dates, the first encyclopedic work of the Moldovan Principality of the 17th and early 18th centuries.

In 1716-1718 he created another fundamental work "History of the rise and fall of the Ottoman Porte" which had actually became the basis of a scientific study of the Ottoman Empire's rich heritage. For the first time, not only in Russia, but also in Europe the history of one of the major world power's of the 18th century had been written, knowledge of which, until then, was scarce and fragmentary, resembling a collection of various myths and legends, told by the merchants and travelers. The reader was given the opportunity to get acquainted with the political, social and cultural history of the country, presented by a man who had lived there for more than twenty years, possessing perfect knowledge of its language, traditions and customs.

Taking into consideration the fact that none of the works from the Russian secular history of the Peter I's time were written or published without the "superior permission" of the tsar, it can be assumed that this work was done to follow Peter I's personal will. As a confirmation stands the Russian Monarch's disposal given in 1719 to the translator of the Foreign Affairs' College, Dimitri Grozin, to translate the "History of the Ottoman Porte" from Latin into Russian language. During the same year "the translation of history was made and presented to His Imperial and Serene Majesty"² (360).

Unfortunately, this work could not be published during the life of the author. Many years after the Prince's death, it was published for the first time in 1734 – 1735 in London, in two volumes, by "diligence and dependency" of Antioch's son, the Russian Empire's ambassador at the King George II's court. This publication has launched a widespread of "History of the Ottoman Porte" in the scientific community of the European countries and its long literary life (361).

Following the publication in England, the book was translated into French language and published in Paris in 1743. A few years later, in Hamburg, the German version was translated from English.

The display of the Ottoman Empire's "History..." in European capital's bookshops had caused an intense interest in scientific circles and the reading public. Along with that, its entertaining narrative about the unfamiliar and great country's social and political order represented the richest historical source ever brought to their attention, containing biographical information of more than 150 public figures of the Sublime Porte, the Orthodox Church's hierarchs and the European countries' heads of missions at the sultan's court, and so on.

² *Ibid.*, p. 166.

The historical significance of the published work is a certain fact, judging from the contemporaries' responses. For example, after the French translation of "History..." came to light, the journal "Memoires de Trevoux" published an article, in which D. Cantemir's work was characterized as the first European edition on the Turkish history "... based on reliable and original sources..."³. According to the publisher's opinion, the author had "presented facts in a strict scientific sequence without the loss or embellishment of their content and meaning". The work's main goal is "not to entertain the curious reader with narratives of the Turkish ruler's life description, but to convey them the true course of events and enrich their knowledge on the Ottoman Empire's history"⁴.

Beside the mentioned works, again commissioned by the Russian monarch, D. Cantemir wrote and later published several other works on historical, philosophical and religious themes⁵.

In Peter the Great's eyes, D. Cantemir's multilateral knowledge and scientific authority were so vast, that when planning the establishment of the Russian Academy of Sciences, the monarch had intended to appoint the Moldavian prince to its first president's position⁶.

As mentioned before, Peter I held under his personal control all aspects of life and activity in his country. This rule also applied to the fates of the Peter's noble and dignitary entourage. Without the monarch's personal involvement, it was impossible to imagine the Russian noble and boyar families' representative's social, military or political activity. Even their personal life-conspiracy or marriage had often happened by the tsar's choice and assent. The assessed, completely applies to D. Cantemir's fate. ■

³ *Memoires pour l'histoire des sciences et des beaux arts*, "Mémoires de Trevoux", Paris, 1743, p.2.663 – 2.673, 2.738 – 2.744.

⁴ *Ibidem*.

⁵ See *Loca obscura in Cathechisi quae ab anonymo auctori slavono idiomate edita...* (1720), *Scurtă povestire despre stăpînirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor* (1721), *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane* (1722).

⁶ *История Академии наук СССР*, Т. 1, М.–Л, 1958, С. 119.

LUCIAN CHISU

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române

"G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory of the Romanian Academy

e-mail: lucianchisu@gmail.com

Dialog cu profesorul Ioana Costa:

**„Critica de text este o disciplină
care s-a născut odată cu filologia,
în Alexandria Egiptului”**

Abstract

Interviul este luat doamnei prof. univ. dr. Ioana Costa, cunoscut și apreciat cercetător în domeniul studiilor clasice din România, pentru merite și colaborări în spațiul științific european. Dialogul se referă la parcursul profesional al interviewatei, la situația actuală a învățământului de tip clasicist din țara noastră, precum și la continuitatea relativ precară a acestuia pe fondul schimbărilor – unele ireversibile – produse în societatea contemporană. Alte obiective ale discuției le reprezintă necesitatea armonizării valorilor antichității greco-latine cu momentul contemporan și oportunitățile oferite de noile tehnologii în scopul conservării și sistematizării cercetării textelor cu o vechime de milenii.

Cuvinte-cheie: biografie, educație, cercetare, România, antichitate greco-latină, actualitate

This is an interview with PhD, university professor Ioana Costa, a well known and highly appreciated researcher in the field of classical studies in Romania. Also, the researcher received recognition for merits and accomplishments in the European scientific research space. The dialogue refers to the professional carrier of the researcher, as well as the current status of the Classical Studies in Romania, and, last but not least, the somewhat weak continuity of the latter on the background of the changes – some irreversible – that occurred in the contemporary society. Other topics of discussion are the need to harmonize the ancient Greek-Latin values with the contemporary times and the opportunities offered by the new technology in order to preserve and organize the research of thousand years old texts.

Keywords: biography, education, research, Romania, Greek-Latin ancient times, present-day

- În urmă cu multe decenii, la secția de Filologie clasică a Facultății de Limbi și Literaturi Străine, universitarul Traian Costa, tatăl dumneavoastră, îi îndruma pe studenți prin labirintul regulilor morfo-sintactice ale limbii latine pentru a desluși înțelesurile textelor rămase de la marii autori antici. Despre mentorul lor se spunea că este un erudit care știe pe de rost opera lui Horatius (a redat-o editorial în limba română), continuu dornic să transmită fascinația pe care o exercită în ființa sa antichitatea greco-latină. Își însoțea pedagogia în domeniu cu o voce echilibrată, egală, calmă, persuasivă, lăsând tinerilor studioși din preajmă privilegiul de a se lăsa captivați, cucerți ei înșiși de farmecul greu accesibil al acestui univers. Rezultă, de fapt am certitudinea că pasiunea dv. pentru studiile clasice provine din familie. Ce ați dori să adăugați despre cel care v-a fost părinte? Cum vă regăsiți în acest „portret”, de clasicist, al tatălui dvs.? Ce ne puteți spune despre preluarea făcliei, spre a fi dusă mai departe? În ce măsură propria dumneavoastră carieră, recunoscută în mediile universitare românești și străine, se datorează acestui om?

- Probabil că tuturor ni se întâmplă să credem, în copilărie – și, poate, o vreme după aceea –, că familia care ne ocrotește creșterea este la fel cu toate celelalte din jur. Percepeam figura paternă ca o îmbinare (firească) de autoritate și blândețe. La nesfârșitele șiruri de întrebări, răspunsul era cel mai adesea: „Vino să căutăm împreună răspunsul”. Nu știam atunci, dar primeam o lecție fundamentală, leac împotriva autosuficienței și, de fapt, metodologie de cercetare. Dicționarele și enciclopediile deveneau în felul acesta lecturi fascinante și infinite, cu conexiuni care se impuneau de la sine. Antichitatea apărea în mod natural în aproape toate răspunsurile. Se adăugau albume „uite” pe birou, deschise la pagini care nu puteau să nu stârnească intens curiozitatea (oglinzi de bronz etrusce, temple reconstituite plauzibil pe scheletul conservat până în vremea noastră, statui incomplete pe care le întregea imaginația). Tatăl și magistrul au fost mereu una și aceeași persoană, inseparabil. Am avut apoi norocul de a avea o profesoară

de gimnaziu care m-a fermecat și m-a atras înspre limba și literatura română. La momentul înscrierii la liceu, întristată de decalajul de percepție din afară între „uman” și „real”, am decis să mă îndrept spre liceul de filologie clasică – aceasta a fost o altă coincidență fericită, pentru că s-a întâmplat să existe atunci, pentru doar trei promoții, o secție liceală de filologie clasică, cu un program bine structurat (cinci ore de latină și trei de greacă veche, în fiecare săptămână). Profesoarele noastre din liceu (Maria Morogan, Margareta Nasta) ne-au deprins nu doar cu antichitatea greco-romană, ci și cu dialogul direct cu mediul universitar, pentru că noi, elevii, primeam frecvent vizita viitorilor noștri magiștri. Nu este lipsit de semnificație că, la terminarea liceului, ne-am regăsit la Filologie clasică nu mai puțin de șapte absolvenți ai Liceului „Ion Creangă”, într-o grupă care număra cu totul nouă studenți. Secția de Filologie clasică de la Universitatea din București, chiar dacă era restrânsă numeric, a existat neîntreput, de la fondarea ei, din vremea lui Cuza. Profesori, studenți, profesori de liceu, elevi, absolvenți din toate promoțiile – toți formau o familie, iar această legătură continuă să existe. Pentru a reveni la întrebarea dumneavoastră: nu aveam cum să nu suprapun mediul familial și cel academic.

Aș adăuga un detaliu la portretul tatălui meu: ținea un jurnal, în care scria seară de seară, de la paisprezece ani, fără sincope. Când am îndrăznit să deschid acele caiete, la mulți ani după ce el nu mai era printre noi, am avut revelația alcătuirii treptate a filologului clasicist. Note de lectură, intenții de lectură, studenția în timpul războiului, întâlniri semnificative, reveniri la însemnări anterioare, reevaluări: toate acestea, desfășurate pe mai bine de o jumătate de veac, mi-au rămas ca un tezaur care continuă să mă emoționeze.

- Care au fost, alături de Traian Costa, magiștrii dvs.? Cum ați defini prezența și influența lor în parcursul dumneavoastră științific?

- În sensul strict al termenului, tatăl meu nu mi-a fost profesor în anii studenției (era plecat

atunci – dintr-un impas locativ apărut la cutremurul din 1977, care ne lăsase fără casă – ca lector de română în Germania Democrată). Am continuat însă să mă simt „în familie” printre profesorii secției de Filologie clasică: I. Fischer, Lucia Wald, Gabriela Creția, Mihai Nichita, Francisca Băltăceanu, Mihai Nasta, Florea Fugariu (pentru a-i aminti doar pe câțiva dintre ei), cărora li se adăugau clasiști îndepărtați, într-un fel sau altul, din facultatea noastră: Alexandru Graur, Petru Creția, Cicerone Poghiric. Definitiv a fost prezența profesorului polimat Dan Slușanschi, cu care am decis să-mi pregătesc teza de licență și cea de doctorat, ambele în indo-europenistică, și care – după închiderea parantezei din parcursul profesional deturnat de genurile anilor '80 (repartiția ca profesoară de literatură română la un liceu de construcții din Giurgiu, apoi transferul ca bibliograf la Biblioteca Centrală Universitară) – mi-a transmis, pe rând, cursurile și seminarele sale.

- *Constantin Noica spunea undeva, dacă nu mă înșel într-un text intitulat Despărțirea de Goethe, că vine un moment în viață când ne aflăm în situația de a ne dezice de maestrul nostru. Folosea un cuvânt și mai dur, „a nega”, dar desigur că nuanțele nu erau, cum se spune, „la vedere”, iar caracterul afirmației nu era unul generalizator. Ce interpretare dați acestui înțeles?*

- Aș înlocui „dezicerea” prin asumarea subiectivă a așteptărilor...

- *Am evitat cuvântul „despărțire”, fiindcă apare în titlul cărții lui Noica. Acceptați „ruptură” în numele imperfecțiunii sinonimice. Cum bine știți, nimeni nu e perfect. Nici chiar... sinonimele.*

- Profesorii buni, ca și părinții buni, ne formează (nu ne strungesc), cu speranța că ne vom

găsi calea potrivită, pe care să mergem singuri. Într-o secție universitară cu tradiție centenară, continuitatea ține de esență, iar vitalitatea nu poate proveni decât dintr-o adecvare decentă la prezent. Clasiștii, din diverse domenii (nu doar filologie, ci și istorie, teologie, filozofie, artă), sunt reuniți într-o asociație care poartă, de mai bine de șaiszeci de ani, numele de „Societatea de Studii Clasice”. Faptul că această asociație (a cărei președintă sunt în prezent) prenumără nonagenari și studenți, cărora le face plăcere să se întâlnească, pentru a vorbi despre proiectele la care lucrează fiecare în prezent și despre trecutul „Societății” și al membrilor ei, este semnul că toți acceptă să-și „transmită făclia” (*lampada tradunt*): contează, în egală măsură, făclia și transmiterea.

- *Întregul învățământ de profil umanistic cunoaște în ultima perioadă o distanțare de conștiința marelui public. Spun acest lucru constatând diminuarea drastică a vizibilității umanismului de toate tipurile în spațiul public. Pe de altă parte, reconfigurarea socială actuală, ca și apariția mediilor electronice on-line, a condus la restrângerea unora dintre specializări sub forma, să zicem, însă nu depreciativ, de vechi „uniuni tribale”. Ca să invoc și situația peiorativă,*

„Critica de text este o disciplină care s-a născut odată cu filologia, în Alexandria Egiptului”

formula exotică de „trib”, ține subiectul unei pelicule cinematografice (Tribul din grădină), un film care s-a bucurat de atenția generală, deși producțiile de acest tip nu se mai inspiră de mult din ceea ce este viața. Era, și acolo, un semnal, dar să revenim la axul discuției noastre. Constatarea mea privind relația dintre vechile formate de umanism și actualitate este una reală, dar, pe de altă parte, dincolo de obnubilantul raport cu socialul, refuz să cred că interesul „familiilor” de specialiști pentru domeniile lor de activitate ar avea de suferit. Cu alte cuvinte, frustrările pe care nu o dată le exprimăm față de starea de fapt nu au de-a face cu munca lor efectivă, în sensul că aceștia își urmează, indiferent de contexte ori situații, vocația. Vin și vă întreb, sub acest aspect, care sunt efectele nevăzute ale activităților dumneavoastră de azi și ce ar trebui să aflăm despre ele? Mă refer, în principal, la ceea ce nu trece niciodată de filtrele instituțiilor social-mediatiche.

- Filologia clasică nu poate fi văzută doar ca o meserie; este o redefinire personală și o raportare la lumea întreagă, pentru că antichitatea continuă să existe sau, altfel spus, chiar și cele mai recente discipline sau științe pot fi (și ar trebui să fie) conectate la ea, ca descinzând – fie și intermediat – din ea. Dintr-o altă perspectivă, este perceptibilă ca refugiu, ca oază de viață (reală!) – chiar dacă unora le poate părea prea îndepărtată pentru a mai fi utilă sau măcar palpabilă. Pentru lingvistică, literatură, istorie, filozofie, teologie, pentru științele exacte, antichitatea rămâne un reper necesar și, nu mai puțin, baza unei viziuni integratoare. Poate cel mai la îndemână exemplu este definirea „filologiei” în sensul ei original, ca ansamblu al artelor liberale (gramatica, dialectica, retorica, muzica, aritmetica, geometria, astronomia). Nu mai puțin, nașterea însăși a filologiei ca disciplină este pilduitoare, pentru că a apărut din compararea variantelor manuscrise ale aceluiași text, cu scopul de a reconstitui o formă cât mai apropiată de exemplarul de autor. Văzută în felul acesta, filologia clasică poate funcționa ca instrument perpetuu de abordare a textului,

implicit a discursului, iar clasicistul rămâne credincios sieși și atunci când se integrează (sau încearcă să o facă) în contingent; nu cred că există aici o falie.

- *Ce a dat „durabil” ființei dumneavoastră studiul de tip clasicist? Cum se manifestă aceste „date” în viața dumneavoastră cotidiană?*

- Deprinderea de a merge la sursă, de a valoriza etimologiile, de a privi istoria în desfășurarea și în înregistrarea ei, de a compara și a corecta, atunci când este necesar. Dacă ne amintim capitolele introductive ale *Istoriei războiului peloponesiac* a lui Tucidide, avem dinainte o metodă pe care o putem extrapola, generalizând-o: Tucidide vorbește despre rigurozitatea cu care își verifica sursele, neavând încredere totală nici măcar în propriile sale amintiri, așezate pe același plan cu celelalte mărturii. Este, din nou, o lecție de onestitate științifică (și general umană).

- *Ce rămâne viabil, sau cel puțin rezistent, din vechiul model uman(ist) al antichității. Ne-ați putea spune, din perspectiva cunoașterii trecutului antic, dar și din perspectiva a ceea ce reprezintă imperatiile vieții postmoderne, ce s-a eliminat și ce s-a adăugat la versiunea kalos kai agatos?*

- *Kalos kai agatos* și, mai mult încă, *kalokagatia*, concept unitar, înseamnă suprapunerea totală a „frumosului” și „binelui” (ambele în sens cuprinzător), inseparabile, armonizarea esenței cu aspectul, buna întocmire. Pentru a

Filologia clasică nu poate fi văzută doar ca o meserie; este o redefinire personală și o raportare la lumea întreagă, pentru că antichitatea continuă să existe sau, altfel spus, chiar și cele mai recente discipline sau științe pot fi (și ar trebui să fie) conectate la ea, ca descinzând – fie și intermediat – din ea

rămâne la un singur exemplu, aş aminti stoicismul, care îşi dovedeşte în continuare vitalitatea şi, în fond, actualitatea. Existenţa unui public în creştere (numeric şi calitativ) al lui Seneca, Epictet, Marcus Aurelius este dovada acestei actualităţi. Media de vârstă, neaşteptat de fragedă, a acestui public (românesc) este semnul nevoii de reconectare la idealul antic şi de adoptare a unui stil de viaţă curăţat de tot ce este superfluu. Scufundării cotidiene în derizoriu i se contrapune asumarea unui model, iar antichitatea oferă şi teoretizează modelele.

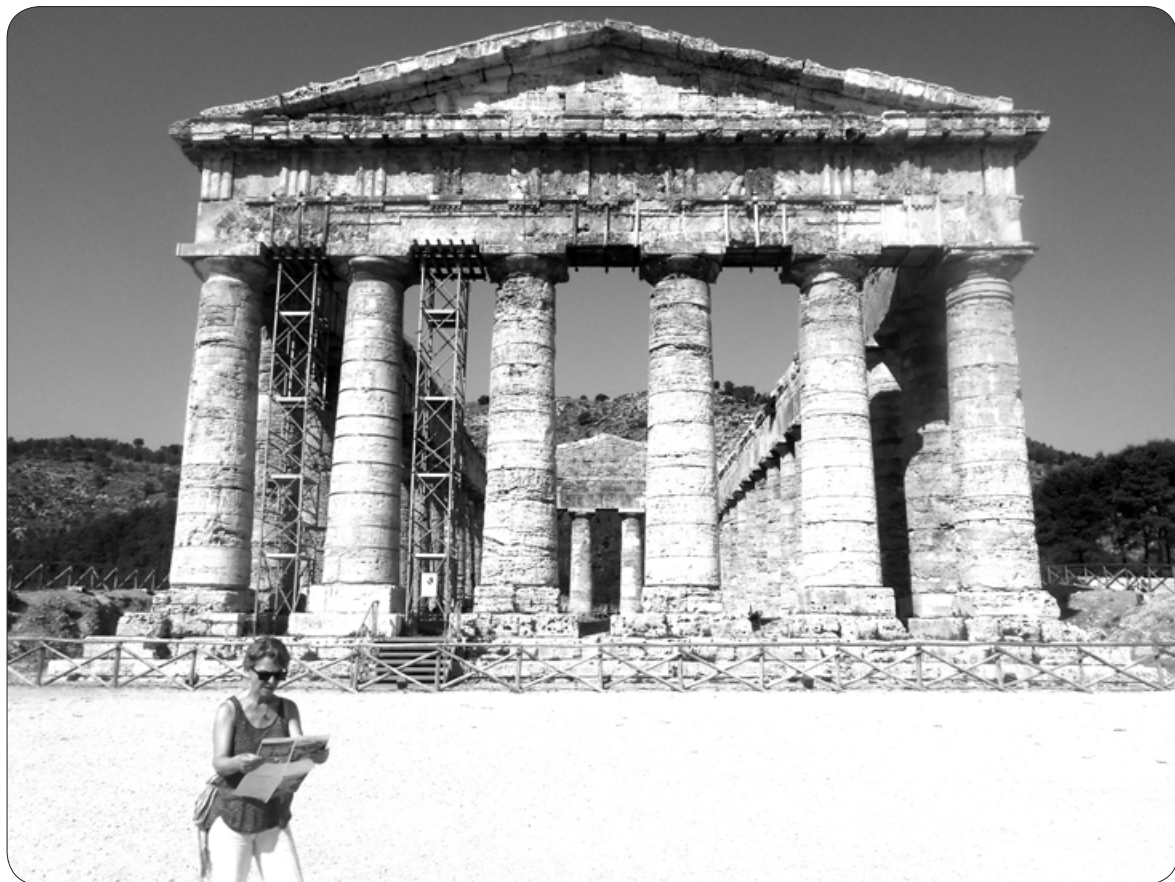
- *Ce s-a pierdut iremediabil în acest răstimp ?*

- S-a pierdut răbdarea, dar poate nu iremediabil. Filologii (în formare) încearcă să o regăsească. *Slow reading* ar putea redeveni o deprindere, aşa cum *slow food* încearcă să înlocuiască ucigătorul *fast food*. Arta de a citi încet (una dintre definiţiile filologiei), obiceiul de a întoarce paginile şi îndărăt, nu doar înainte, şi, în esenţă, cititul adevărat, cu creionul în mână, cu carnetul de însemnări

alături – sunt recuperabile; cu efort, desigur, cu voinţă.

- *Călătoriţi mult în scop ştiinţific. Participaţi anual la câteva congrese de specialitate în Europa, chiar şi pe alte meridiane. Faceţi parte din colective ştiinţifice internaţionale în calitate de universitar şi cercetător ştiinţific român. Ce îi preocupă pe colegii dumneavoastră din Europa? Daţi-ne câteva referinţe despre participarea dumneavoastră, în aceste echipe internaţionale şi despre proiectele în care sunteţi implicată.*

- În ultimele decenii s-au produs câteva mutaţii: specializarea extremă (mă gândesc, de pildă, la bibliştii cărora li se recunoaşte autoritatea nu asupra vreunei cărţi a Bibliei, nu asupra vreunui segment dintr-o carte, ci asupra unei succesiuni scurte de versete), cercetarea organizată în echipe, dependenţa de noile tehnologii. La noi, cercetarea continuă să fie predominant solitară, tot aşa cum specializarea nu a atins niveluri alarmante. Cu cele bune şi cu cele rele ce decurg de aici. Între „cele bune”

„Critica de text este o disciplină care s-a născut odată cu filologia, în Alexandria Egiptului”

aș enumera conservarea filologiei clasice în formula tradițională, de studiere simultană a culturilor greco-latine. Există (chiar într-o formă acută, în ultimul timp) o presiune de desfacerea a filologiei clasice în părțile ei componente (latina și greaca veche); sper, sperăm, să rezistăm acestei false sincronizări cu învățământul universitar european, pentru că la noi pierderea ar fi iremediabilă. Dacă am ajunge să acceptăm ruperea filologiei clasice în două, probabil că nu am mai reuși să îi refacem unitatea într-un viitor previzibil. Pierderea ar fi imensă, pentru că antichitatea greco-romană nu poate fi înțeleasă decât în ansamblul ei, nefiind doar o însumare de elemente distincte.

- Legat de întrebarea anterioară, ce rol dețin noile tehnologii în cercetarea textelor clasice și care este aportul lor la dezvoltarea domeniului clasicist.

- Este o întrebare incitantă. Pentru filologi, noile tehnologii sunt, în cel mai bun caz, un instrument de lucru dobândit cu efort, la un nivel minimal sau acceptabil. Pe de altă parte, informaticienii (cei mai buni dintre ei, aș spune) au un apetit sănătos pentru domeniile cărora le pot furniza instrumente: au nevoie însă de colaborarea cu specialiștii din acele domenii. Îmi este familiar unul dintre proiectele aflate acum în derulare (la Universitatea din Hamburg, în parteneriat cu Universitatea din București): *HerCoRe*, id est *Hermeneutic and Computer based Analysis of Reliability, Consistency and Vagueness in historical texts, illustrated through two main historical works of Dimitrie Cantemir*. Este o tentativă elaborată de creare a unor instrumente de cercetare, pornind de la două texte cantemiriene: *Historia Othmanica*

și *Descriptio Moldaviae* (ambele aflate într-o legătură strânsă, din punctul de vedere al istoriei textului tipărit, cu Hamburgul).

- Când faceți traduceri ori scrieți textele proprii, folosiți hârtia și stiloul sau tastatura și laptopul?

- De mulți ani folosesc numai computerul, dar nu în varianta laptop, fiindcă îmi este util un monitor de mari dimensiuni, pentru fișiere deschise simultan. Stocarea documentelor și, mai cu seamă, investigarea lor sunt cu mult mai fiabile în varianta electronică. Păstrez însă cu sfințenie vechea bibliotecă a casei, îmbogățită continuu. Îmbinarea cărților și e-cărților (ca să simplific exprimarea) este vitală și pentru unele, și pentru celelalte.

- Despre Dimitrie Cantemir, G. Călinescu a scris, în stilul său inimitabil, o frază

devenită celebră: „Voievod luminat, ambițios și blazat, om de litere și ascet de bibliotecă (...), iubitor de Moldova lui după care tânjește, academician berlinez, prinț rus, cronicar român, cunoscător al tuturor plăcerilor pe care le poate da lumea, Dimitrie Cantemir este Lorenzo de Medici al nostru”. Acest domnitor genial, primul român contemporan cu Europa savantă a secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, și-a scris o parte a operei în limba latină. Încă din anii premergători înființării Academiei Române, corifeii înaltului for își propuneau editarea integrală a operei cantemiriene. Fapta este pe punctul de a se împlini în acești ani, iar dumneavoastră faceți parte din colectivul științific însărcinat să ducă la bun sfârșit acest de-acuma vechi deziderat. Având în vedere că unele opere ale savantului au beneficiat de traduceri în românește, vă rog să detaliați standardele ediției integrale, la care lucrați,

complexitatea lor și, poate, situațiile neprevăzute cu care vă confrunțați. Nu poate fi ignorat, de pildă, faptul că Institutul „G. Călinescu”, prin colectivul din care faceți parte, contribuie la finalizarea vechiului deziderat, acela de a împlini dorința, s-ar putea spune testamentară, a primilor făuritori ai Academiei. Absolut inexplicabil, ediția elaborată aici, a avut parte de opoziția fermă a urmașilor clasicistului Dan Slușanschi, care au cerut în justiție, printr-o cascadă de procese intentate Institutului, oprirea ediției Cantemir sub pretextul că traducerea — subliniez, traducerea nu textul cantemirian — a devenit unul și același lucru cu manuscrisul lui Dimitrie Cantemir. Echivalența, greu de admis, îmi amintește de o anecdotă din deceniile trecute, când, evident în glumă, se spunea că un traducător l-a tălmăcit atât de artistic pe Shakespeare, încât s-a luat inițiativa traducerii textului din română în ...engleză. Revenind, de data aceasta cu seriozitate, mi se pare contraproductivă și chiar lipsită de etică ideea susținută de urmași: odată cu traducerea efectuată de cunoscutul clasicist, ale cărui contribuții sunt consemnate științific în ediția colectivului dvs., niciun alt cercetător nu ar mai avea îndeptățirea de a propune o altă lectură critică, deci o nouă ediție.

- Proiectul integralei Cantemir există, după cum subliniați, de la începuturile Academiei Române. A cunoscut un reviriment în anii '70, prilejuit de tricentenarul nașterii cărturarului. Au apărut atunci ediții remarcabile, rămase ca repere ale culturii noastre, dar, din păcate, proiectul nu a fost finalizat. Între timp, rândurile cantemirologilor s-au rărit simțitor. Apropiatul tricentenar al morții lui Cantemir (2023) sperăm să fie marcat de încheierea acestei integrale, care a rămas prea mult timp o datorie încă neîmplinită.

De-a lungul timpului, au apărut ediții critice ale textelor scrise de Cantemir în limba latină, dublate de traduceri (care, pentru unele lucrări, cum ar fi *Descriptio Moldaviae*, au autori diferiți). Aș zăbovi puțin asupra traducerilor și, mai ales, a retraducerilor. Pentru un autor de acum trei sute

de ani, pare legitimă transpunerea într-o limbă românească arhaizantă, cu parfum de letopiseț, în armonie cu textele scrise de Cantemir însuși în limba română. Avem asemenea traduceri, care sunt capodopere în sine. Pe de altă parte, textul însuși nu are valențe arhaizante: de aceea cred că este benefic să ne folosim de șansa de a le putea transpune în limbajul prezentului; în felul acesta, lucrările lui Cantemir devin mai ușor accesibile cititorului de acum și de aici, care – oricât de fascinat ar fi de „limba vechilor cazanii” – dorește să aibă acces la conținut fără a consulta în permanență un dicționar. Am aplicat această opțiune traductologică la toate textele latinești sau grecești la care am lucrat (Seneca, Epictet, *Septuaginta*, Pliniu cel Bătrân, Cato, Georg Captivus Septemcastrensis) și aș spune că reacția cititorilor a validat-o. Repet, traducerile arhaizante își au în continuare farmecul lor: o cultură își dovedește maturitatea și prin existența simultană a unor traduceri în stiluri diferite.

Am încercat să vă răspund dintr-o perspectivă generală. Poate că ar fi totuși utile câteva precizări, cu atât mai mult cu cât au existat (și continuă să existe) dezbateri – sau doar opinii – în spațiul public. Aș spune în primul rând că este încurajatoare disponibilitatea publicului larg față de problematica editării textelor latinești și a traducerii lor: este semnul unui interes real. Abordarea pătimasă este însă semnul unei inadecvări, iar absența unei autentice, îndelung exersate, culturi a dialogului (și a civilității) duce inevitabil la un regres. Înregimentarea într-o tabără a traducerilor arhaizante (sau, pur și simplu, a unei „prime traduceri”, considerate ca fiind unica posibilă) și respingerea generică a unui alt tip de abordare traductologică înseamnă condamnarea culturii române la îngheț, la o rigidizare pe care cititorii generațiilor succesive nu o merită. Cu riscul de a repeta afirmații anterioare, am convingerea că retraducerile sunt chiar mai importante decât traducerile inițiale, pentru că răspund unei continue nevoi de apropiere de textele scrise în alte limbi și care oferă șansa unui dialog înnoit

cu fiecare generație. O retraducere nu anulează o traducere anterioară, ci o duce mai departe, într-o altă dimensiune, pentru un alt public sau, frecvent, pentru același public, pe care îl educă din punct de vedere traductologic: pot exista simultan traduceri diferite ale aceleiași text, deopotrivă corecte, realizate doar într-un alt stil.

Edițiile (bilingve) „Cantemir” ridică însă și o altă problemă, care s-ar cuveni să fie abordată numai de specialiști, dar – din același apetit al înregimentării și al ieșirii din propriul domeniu de expertiză – ajunge la trivializare (în sens etimologic). Editorii de manuscrise se supun unor reguli precise, unor norme la fel de vechi ca disciplina însăși – critica de text, esență a filologiei –, calibrate de-a lungul secolelor. Pentru a simplifica: un text păstrat într-un singur manuscris (așa cum este, de pildă, *Historia Othmanica* a lui Cantemir) este transcris de editor și primește, ca aparat critic, întregiri ale prescurtărilor, corecturi simple sau corecturi inspirate de acel bun-simț filologic care domină orice act filologic autentic. Fiecare

editare a unui text înseamnă un pas înainte în apropierea (niciodată încheiată) de ceea ce va fi fost „exemplarul de autor”, textul gândit de autor și pierdut pentru noi – fie din cauza unei succesiuni de copii manuscrise, în care fiecare înseamnă o erodare a modelului, fie pentru că autorul însuși a scris ilizibil (în multiple sensuri). Rezultă de aici, absolut clar pentru orice profesionist, că o ediție trebuie să facă în mod constant referire la edițiile precedente. Tot așa cum rezultă, la fel de clar, că edițiile diferă una de alta nu fundamental (fiind transcrieri ale aceleiași text), ci ca abordare filologică. Pentru un profan, edițiile diferite ale aceleiași text pot părea identice. Pentru specialiști însă, ele sunt distincte. Și legitime, fiecare în parte.

- În ce fel va completa „portretul de umanist” al lui Dimitrie Cantemir, editarea integrală a operei sale în limba română?

- Continuând răspunsul precedent: publicarea integralei Cantemir (în ceea ce mă privește, a operelor scrise în limba latină) este o îndatorire de-acum centenară. Dincolo de obligația culturală, am convingerea că textele cantemiriene transpuse în limba română actuală (împlinind, în plus, dezideratul unor traduceri unitare, al unui „glas unic” al autorului) vor provoca un reviriment al studiilor de specialitate, dar și, mai cu seamă, al lecturii de „amator”, în sensul cel mai bun al termenului,

de om care are deschiderea intelectuală spre domenii ce nu îl definesc profesional și pe care ajunge să și le integreze, cu destindere și cu plăcerea de a citi.

Opțiunea pentru acest tip de traducere este legitimată și de faptul că discutăm aici de ediții bilingve. Oricine dorește să vadă exact ce a scris Cantemir o poate face parcurgând textul paginii din stânga. Mai bine spus: ce ne-au păstrat manuscrisele. Critica de

text este o disciplină care s-a născut odată cu filologia, în Alexandria Egiptului: aminteam mai înainte compararea variantelor din manuscrise, cu scopul de a reconstitui un text cât mai apropiat de exemplarul de autor. Publicarea lucrărilor latinești ale lui Cantemir depinde în totalitate de manuscrisele accesibile în prezent și de profesionalismul editorului, care citește, transcrie și compară aceste manuscrise, întregind cuvintele și propozițiile, corectând, îndepărtând adăugirile copiștilor: toate acestea țin de disciplina criticii de text, o știință – repet – cu reguli precise, cărora orice editor onest li se supune. Pe lângă supunerea la reguli, există intuiția filologică. Ori de câte ori un text beneficiază de editări succesive, apropierea de

*Am convingerea că
retraducerile sunt chiar mai
importante decât traducerea
inițială, pentru că răspund
unei continue nevoi de
apropiere de textele scrise în
alte limbi și care oferă șansa
unui dialog înnoit cu fiecare
generație*

exemplarul de autor este mai accentuată, pentru că intuițiile editorilor succesivi se transmit de la o ediție la alta: din nou, *lampada tradunt*.

- *Și o întrebare finală, însă nuanțată gradual: Puneți-vă în situația, confortabilă, în care v-ați putea adresa conducătorilor și instituțiilor noastre, cu privire la viitorul studiilor clasice. Ce sugestii ați face: (a) președintelui României; (b) primului-ministru; (c) ministrului educației; (d) Parlamentului și (e) nu în ultimul rând presei care ajunge la toată suflarea românească, celei despre care se spune metaforic, dar din ce în ce mai nemotivat, că reprezintă „a patra putere în stat”?*

- I-aș îndemna (desigur, nu printr-o petiție sau document oficial) să-și scruteze cugetul și să recunoască sincer: cu toții au un respect real

– nu doar declarat – pentru origini, antichitate. Pasul următor ar fi transpunerea acestui respect într-un program educațional coerent, de la nivelul gimnazial. Se adaugă, necesar, finanțarea cercetării – care ar putea începe simplu prin dotarea ritmică, fără întreruperi, a bibliotecilor, inclusiv cu abonamente la publicații online, fundamentale pentru orice tip de cercetare.

Frecvența cu care ne lovim de expresii latinești în discursul public este semnul acestui respect funciar; erorile, aproape la fel de frecvente, sunt semnul unei educații oloage. Însănătoșirea nu se poate produce decât prin eradicarea bolii: leacul împotriva superficialității, cu toate efectele ei profesionale și umane, este o așezare temeinică în cultură. Cu răbdare. ■

Ioana Costa, **președinte** (din 2019) al *Societății de Studii Clasice*, afiliată la FIEC (*Fédération Internationale des Études Classiques*);

Profesor la Departamentul de Filologie Clasică (din 2019: Departamentul de Limbi și Literaturi Romanice, Clasice și Neogreacă), Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București.

Membru al:

International Society for Eighteenth-Century Studies (din 1997);

Societatea Română de Studii Indo-Europene (membru fondator: 2002; vicepreședinte);

New Europe College/Colegiul Noua Europă, alumna (din 2004);

Asociația Română de Studii Religioase (membru fondator: 2005);

Société Internationale pour Latin Vulgaire et Tardif (din 2006/9; membru fondator);

Institutul de Studii Clasice/Universitatea din București (din 2007; secretar științific);

Association for the Dialogue between Science and Theology in Romania (din 2007);

Asociația de Filologie și Hermeneutică Biblică din România (membru fondator: 2010);

Societatea de Lingvistică Romanică/Société de Linguistique Romane (din 2010);

Society of Biblical Literature (din 2014);

European Association of Biblical Studies (din 2015);

Uniunea Scriitorilor din România/Traducători, Filiala București (din 2015).

Distincții

Premiul „Ștefan Vărgolici” al revistei Convorbiri literare, pentru perpetuarea moștenirii clasice; Iași, 10 mai 2019;

Premiul Uniunii Scriitorilor, secția Traduceri Literare, Filiala București: „Cartea anului 2016”, pentru volumul: Petrarca, *Despre ignoranță: a sa și a multora* (ediție bilingvă), traducere din limba latină Ioana Costa, studiu introductiv Andrei Bereschi, îngrijire critică Alexander Baumgarten, Iași: Polirom (*Biblioteca medievală*), 2016;

Premiul „Petru Creția” (filologie clasică) al Muzeului Național al Literaturii Române pe anul 2013 pentru volumul: Ioana Costa, *Antichitățile noastre*, Oradea, Editura Ratio et Revelatio, 2013;

Pentru participarea la volume colective:

Premiul Asociației Editorilor Români, 2004, pentru *Septuaginta* vol. 1;

Premiul României literare, Cartea anului 2004, pentru *Septuaginta* vol. 1-2.

SERGE FAUCHEREAU

Scriitor, critic literar, membru de onoare al Academiei Române, Franța

Écrivain, critique littéraire, membre d'honneur de l'Académie Roumaine, France

e-mail: josette.rasle@laposte.fr

Prudemment sceptique

Abstract

Recalling a few memories, the author of the present article seeks to find new relations between literary criticism and the biographic genres. Confessing the subjective reasons that made him comment on a certain poem by John Berryman in his book *Lecture de la poésie américaine*, or the reason that made him translate into French the lyrics of the Spanish Middle Ages poet Jorge Manrique, *Stances sur la mort de son père*, and publish this translation in a specific moment of his life, the author ultimately invites reflection. Can literary criticism be considered a biographic genre? Can translations also hide personal motivations connected to the translator's biography?

Keywords: biographic genres, subjectivity of literary criticism, translations, biography

Invocând câteva secvențe memorialistice, autorul acestui articol caută să stabilească noi legături între critica literară și genurile biograficului. Mărturisind motivele subiective pentru care a ales să comenteze un anume poem din John Berryman, în cartea sa, *Lecture de la poésie américaine*, sau rațiunea care l-a determinat să traducă în franceză versurile poetului medieval spaniol Jorge Manrique, *Stances sur la mort de son père*, și să publice această traducere într-un moment precis al vieții lui, autorul articolului invită, în ultimă instanță, la reflecție. Poate fi considerată și critica literară un gen al biograficului? Pot și tălmăcirile să ascundă motivații personale, care țin de biografia traducătorului?

Cuvinte-cheie: genurile biograficului, subiectivitatea criticii, traduceri, biografie

Sans doute a-t-il fallu une crise personnelle d'ordre public et privé pour que mon regard sur l'usage et le sens de la biographie change en 1971-1972, peu avant mon départ pour les États-Unis. Notons déjà que ce changement d'avis n'est pour rien

dans mon évolution car, depuis des années, mon goût naturel pour le formalisme avait été fortifié par le *new criticism* américain, rien à voir avec la nouvelle critique française plus tardive puisqu'il s'agit de John Crowe Ransom, Allen Tate, Cleanth Brooks, R.P. Blackmur dont les maîtres

étaient Ezra Pound et T.S. Eliot. Ces derniers n'ont été connus en France comme critiques qu'à partir de 1950. Pour ma part, je ne les lirai qu'une bonne douzaine d'années plus tard. Il y avait notamment un premier extrait de *L'esprit des littératures romanes* (1910) de Pound traduit par John Brown où je me régalaïs de ceci : « ...L'art est une chose joyeuse. Moi, je réclame, avec tout le sérieux dont je suis capable, une plus grande frivolité dans l'étude des arts, car l'art authentique n'est jamais ennuyeux, c'est l'affaire de l'artiste de chasser l'ennui, de stimuler l'esprit du lecteur. Mon but dans ce livre, c'est d'instruire, mais d'instruire sans ennui ».

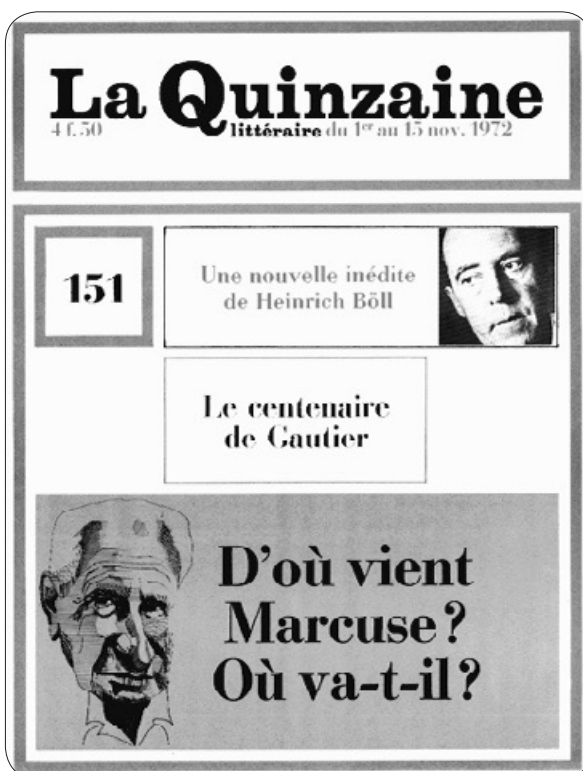
Au début des années soixante-dix je fréquentais parfois un discret repaire d'intellectuels divers à l'étage du Café de Cluny où, à une autre table, réfléchissait aussi un de mes contemporains que je ne rencontrerai que vingt ans plus tard. C'est lui, Eugen Simion, qui résumera en peu de mots la situation de la critique occidentale : « La critique biographique et celle du texte sont de nos jours des adversaires irréconciliables » (*Le retour de l'auteur*, 1981). En ce temps-là, la critique était entre les mains d'une variété de techniciens qui, selon le vocabulaire en cours, scrutaient le *texte* plutôt que son *producteur*, où celui qui écrivait n'était pas auteur ou écrivain mais *scripteur*. On scrutait moins les poèmes de Mallarmé que ses ébauches les moins abouties et on allait ainsi tout démonter, tout démontrer. Pendant ce temps, un autre type de critique s'occupait de la biographie de l'auteur, non moins certain de ce qu'il allait y découvrir. L'incompatibilité des deux approches dure-t-elle encore ?

Voici mon souvenir d'une mésaventure de l'époque. En 1971, sur une suggestion de Maurice Nadeau, j'avais écrit une petite étude sur Théophile Gautier aussitôt publiée en deux livraisons de la revue *les Lettres nouvelles*. Le ton en était désinvolte, en rupture avec les codes de la critique conventionnelle dont je me moquais discrètement avec des rapprochements anachroniques, une ou deux notes bibliographiques volontairement inexactes et une citation de

Gautier qui était en fait de Bakounine et que seul Pascal Pia saurait repérer. Cet érudit perspicace se portait garant du sérieux fondamental de ces chausse-trapes tout en avouant ne pas bien savoir où je voulais en venir. En septembre 1972, alors que je rentrais précisément d'un périple en Roumanie, Maurice Nadeau m'a annoncé qu'il souhaitait republier l'ensemble de l'étude sur Gautier mais qu'afin d'en faire un volume un peu plus conséquent, il serait bien d'y ajouter un texte éclaircissant l'étrangeté de mon procédé. Très vite, trop vite, j'avais donc exposé non quelque théorie, ce qui, selon moi, est contraire à une approche non dirigiste, mais plutôt « un programme de préoccupations », selon une belle formulation que j'emprunte à G. Călinescu (*Cours sur la poésie*, 1939). Avec l'aplomb impertinent d'un jeune écrivain, la quatrième page de couverture présentait ainsi ces *contre-expertises*, sous-titre du livre : « En fait, par-delà Gautier, c'est toute une conception autoritaire de la critique qui se trouve remise en question » et elle mettait en garde : « La présente lecture se veut aléatoire et ne propose rien de définitif ; elle bouscule les conventions qui règlent habituellement les relations du critique et de son lecteur ». Et de conclure : « La critique n'est pas faite pour fournir des opinions et des certitudes. Dans ces *contre-expertises*, le lecteur devra choisir lui-même la voie qui lui convient... ». Aussitôt après avoir écrit mon *programme de préoccupations* qui devait servir de postface, j'en avais donné lecture chez mon ami Mathieu Bénézet, en présence de nos épouses. Tous les trois avaient été péremptoires : « Tu ne peux pas publier ça, Ce sera mal reçu, Cette référence à la musique ne sera pas comprise, L'allusion agressive à la guerre d'Algérie est déplacée dans ce contexte » etc. Leurs mises en garde m'avaient convaincu que j'avais touché quelque chose de sensible et que je ne devais rien changer. Fin octobre le livre sortait de l'imprimerie. Sans doute n'aurait-il pas suscité beaucoup de remous sous cette forme. Mais, pour causer une surprise, Maurice avait voulu plus largement diffuser cette postface sur deux pleines

pages de la *Quinzaine littéraire* du 1er novembre sous un titre à lui, « Comment lire Gautier aujourd'hui ». Roland Barthes rencontré deux ou trois jours plus tard rue Saint-Jacques m'avait dit son approbation de cette prise de position personnelle, mais il s'était gardé d'écrire quoi que ce soit. Les réactions favorables au livre sont venues de l'étranger et particulièrement de Belgique. Pour en rendre compte dans la *Quinzaine*, Maurice avait demandé à un de nos amis, qui s'est peut-être senti visé, et son long article n'était qu'une longue attaque. Maurice, penaud, m'en avait montré la copie en disant : si tu veux, on ne publie pas cet article. J'ai refusé cette censure généreuse et accepté la parution. J'ai aussi refusé un prix que l'Académie française accordait au livre. Maurice me l'a reproché : l'argent aurait été mieux dans ta poche ! C'était la première et dernière fois que je me suis interrogé sur la critique.

Après ce long aparté circonstanciel, j'en reviens à mon propos : faut-il inclure la critique dans le *genre biographique* déjà considérablement élargi par Eugen Simion dans son imposante étude éponyme de 2008 ? Reprenant simultanément un texte mien écrit près de cinquante ans plus tôt, je ne le renie pas, même pas la caution qu'il demande à l'art plastique et musical *aléatoire*, comme on disait de certaines nouveautés de l'époque. Je comprends que le lecteur d'alors soit demeuré interloqué par des propositions volontairement contradictoires et des exemples de hasard (soi-disant). Ma génération française ne s'était pas seulement régalée de nouveau roman et de rock and roll. Après la lointaine Indochine, des années de guerre en Algérie n'avaient pris fin qu'en 1962. Les valeurs sociales, morales, culturelles avaient vacillé en 1968 et finalement perturbé en profondeur les débuts de la décennie suivante. Plus modestement, dans mon petit ouvrage critique, je refusais à mon tour l'autoritarisme non librement accepté, sans désir d'imposer mes propres choix. Je souhaitais faire du lecteur un partenaire ou un adversaire (souriant) quand vient pour lui le moment de jouer, c'est-à-dire de choisir, de

décider. Se sentant mal aimé en public et en privé, l'auteur de ces propositions sera content d'accepter une chaire universitaire aux États-Unis afin de changer de langue et de culture pendant quelque temps, pour *se refaire*, comme on dit dans le jargon des jeux de cartes.

Il me semble avoir toujours été peu attentif à la biographie des personnages qu'on me donnait à étudier. Cela a commencé dès le lycée où je renâclais devant les « vies de l'auteur » et les explications de tel sonnet de Ronsard par son amour pour une jeune paysanne ou une aristocrate. Plus tard, les beuveries et les scandales de Modigliani me laissaient indifférent. Aucun jugement moral là-dedans. Le poème, la peinture avaient-ils besoin d'anecdotes réductrices ? Dans mes premières publications, lorsque j'ai entrepris de présenter des auteurs, je ne m'arrêtais pas à leur vie privée. Mon désir était de laisser l'œuvre autonome, ouverte à l'interprétation et au sentiment du lecteur, de ne retenir que sa vie publique et seulement ce qu'il a dit lui-même de sa vie privée dans son œuvre. Cette attitude a été confortée par la lecture du *new criticism* américain déjà mentionné auquel je rendrai un

hommage appuyé dans la préface de *Lecture de la poésie américaine* (1968). Ce n'était pas en contradiction avec les premières traductions du formalisme russe au milieu des années soixante. Sous ces influences et par goût personnel qu'on imputerait à mon milieu et mon éducation, j'étais une sorte de formaliste sans le savoir. Ce peu de goût pour les recherches dans les vies privées ou pour les vies romancées à destination du grand public était-il une influence mal évacuée des instituteurs de l'école Zola et des professeurs du lycée Pierre Loti, excellents pédagogues mais si sérieux, si stricts, si sévères.

Quoi qu'il en soit, je poserai : « Trop d'œuvres appréciées pour la belle biographie de leur auteur ». Pitoyable argument, donc, que celui qui consiste à ne présenter la peinture de Frida Kahlo qu'à la lumière de sa biographie pittoresque et tragique. La biographie est-elle un critère esthétique ? L'œuvre a-t-elle besoin de cette caution ? On avait vu naître d'autres types de *systèmes* qui ne me satisfaisaient guère, particulièrement le recours à la psychanalyse qui m'apparaissait couvrir une mentalité de policier ou de grand inquisiteur prétendant à la science (Je gardais toutefois un souvenir bienveillant pour Gaston Bachelard lu au sortir du lycée).

En vérité, sur ces vastes et délicates questions soulevées par la biographie, Eugen Simion s'est penché plus et mieux que quiconque. Je garde ici à l'esprit ses études du *Genre biographique* et, auparavant, son livre *Le retour de l'auteur* qui, dans la réflexion critique, concerne plus directement l'auteur et la vie. Ma formulation ici est ambiguë : la vie de qui ? la vie de l'auteur étudié ou la vie d'Eugen Simion ?

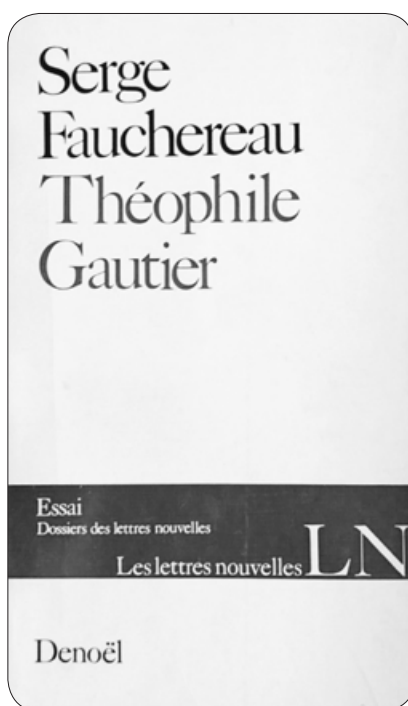
Nous sommes bien d'accord : « Toute œuvre est l'œuvre de bien d'autres choses qu'un auteur », Paul Valéry (*Rhumbs*, 1926). Exit

l'auteur ? Exit la biographie ? Plus circonspect, Simion qui reprend cette citation, montrera qu'il ne disparaît pas tout à fait et selon certaines modalités. Soit. Mais qui écrit ce qu'écrit le critique ? Le critique est un auteur comme un autre ; il feint seulement d'être un observateur lucide et extérieur, comme un narrateur fictif qui n'est pas l'auteur. Ainsi, dans *À la recherche du temps perdu*, le narrateur est un double de Marcel Proust, remodelé, truqué, repensé au gré du romancier ou plutôt du roman qui semble se poursuivre de lui seul. Le critique ne feint-il

pas, comme un autre auteur de livre ? Tout choix d'un sujet et d'une manière de le présenter relève d'une décision personnelle, même si c'est sur une suggestion d'autrui. Quand l'auteur disparaît, il reste toujours le critique. Longtemps parent pauvre des histoires de la littérature, le critique a fini par s'attribuer une place de premier plan à notre époque où la science va plus vite que la vie. Finalement, temporairement peut-être, si l'auteur n'est pas mort, au moins le critique lui a-t-il pris une part de sa place.

Le critique n'a pas voulu déplacer vers sa propre personne le sujet de son étude. Il le garde en vue mais use d'arguments peut-être moins suggérés par l'auteur – sa vie – son œuvre que par des événements de sa propre biographie, plus ou moins consciemment ou inconsciemment. Ainsi Jean-Paul Sartre voulait-il ne nous parler que de Flaubert dans *L'idiot de la famille* (1971-1972) mais, dès la parution du livre, la presse et le public ont remarqué qu'un aussi volumineux ouvrage était aussi révélateur de Sartre que de Flaubert.

Pour me faire mieux comprendre, oubliant toute pudeur, je reviens au jeune Fauchereau de *Théophile Gautier* en 1971-72, moins pour son

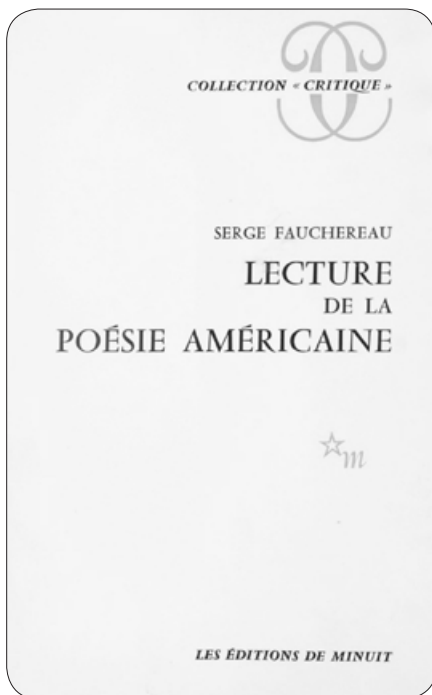
propos que pour la manière dont il le mène. Le critique qu'il prétend observer étudie deux vers d'Alfred de Vigny. Il le tutoie familièrement, comme fait le poète avec son interlocutrice, une Eva non moins mystérieuse qu'une Elizabeth à qui il s'adresse à son tour. Ce *tu* s'adresse aussi au lecteur, évidemment. Se glissant dans la tête du critique, il note ses tergiversations érudites, ses divagations et ses souvenirs anciens ou récents. Le *tu* qui voulait établir une proximité avec le lecteur, tout en l'établissant comme une autre personne, permet de lui prêter des associations d'idées et d'images plus ou moins suscitées par le mot *voyageuse*, tendre dédicataire du poème. Comme en une réflexion difficilement suivie et encombrée de pensées parasites, surgissent une jeune fille qui pleure dans un train et un garçon sur le quai... Le jeune Fauchereau prétend qu'il ne se souvient pas dans quel roman se trouve une scène identique. Je peux affirmer qu'il ment puisque je sais encore le nom des deux romans. Quant aux trois vers sans guillemets ni nom d'auteur qui suivent, ils sont de Jules Laforgue mais je ne me souviens plus dans quel livre. Encore quelques fragments anecdotiques : un transport de lingerie féminine, un chat siamois, un magasin de chaussures, tout cela saugrenu comme la pensée qui vague. En fait, je sais encore ce que sont pour moi seul ces détails mais ils n'ont jamais eu d'autre intérêt que figurer ici la banalité la plus commune. On finit dans un café où le critique censé préparer une étude sur Vigny

se laisse aller au voyeurisme sur une inconnue vue de dos, assise sur une chaise. Il n'en parlera pas dans son étude. La personne de ce critique fictif fait irrésistiblement penser à l'auteur du *Théophile Gautier* dont nous avons les lignes sous les yeux. Dorénavant, plus clairement le *tu* repassera au *je*.

L'attachement à un auteur, à un artiste, à un sujet particulier tient à quelque raison personnelle profonde. Le plus souvent parce qu'on y reconnaît quelque chose de soi-même. Passons à des aveux véniels à titre d'exemples. Dans *Fernand Léger, peintre dans la cité* (1994), afin de rappeler la société et l'époque que peignait l'artiste en 1949 dans sa grande toile *Les loisirs*, j'ai rappelé que, dans les milieux populaires d'alors, ces escapades cyclistes à la campagne pouvaient figurer ma mère, ma tante, mon oncle et moi en barboteuse jaune sur la porte-bagages ; nous n'avions évidemment pas

servi de modèles, mais le lecteur me comprenait. Dans une autre monographie, sur *Piet Mondrian* (1995), j'ai évoqué des polders et des champs géométriques, puis un appartement scrupuleusement rangé à Amsterdam et les habitudes de l'hôtesse, symptomatiques de la tradition d'ordre qu'on va remarquer dans l'art du peintre

hollandais. J'ai cru que cela avait une utilité dans le cheminement du livre. En revanche, dans *Lecture de la poésie américaine*, il n'y aurait pas eu le moindre intérêt pour le lecteur de savoir que le poème de John Berryman « Toi, dans ta

maison de pierre ...» choisi pour un commentaire, avait retenu mon attention parce qu'il est caractéristique du poète, mais aussi parce qu'il me laissait imaginer quelqu'un disparu de ma vie depuis bien des années. De la même façon, en 2005, pour présenter ma traduction des *Stances sur la mort de son père* du poète médiéval espagnol Jorge Manrique, il aurait été inutile de mentionner que cela marquait pour moi l'anniversaire de la mort de mon propre père... Bref, dans un bon nombre de mes livres, quelque petit détail en relation avec mon existence privée a pu diriger mon choix. Et je suis convaincu que mon exemple est très fréquent ; ce qui m'amenait dans *Théophile Gautier* à citer Remy de Gourmont qui s'en prenait à « Renan et l'idée scientifique » dès 1903 : « Le sujet n'importe pas en critique ; il n'est jamais qu'un prétexte.(...) La critique est peut-être le plus subjectif de tous les genres littéraires ; c'est une confession perpétuelle ; en croyant analyser les œuvres d'autrui, c'est soi-même que l'on dévoile et que l'on expose au public ». N'est-il pas excessif de parler de confession ? Je le crois mais, dans ce vaste sujet, je m'en tiendrai à la situation commune du critique. Parlons peut-être de confession publique lorsque le critique se met lui-même en scène et rapporte quelque événement de sa vie à titre d'exemple ou afin d'en tirer quelque usage pour ce qu'il projette de montrer. La confession est privée et secrète lorsqu'il s'efface totalement. Il y aurait donc inconsciemment un besoin impérieux d'avouer quelque chose chez le critique comme chez tout autre auteur. Parce qu'il est en arrière-plan, ce type de confession est-il si différent chez le romancier ou le dramaturge ? On sait bien que c'est Goethe lui-même qui s' imagine dans le personnage de *Werther*, et que Molière s'exprime par la bouche de Cléante dans *Tartuffe*. Plus près de nous, Robert Lowell, principale figure de la *confessional poetry* américaine, résume : « Macbeth doit avoir en lui des tonnes de

Shakespeare » (*Paris Review*, n° 25, 1961). Même lorsqu'il n'est pas ouvertement en scène, le critique porte souvent un masque bien illusoire.

Baudelaire qui avait significativement emprunté à Edgar Poe l'expression *mon cœur mis à nu*, ne récusait en aucun cas la présence du moi biographique dans tous ses écrits. Dans des écrits intimes non destinés à la publication en l'état, mêlant critique littéraire, réflexions diverses, vagues projets et notes de comptabilité, le poète avait posé sans ambages : « La franchise absolue, moyen d'originalité » (*Fusées*, iv). Est-ce si sûr ? Ici, une autre anecdote. Dans *Expressionnisme, dada, surréalisme et autres ismes* (1976), j'avais rapporté une récente observation personnelle décrivant l'atmosphère et le désarroi d'où étaient nées les images d'un poème de Philippe Soupault. On m'en avait blâmé en arguant en substance : Nous ne croyons pas que monsieur Fauchereau est dans les meilleures dispositions critiques pour nous montrer la naissance de l'automatisme dans un poème lorsqu'il se présente à nous dans un cabaret new-yorkais bavardant avec une amie aussi éméchée que lui etc. Je vous prie de me pardonner, monsieur le Professeur.

La *franchise absolue* n'est évidemment pas un critère de qualité. Se trouve-t-elle dans les *Lundis* de Sainte-Beuve ou dans les fielleuses critiques de ses *Poisons* ? Ne vaut-il pas mieux admirer le *Voyage au bout de la nuit* de Céline et oublier ses *Bagatelles*, *Beaux draps* et autres pamphlets ?

À ce point de ce retour sur soi, celui qui va signer ces pages est très incertain de ce qu'il faudrait conclure. Chacun le fera pour soi. Je reprends tout de même à mon compte la prudence d'Allen Tate (*Essays*, 1968) : « La critique ne devrait-elle pas être une des plus prudemment sceptiques des activités de l'esprit ? ». ■

Dumbrăveni-Paris,
juin 2019

Augustin Buzura și teritoriul său imaginar*

.....

Abstract

Această comunicare, prezentată în sesiunea omagială Augustin Buzura organizată, la 10 iulie a.c., de Academia Română, prin Secția de Filologie și Literatură, în parteneriat cu Fundația Culturală „Augustin Buzura”, fixează importanța operei romancierului dispărut în 2017, o operă greu de ignorat, a unuia dintre prozatorii români esențiali de după Al Doilea Război Mondial, care a reprezentat, în vremuri apăsătoare, „rezistența prin cultură”. Fixând importanța operei lui Augustin Buzura, autorul fixează și matricea stilistică a acesteia. Este vorba, cu o formulă lansată de criticul tematic francez Jean-Pierre Richard, despre un teritoriu imaginar. Maramureșul, matricea stilistică a prozei lui Augustin Buzura, se distinge prin monumentalitate și stabilitate, prin sentimentul de solidaritate pe care îl cultivă cultura acestui loc.

Cuvinte-cheie: Augustin Buzura, omagiu, literatură română, rezistență prin cultură, teritoriu imaginar, matrice stilistică, Maramureș

This paper, presented in the homage session organized by The Romanian Academy, with the Department of Philology and Literature, in partnership with the “Augustin Buzura” Cultural Foundation, on the 10th of July, 2019, stresses the importance of the fiction work of the writer departed in 2017, a work that can’t be ignored, created by one of the essential Romanian fiction writers after the World War II, which also represented, during hard times, the so-called “resistance through culture”. Pinning the importance of Buzura’s work, the author, also pins its stylistic matrix. It is about – using a phrase coined by the French thematic critic Jean-Pierre Richard – an imaginary territory. Maramureș, the stylistic matrix of Augustina Buzura’s work of fiction is distinguished by greatness and stability, by the feeling of solidarity that the culture of this place fosters.

Keywords: Augustin Buzura, homage, Romanian literature, resistance through culture, imaginary territory, stylistic matrix, Maramureș

* Textul de față reproduce cuvântarea pe care am prezentat-o, la 10 iulie a.c., în Aula Academiei Române, cu prilejul comemorării lui Augustin Buzura. Așa se explică unele oralități ale stilului.

Se spune adesea că, după dispariția sa, un om trăiește în imaginarul colectiv cât timp prietenii și, în genere, cei care l-au iubit și l-au respectat își amintesc de el. Așa se pare că este. Dar cei care l-au iubit și l-au respectat dispar și ei, după un timp. Și atunci? Atunci, vorba filosofului Noica, omul intră în implacabilul proces de *devenire pentru devenire*. Dar ce se întâmplă când dispăre un scriitor? Desigur, trăiește și el, ca individ, în amintirea celor care l-au iubit și prețuit, dar trăiește – în chip paradoxal – și în amintirea celor care nu l-au iubit. Cei care au avut și au încă ceva să-i reproșeze chiar și după ce a dispărut. Avem atâtea cazuri de manifestări abisale, de uri turbate, de răzbunări neobosite față de un creator chiar și după decenii de-a rândul de la moartea lui... În aceste cazuri paranoice intră în acțiune, de cele mai multe ori, invidia oarbă, urmată de spiritul de revanșă. Cazuri, repet, de joasă paranoia. M-am întrebat de ce, cât timp a trăit Marin Preda, el a fost urât – cu consecvență și sinceritate – de unii confrăți. Mă întreb și azi, la aproape 40 de ani de la moartea sa tragică. Marin Preda este, în continuare, contestat, injuriat, calomniat. După 1989, el a devenit ținta tuturor „revizuirilor” morale, cele mai aspre și nedrepte. Să fie, oare, semn că opera sa continuă să provoace insomnii celor care au văzut în el, cât timp a fost în viață, și văd și astăzi un prag greu de depășit pentru ambițiile lor nemăsurate și pentru micul lor talent? S-ar putea să fie și această cauză nefericită. S-ar putea să fie la mijloc și sentimentul pe care unii îl au că opera lui Marin Preda poate fi oricând negată, minimalizată, dar, spre disperarea lor, că nu poate fi învinsă. Asta dă o stare de veșnică iritare pentru adversarii săi.

✱

M-am gândit la toate acestea pregătindu-mă să spun ceva despre Augustin Buzura – de la a cărui dispariție, neașteptată, se împlinesc doi ani. Cum întâmpină el posteritatea? Ce își

amintesc despre el prietenii, comilitonii din viața literară, cititorii săi? Dispariția lui este prea aproape de noi pentru a trage concluzii ferme în privința posterității operei sale. Căci, dincolo de iubirile și dușmăniile de care are parte, un creator se apără în posteritatea lui prin opera sa. Se verifică și aici vorba – ușor adaptată – a apostolului Pavel: *dacă operă nu este, nimic nu este pentru un scriitor* (nimic, adică, nu rezistă timpului ce ne acoperă pe toți).

✱

Buzura are o operă importantă, greu de ignorat. Este unul dintre cei, să zicem, cinci sau șase prozatori esențiali de după Al Doilea Război Mondial. Unul care a reprezentat, în vremuri grele, ceea ce noi numim *rezistența prin cultură*. O noțiune pe care unii colegi din diaspora n-o acceptă. Ei gândesc, de la distanță, în chip mai maniheic decât noi, cei rămași aici, în gura vulcanului. Părerea lor (nu a tuturor, dar a câtorva foarte influenți) este că unica șansă a scriitorului român sub comunism a fost să intre fie în Temniță, fie în Academie. Adevărul este că unii au intrat, într-adevăr, din nenorocire, în Temniță, alții – foarte puțini – au ajuns în Academia Română. Dar ceilalți, imensa majoritate, cei care au scăpat de Temniță și n-au fost chemați nici în Academie? Ei ce-au făcut? Cu ei ce s-a întâmplat? Răspunsul, pe scurt, este următorul: ei au salvat cultura română de la asfixie politică. Ei s-au bătut, cum au putut și cât au putut, să facă în așa fel încât cultura română și – prin ea – nația noastră să nu devină „o Siberie a spiritului”. Încă o dată: *rezistența prin cultură* în a doua jumătate a secolului al XX-lea românesc este o realitate. Augustin Buzura a fost și rămâne unul dintre promotorii cei mai de văză ai acestui fenomen complex.

Dar să revin la destinul prozatorului Buzura. El are, repet, o operă și, dacă o are, are cu ce se apăra în posteritatea care abia a început. Având mulți prieteni și foarte mulți oameni care l-au

iubit pe el și au iubit romanele sale, Augustin Buzura trăiește încă în amintirea noastră. A avut și are, probabil, și adversari, ca orice creator autentic. Dar să nu ne gândim, azi, la ei. Să-i lăsăm să zacă în adversitatea, ranchiuna, complexe și incompetențele lor. Să vorbim, azi, doar despre colegul nostru de generație și despre romanele sale, citite, decenii de-a rândul, de oameni care, trăind într-o îndelungată și grea minciună socială, căutau în literatură adevărul despre epoca și viața lor. Dați-mi voie ca, în calitatea mea de critic literar, să vorbesc despre lumea din care a venit și, *ipso facto*, despre *teritoriul său imaginar* impus de opera sa romanescă. Este modul meu de a-l omagia în absență. Am avut, cu câțiva ani în urmă, o lungă convorbire cu el, apărută în „Caiete critice” (nr. 12, 2013). Am discutat așa, ca doi oameni care au ce își spune, pentru că au trecut prin aceeași istorie. Reiau, în absența lui, convorbirea de acolo de unde am lăsat-o... Nu înainte însă de a reproduce din acest dialog un fragment despre *țara lui imaginară*, din care provine și pe care, mărturisește el, a dus-o peste tot cu el și a introdus-o mereu în romanele sale:

„Maramureșul – spune el – este un spațiu geografic, istoric și mai ales spiritual căruia îi sunt foarte îndatorat. Acolo sunt bărbați deschiși, ospitalieri, de o generozitate greu de imaginat prin alte părți. Puternici, harnici, cu mult umor; dai de ei în cele mai dificile locuri de muncă, de la zgârie-norii din Chicago până la vopsit vapoare în cine știe ce porturi. Cât despre femei, ele sunt frumoase, legate foarte strâns de tradițiile locului. Cine vrea să cunoască folclorul maramureșean, va descoperi o lume aparte, din care durerea, tragedia, umorul, bucuria și moartea nu pot lipsi: «Mă Ioa, pe unde-i mere,/ Fii bărbat, nu fi muiere!»; «Și-așa-mi vine câteodată,/ Să dau cu cuțatu-n piatră!»; «Tură, tură, Văsăli,/ De s-ar rupe arcu-n tri,/ Și grumazul ceterii,/ Mie tot atâta mi-i!»; «Dorule, câine turbat,/ Unde mă duci noaptea-n sat?/ Te duc, bădiță, sub Gruai,/ La Ileana Buăului / Că, de dorul mândrului,/ Leagă-n-se lampa-n cui!»; «Până sunt bote și pari,/ Nu mă tem nici de-un jendar./ Că nici jendarul nu-i de fier,/ Să nu intre brișca-n el!»». Acestea sunt, se înțelege, o mică parte dintre cântecele foarte cunoscute

care sugerează un univers specific. Prima lecție pe care am primit-o imediat după coborârea din leagăn, cred, a fost munca. La fiecare vârstă există câte ceva de făcut. La trei ani îngrijeam de vite, întorceam iarba după coasă sau strângeam firele de porumb tăiate la prima săpă, la seceriș adunam snopii și așa mai departe. El, tata, vedea viața ca o luptă cumplită pentru existență, de aceea nu era niciodată mulțumit de mine: i se părea că sunt prea lent, iar, într-o competiție, importantă era, pe lângă pricepere, și viteza cu care executai un anumit lucru. Când reușeam să-l mulțumesc, nu-mi comunica părerea, ca și cum era de la sine înțeles că așa trebuia să fac. În liceu se interesa dacă am colegi unguri, nemți sau evrei și dacă sunt mai bun ca ei. Era un mod foarte ardelenesc de a vedea [...] O altă lecție face cât un tratat de istorie: «Am fost și-om fi!». Cu alte cuvinte, spațiul acela este al lor, al maramureșenilor, dintotdeauna, de pe vremea dacilor liberi, și al lor va rămâne. L-au apărut cum au putut și, indiferent de stăpânii provizorii și de presiunea unor dictaturi, și-au păstrat obiceiurile, cultura, religia și miturile. Îmi amintesc de eforturile Moșului din Bogdan Vodă, câți ani s-a zbatut pentru a-i ridica o statuie voievodului Bogdan chiar în localitatea din care acesta plecase spre Moldova. Dar nu orice statuie, ci așa cum voia el: cu fața spre Moldova și cu spatele către ungurii de care fugise. Iar când nu știu ce ministru, gândindu-se la cantitatea de cupru ce trebuia adunată, s-a interesat de ce voia neapărat statuie ecvestră, Moșu a fost scurt și limpede: «Ecvestră, neecvestră, dar călare să fie!».

Buzura se trage, așadar, din Nordul Transilvaniei. Despre celălalt Nord (Nordul Estic, al Moldovei) s-a vorbit mult. G. Călinescu crede că el reprezintă (prin spiritualitatea lui puternică) *goticul românesc*. O pregnantă *matrice stilistică*, deci, a culturii române moderne. De aici au ieșit mari creatori în toate domeniile, de la Eminescu până la Iorga, Enescu și Sadoveanu. Ei și alții au reușit s-o impună în cultura română. Dar Nordul Transilvaniei, Maramureșul, de unde s-au ivit Buzura și, odată cu el, Breban, doi

prozatori de vârf ai generației '60? Maramureșul ce stil de cultură are? Impresia mea este că, după 1960, s-a petrecut o istorie neașteptată cu Maramureșul românesc, și, anume, s-a revelat ca o *țară imaginară* sau, cum îi spune criticul tematist francez Jean-Pierre Richard, un „teritoriu imaginar”. Au coborât de acolo, la Cluj și București, mulți prozatori și poeți de bună calitate. Poeți expresioniști în tradiția lui Blaga și prozatori care merg în continuarea epicii aspre a lui Rebreanu și Slavici, cu deosebiri pe care le-a adus neomodernitatea românească, în alianță cu fondul spiritual vechi și complex al acestei provincii istorice.

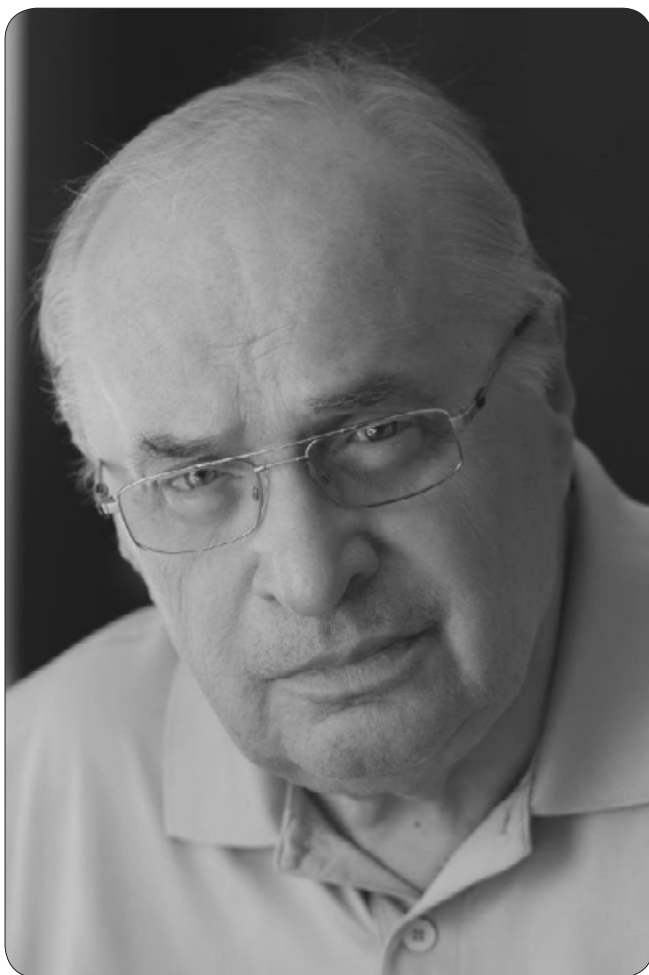
Realismul lor caută și alte modele și, cum cine caută găsește, ei le-au găsit și le-au folosit cu inteligență și talent. Un talent robust și o voință puternică de a învinge. Prozatori solizi, perseverenți, obstinați să spună adevărul. Prozatori cu predilecție ai maselor. Există în opera lor, am impresia, o notă comună: aș numi-o *tendința spre monumentalitate*. Adică voința de a crea durabil și esențial. Fraza lor este greoaie, meticuloasă, răsfirată ca ramurile unui arbore bătrân din zona de munte. Greoaie, dar plină de semnificație, preocupată de condiția omului într-o istorie grea. Așa mi se par a fi scrise romanele lui Buzura, născut în Berința Maramureșului, sat despărțit doar de un munte de Năsăudul lui Coșbuc și Rebreanu.

Vorbind despre spiritul maramureșean, să ne reamintim că istoricii și criticii noștri mai vechi (printre ei, E. Lovinescu și G. Călinescu), meditănd la stilurile literaturii, au încercat să depisteze în harta culturii române ceea ce G. Călinescu numește, în *Specificul național* (ultimul capitol din *Istoria...* sa), „zone de specificitate”, formate în jurul unui factor etnic-cultural original. Alții le-au numit, cu un termen preluat de la Blaga, „matricea stilistică”. Călinescu distinge, de pildă, stilul și psihologia românului (și, ca exponent al lui, a *creatorului*) *de centru*, reprezentat în literatură Coșbuc și Rebreanu. Tot el remarcă, în Bucovina, am reținut, manifestările *goticului românesc*, iar prin I.L. Caragiale – *spațiul cultural meridional*,

în care se întâlnesc tradițiile spirituale traco-ilire cu cele elene. I.L. Caragiale ar fi, prin ascendență și rădăcinile sale spirituale, un „balcanic traco-ilir”, iar Macedonski „un trac fără elenitate, vârstat cu linii slabe” etc. Toate acestea sunt, evident, niște inteligente speculații. Le-am putea numi chiar niște simpatice, inteligente sofisme. În spatele lor se află, însă, o idee valabilă, și anume ideea, cum am zis, de *centru spiritual*, de *zonă de specificitate*, de *matrice stilistică*, ce trimite la o realitate istorică și, repet, la un stil original în interiorul unității culturale naționale.

Să privim și altfel lucrurile. Să gândim, adică, originalitatea, particularitatea unei „zone de specificitate” nu prin elementele rasiale ce intră în biografia unui creator, ci prin notele comune ce pot defini creațiile fundamentale ale unui spațiu cultural, pentru că numai ele ne pot da o sugestie despre particularitatea unui *teritoriu imaginar*. Ce observăm când privim, din această perspectivă, harta culturală a provinciilor istorice românești? Observăm, întâi, că există un număr de teme, mituri și de moduri stilistice ce se repetă de la o generație de creatori la alta într-o anumită *zonă de specificitate*, cum se întâmplă, într-adevăr, în Moldova de Nord (dominată de mitologia lirică a lui Eminescu), spațiu cultural specific, ilustrat, cu precădere, de Alecsandri și Creangă. Amândoi, *spirite stabilizatoare*, liniștite, speriate de marile răsturnări, iubitoare de tradiții și de un stil de viață tihnit. Unde se plasează, în acest spațiu geografic (nordic și de mijloc), Sadoveanu? Deasupra lui, în zona mitică a Moldovei elegiace. Dincolo de *goticul bucovinean*, dacă acceptăm diferențierea făcută de G. Călinescu, și dincolo idilismul static al poeziei lui Alecsandri și de epica jovială, cu ascunse cruzimi, a lui Creangă.

Vine, apoi, la rând, *Muntenia spiritului*, cum i-a zis un poet: *spațiul nostru meridional, țara imaginară a bizantinilor, balcanicilor*, în

fine, *teritoriul imaginar* creat în literatură de Văcărești, Anton Pann, Filimon, Ghica și, mai ales, de I.L. Caragiale. Acesta din urmă este figura tutelară, spiritual vorbind, a acestei zone de întâlnire a spiritualităților mediteraneene cu cele orientale. Dar zona de specificitate a *Munteniei spiritului* are mai multe variante: cea dintâi (a) este centrul spiritual al Olteniei, acolo unde domină, după Ralea, *spiritul pandur* sau *spiritul cobilițar*, cum îi zice Petre Pandrea, moralistul și sociologul de pe Olteț. În extazul lui localist, el crede că *spiritul cobilițar* a învins deja cultura europeană prin Brâncuși și va învinge, în continuare, Europa occidentală declinistă, decăzută; b) vine, apoi, la rând, în acest vast spațiu muntenesc, *literatura câmpiei*, cu asprile și pitorescul ei. Este țara imaginară a lui Odobescu, Duiliu Zamfirescu, Panait Istrati, Marin Preda, Fănuș

Neagu, Ștefan Bănuțescu ș.a. Aici stilurile se amestecă, la fel tipologiile și conflictele sociale. Preda reabilitează psihologia țăranului de la Dunăre (idealizat și fără viață interioară în proza sămănătoristă), făcând din personajul său exponențial (Ilie Moromete) un senior al Dunării, așa cum îl vedea, în tablourile lui, Camil Ressu; c) în fine, cea de-a treia țară imaginară în spațiul cultural sudic este cea semnalată mai înainte: *țara lui I.L. Caragiale*, lumea culturală a târgului cosmopolit, patria fabuloasă a lui Mitică. Aici tradițiile spirituale ale Bizanțului se însoțesc cu mitologia și tradițiile heladice și, mai nou, cu mentalitățile și fantezmele balcanismului. O zonă spirituală cosmopolită, agitată, în veșnică nesiguranță, extraordinar de vie literar.

G. Călinescu, un spirit și el muntenesc, un bizantin instruit la școlile umanismului european, scrie, în *Istoria...* din 1941, că matricea originală a culturii noastre este, în realitate, spațiul Bistriței Năsăud. Aici s-ar fi format *spiritul (specificul românesc)*. Mai sunt, cred, și alte spații de iradiere spirituală, cu particularitățile și personalitățile lor emblematice. Mă gândesc, de exemplu la zona Mărginimii Sibiului și a Sebeșului (matricea stilistică și filosofică a lui Blaga, Cioran, Goga). Există, aici, un sat – Săliștea Sibiului – din care au ieșit nouă membri ai Academiei Române. Prin ce miracol? Cum să numim teritoriul imaginar care a dat mari poeți, filosofi și istorici? I-aș zice: *spațiul metafizic al Transilvaniei*. Blaga i-a definit, într-un eseu celebru (*Spațiul mioritic*), spiritul melancolizant, filosofic, ondulatoriu, iar Cioran l-a combătut cu o vehemență biblică în *Schimbarea la față a României*. Să nu pierdem din vedere, apoi, *Banatul baroc*, în care intră și „Podgoria” (țara imaginară a pustiului Aradului), locul din care au ieșit Slavici și, din generațiile mai noi, Doinaș și Sorin Titel. După Slavici, acesta din urmă l-a descris, poate, cel mai bine, în romanele lui excepționale. O lume cosmopolită, un spațiu de întâlnire a culturilor și o literatură înceată, cu accente regionale, o proză meticuloasă, plină de veri, verișoare și

mătuși, cu un sentiment puternic al familiei și cu nostalgii specifice zonelor de margini ale unui imperiu în agonie.

✱

În fine, revin la tema esențială a micului meu eseu omagial, dedicat lui Augustin Buzura și spațiului său imaginar. Este vorba, repet, despre Nordul Transilvaniei (Maramureșul), care, în ultima jumătate de secol, a ieșit din adormirea lui istorică și a găsit rapid formele de expresie ale modernității. Un vechi (poate cel mai vechi) strat al culturii noastre: cu bisericile lui zvelte, înfigându-și săgeata acoperișului spre îndeterminările misterioase ale cerului, cu folclorul lui atât de bogat și de original, cu țăranii săi bine clădiți, cu fața aspră, lenți, purtându-și cu impasibilă mândrie pălăriile lor mici și pantalonii ce seamănă cu niște anacronice fuste, în fine, cu modul lor de a se purta prin lume și cu femeile lor frumoase și surâzătoare. O altă *matrice stilistică*, un nou teritoriu imaginar în literatura română.

Ce reprezintă, cultural, Maramureșul lui Buzura și Breban? Să zicem că, în raport cu Moldova de Sus și de Mijloc (Eminescu, Iorga, Alecsandri, Creangă și Sadoveanu), cu zona Mărginimii sibiene și spațiul absolut mirific din preajma micului Lancrăm, în raport cu Banatul *baroc* și cu *Podgoria* lui Slavici, în raport cu urbea cosmopolită, pitorescă și agitată a lui I.L. Caragiale și a fiului său, Mateiu, și în afară, mai zic, de Ploieștii burghezi ai lui N. Stănescu – acolo unde puterea și agerimea cuvântului fac, zice poetul, să deraieze crivățul iarna –, în raport, iarăși, cu Câmpia Română a lui Odobescu și Preda, în raport, întreb, cu toate aceste centre spirituale și modele stilistice (înțelegem, evident, prin *stil*, nu numai un mod de a scrie, o preferință tematică, dar și un mod – dacă nu în primul rând – un mod original de a vedea lumea și de a gândi condiția omului), ce aduce nou Maramureșul vechilor daci liberi în modernitatea și postmodernitatea literară românească?

Aduce, întâi, extraordinara lui moștenire folclorică. Aduce, apoi, o notă de aspră demnitate, un mod grav de a privi viața și un sentiment inflexibil al solidarității și al stabilității românești. Încă o dată: cum să numim toate acestea? Aș risca să zic că este vorba despre un amestec de gotic transilvan (cu influențe central-europene) asociat cu barocul câmpenesc al lui Slavici, abundant exprimat – și unul și altul – într-o notă existențialistă grea, obsedată de adevărul istoric (de *trecut*, de *sol*, de *destin*) și de adevărul moral. Căci, după obsesia *monumentalului* și a statorniciei istorice despre care vorbește Buzura („am fost și-om fi”), scriitorul nord-transilvănean, suspicios pentru că a trăit prea mult printre străini, are vocația construcției trainice, în măsură să învingă vulnerabilitățile istoriei rele. Are și altă obsesie: *cea de ordin moral*. El este, prin natura sa, un moralist atent la destinul nației sale. Maramureșenii par, în genere, oameni înceți (în sensul că nu se grăbesc în istorie), *greu de scos din ale lor*. Scriitorii ieșiți de aici sunt, la rândul lor, obsedați, repet, de *monumentalitatea, stabilitatea și solidaritatea locului și a culturii lor*. Cânteccele maramureșenilor au un ritm

și o tonalitate specială (se ivesc, parcă, din singurătățile primare ale munților), iar dansurile (*jocurile*) lor, cu tropăitul și cu chiuiturile înalte și stranii ce le însoțesc, par că vin de pe vremea lui Zalmoxis. Dar mai ales bisericile lor de lemn, construite – s-ar părea – de mâna unui geometru care are în grad mare simțul verticalității, bisericile, zic, mărește în modestia lor, îi exprimă cel mai bine pe acești români vechi și cultura lor, în care barocul transilvănean se asociază cu goticul transilvănean, pe un fundament etno-cultural puternic.

Regăsim aceste calități, am impresia, și în proza lui Augustin Buzura, un scriitor pe care, în modul meu de a stima, l-am prețuit, deși am trăit puțin în preajma lui și am avut cu el o prietenie predominant literară. Ceea ce nu înseamnă că n-a fost, cel puțin din partea mea, fidelă și invulnerabilă, timp de aproape o jumătate de secol. Nimic nu mă împiedică să duc cu mine, cât timp mai exist, acest sentiment de iubire spirituală pentru el și opera sa și, prin el, pentru Maramureșul care a intrat mai târziu în cultura română modernă. A intrat, s-a impus și nu lasă deloc impresia că și-ar părăsi prea curând locul și stilul. ■

PAUL CERNAT

Universitatea din București, Facultatea de Litere, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”

University of Bucharest, Faculty of Letters, “G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory

e-mail: cernatpaul@gmail.com

Prozatorul realist ca intelectual critic și om de stat

Abstract

Prezentul articol își propune să contureze un profil intelectual sintetic importantului prozator și intelectual public care a fost Augustin Buzura, atât în ipostazele sale de dinainte de 1989, ca prozator realist, critic social și redactor al revistei „Tribuna”, cât și în cele de după căderea regimului comunist, ca fondator și conducător de instituții culturale (Fundăția Culturală Română, Institutul Cultural Român ș.a.).

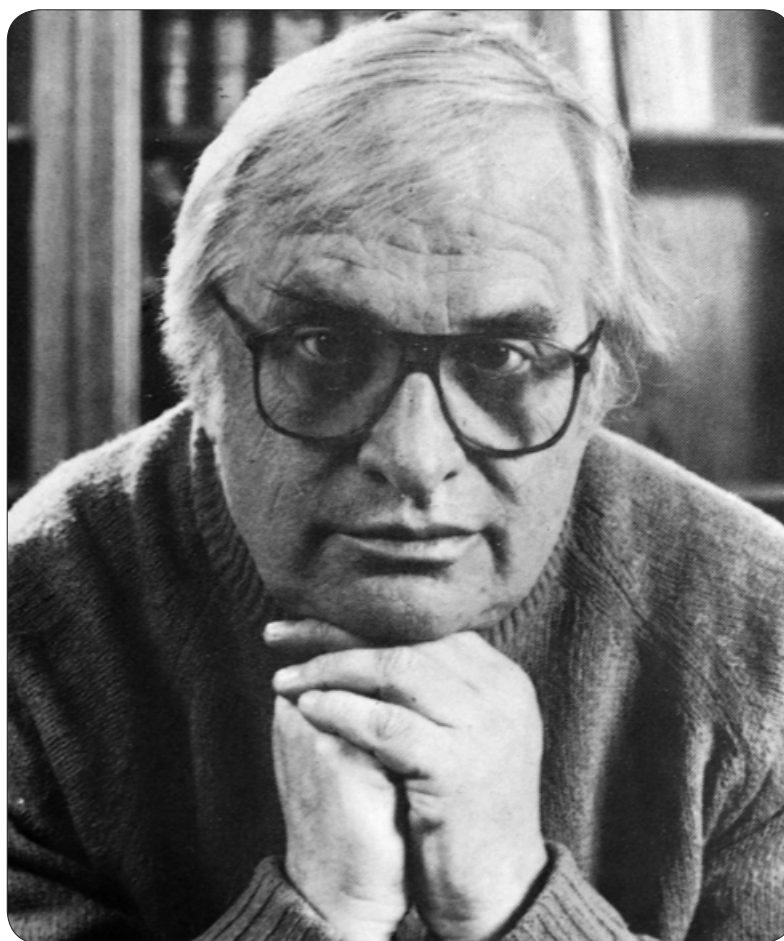
Cuvinte-cheie: proză, intelectual critic, instituții culturale, construcție, existențial

This issue aims to configure a synthetic intellectual profile of Augustin Buzura, one of the most prominent Romanian writers of the '70-'80: both as a great realist novelist, social critic, editor of the “Tribune” review before 1989, and, after the fall of the Communism, as a founder and leader of important cultural institutions (The Romanian Cultural Foundation, The Romanian Cultural Institute etc.)

Keywords: fiction, critical intellectual, cultural institutions, construction, existential

La un an de la dispariția sa fizică, Augustin Buzura continuă să fie o prezență a vieții noastre publice; colecția de opere de la Editura Rao continuă, cărțile i se vând încă bine, i se dedică simpozioane, iar de curând a apărut o culegere de texte critice despre proza autorului. Un prozator-instituție al literaturii române post-belice și, deopotrivă, unul dintre cei mai importanți reconstructori de instituții culturale

din România post-decembristă; diplomația sa intelectuală rămâne, oricum, un reper pentru ceea ce a fost (și nu mai e, din păcate) autoritatea publică a intelectualului critic: s-a identificat de la debut până după 1989, cu influenta revistă *Tribuna*; a înființat Fundăția Culturală Română (pe urmele vechiului Institut român pentru relații culturale cu străinătatea și, după 1972, ale Asociației România), transformată din 2003 în Institutul Cultural Român; după

îndepărtarea din funcție în beneficiul „echipei” lui Traian Băsescu, a refondat Fundația Culturală Română și revista pendinte *Cultura* (o revistă cu același nume fusese editată în 2004 sub umbrela ICR, după plecarea *Dilemei*; în noua sa formulă – independentă – ea va deveni una dintre cele mai bune și mai curajoase publicații ale intelectualității critice din România postdecembristă). Nu uit prezența în numeroasele academii și înalte instituții de reprezentare culturală din străinătate; nici marele succes al României de la Smithsonian Folklife Festival din Statele Unite (1999), care i se datorează în bună măsură. În mod regretabil, după schimbarea conducerii ICR, prestigioasa editură pe care-o înființase a devenit mai mult simbolică, pentru a nu face concurență marilor edituri private. Ceea ce, după falimentarea Editurii Minerva, a echivalat cu delegitimarea oricărei politici editoriale de

stat, oricât de „luminate” și de nonpartizane ar fi. Dar să trecem.

Într-un anume sens, și romanele antedecembriste ale lui Buzura – toate încheiate în „ii” – pot fi privite ca niște „instituții” culturale autonome. Și, totodată, ca niște psiho-diagnoze sociale; ori ca niște „rapoarte” literare despre „starea morală a națiunii” (ultima carte a prozatorului – și cea mai tristă dintre toate – se intitulează, elocvent, *Raport asupra singurătății*). Ele sunt produsul conștiinței critice a unui creator neliniștit, dublat de un comentator care și-a trăit cu patos ideile (după 1989, combustia implicării publice îl va costa sănătatea și, în cele din urmă, viața). Se vorbește astăzi prea puțin despre activitatea de comentator literar a lui Buzura, remarcabilă: cu-

legerea *Bloc-notes* din 1981, reunind articolele sale despre cărți publicate la rubrica omonimă a *Tribunei* clujene, îi definește, deopotrivă, opțiunile artistice și etice. O reconstituire obiectivă a istoriei acestei reviste-cheie a Transilvaniei postbelice găsim în volumul *Manual de sinucidere* din 2002 al prozatorului Radu Mareș – un volum, și el, ignorat.

Proza buzuriană a impus în conștiința epocii o tipologie caracteristică: jurnalistul justițiar, căutător al adevărului în pofida (și uneori împotriva) Puterii; medicul-captiv într-un univers profesional kafkian femeia bovarică, victimă a unor relații alienante. Puțini scriitori au realizat, asemeni lui Buzura, o hartă mentală la fel de extinsă (și credibilă) a societății românești din anii comunismului. S-a vorbit cam excesiv despre „moralismul transilvan” al acestei proze realiste robuste, magmatice, dar superior intelectuale, nu atât de îndatorate, totuși, lini-

ei Slavici-Agârbiceanu-Rebreanu (Nota Bene, Buzura a fost co-scenarist al filmului „Pădureanca”, după nuvela lui Slavici); mai curând am putea identifica o înrudire cu romanele altui scriitor-medic al Ardealului: Victor Papilian; fără misticismul acestuia, desigur, dar cu un puternic filon existențialist, sartrian, diferit de camusianismul lui Marin Preda. Dacă a existat – și a existat! – în anii comunismului târziu o rezistență *activă* prin literatură împotriva uniformizării ideologice, ea s-a datorat și marilor romane (neo)realiste ale poststalinismului. Iar romanele lui Buzura trebuie plasate, sub acest aspect, „în prima linie” (începând cu volumul din 1970, intrat pe lista neagră după „tezele din iulie”). Cu precizarea că prozatorul a rămas, în egală măsură, un radiograf al imposturii și dezumanizării postcomuniste (în vehementul *Recviem pentru nebuni și bestii*). Eroii centrali sunt ipostaze interioare ale autorului însuși; fiu de țărani din Berința Maramureșului, marcat din copilărie de „nebunia” Istoriei (dictatul de la Viena, războiul, stalinizarea), Buzura a fost, înainte de a se dedica scrisului, medic psihiatru, iar îmbinarea dintre psihiatrie și literatură s-a produs de pe băncile facultății clujene. Pentru ca după tatonări nuvelistice nu lipsite de interes – în volumele *Capul Bunei Speranțe* (1963) și *De ce zboară vulturul* (1967) – redactorul de la *Tribuna* să devină *prozatorul-terapeut* al unei societăți (umanități) tot mai traumatizate de „închiderea” ei progresivă. Nu fantasmelor personajelor fac obiectul acestor romane cu titluri-diagnostic, ci cazurile „indecidabile” moral. Strategiile narrative vor fi, și ele, în consecință: anamneza și sondajul psihologic, ancheta și pledoaria, totul – grefat pe o laborioasă, câteodată riscantă documentare „de teren”. Ceea ce rezultă este o imagine caleidoscopică, infinit nuanțată, a realului, convingătoare prin autenticitatea și intensitatea problematică. Inteligența artistică a autorului se vede inclusiv din situarea perspectivei la egală distanță de tezismul oficial (comunist, național-comunist) și de cel anticomunist. Nu e vorba de o „a treia cale”, ci de sensibilitatea față de caracterul insondabil

al vieții, care transcende orice ideologie. Fie că abordează „romanul intelectual” (*Absenții, Orgolii*), „romanul politic” al colectivizării (*Fețele tăcerii*) sau al actualității în derivă (*Drumul cenușii*, cu singura trimitere din epocă, desigur voalată, la greva minerilor din 1977), romanul „noului proletariat” (*Vocile nopții*) sau romanul „psihiatric” (*Refugii. Zidul morții*, cu aluzii la psihiatria politică a momentului), soluțiile sunt, de fiecare dată, atipice – și simptomatice. Există, firește, și neajunsuri, deseori semnalate, ale acestui tip de realism social etic și existențialist, pe alocuri obscurizat de cenzură: discursivitatea uneori patetică, scriitura greoaie, fluxul aluvionar. Ele nu impietează însă asupra solidității unor construcții nu lipsite de finețe a observației și, nu în ultimul rând, de umor conținut, ieșit dintr-o bogată „experiență”.

Ar fi destule de spus și despre patriotismul „transilvan” al scriitorului – echilibrat, responsabil și constructiv, în pofida pasionalității misionare. Așa cum am apucat să-l cunosc, Buzura era unul dintre acei luptători fără iluzii, care nu abandonează lupta chiar dacă știu că e dinainte pierdută. N-o abandonează, între altele, pentru că știe că faptele pe care trebuie să le lase în urmă vor rămâne, vor trebui să rămână ca exemplu pentru cei care vin. Disperarea care răzbate dramatic în confesiunile și publicistica din ultimele decenii, aversiunea față de „elitele de pradă” ale postcomunismului și față de impostorii globalizării, exasperarea în fața derivelor sociale și a lipsei de coeziune morală, aparțin unui combatant cu mize naționale majore și cu o gândire de om de stat, într-o lume dominată de interese partinice și de grup (mă întreb, retoric, câți oameni politici ai noștri au anvergura diplomatică și patriotismul lucid al lui Buzura?) Atât cărțile proprii, cât și instituțiile pe care le-a fondat și patronat, ecumenic, în ultimele decenii, sunt expresii ale aceluiași proiect existențial major, respectat de adversari și admirat de prieteni. Datorită lor, autorul *Absenților* are, azi, posteritatea unei figuri exemplare a intelectualității românești, *rara avis* în vremuri dificile. ■

Fetele tăcerii și vocile criticii

Abstract

Cu prilejul împlinirii a 45 de ani de la apariția romanului *Fetele tăcerii* (1974), în articolul de față reafirmăm valoarea literară a cărții, dublată de spiritul judicios al autorului. Augustin Buzura, prin curaj și perseverență, reușește să-și publice romanul, care trece, printr-un miracol, de ochiul vigilent al cenzurii, mai ales că primul, *Absenții*, este așezat în rândul cărților interzise. Totodată, analizăm și opiniile diferite ale criticilor literari, determinate de interpretarea distinctă a mesajului transmis de prozator prin intermediul personajelor. Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Valeriu Cristea, Val Condurache afirmă legitimitatea estetică a *Fetelor tăcerii*. Alții minimalizează romanul într-o manieră voalată (Mihai Ungheanu), sau resping cu vehemență literaritatea acestuia (Cornel Regman). Apogeul polemicii este atins odată cu masa rotundă organizată de revista „Contemporanul”, unde vocea contestatoare este reprezentată de Ov.S. Crohmălniceanu, secondat de Margareta Bărbuță și Adriana Mitescu, iar vocile apărării se regăsesc în discursul aluziv al lui Dumitru Micu și Laurențiu Ulici.

Cuvinte-cheie: Augustin Buzura, „Fetele tăcerii”, literatură, istorie, meditație, luciditate, „malentendu tragic”, „șablon antiidealist”

After 45 years from the apparition of *Silent Faces* (1974), in this study we reaffirm the literary value of the novel, doubled by the judicious spirit of the author. Augustin Buzura, by courage and tenacity, manages to publish his book, which passes, luckily, from the alert censorship eye, especially as the first, *Absents*, put on interdiction. At the same time, we also analysis the different opinions of literary critics, determined by the distinct interpretation of the message sent by the novelist through the characters. Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Valeriu Cristea, Val Condurache affirm the aesthetic legitimacy of *Silent Faces*. Others abolish the novel in a veiled manner (M. Ungheanu), or deny its literary character (Cornel Regman). The polemic climax is touched along with the debate organized by “Contemporanul” magazine, where Ov.S. Crohmălniceanu, seconded by Margareta Bărbuță and Adriana Mitescu, represents the voice of prosecution, while the allusive discourse of Dumitru Micu and Laurențiu Ulici is the voice of defense.

Keywords: Augustin Buzura, “Silent Faces”, literature, history, meditation, lucidity, “tragic malentendu”, “antiidealistic pattern”

Apariția romanului *Fețele tăcerii*, 1974, la trei ani distanță de la Tezele din iulie 1971, care preconizau reorientarea către vechile practici literare ale realismului socialist și înăsprirea cenzurii, este una remarcabilă. Augustin Buzura abordează un subiect incomod pentru susținătorii ideologiei oficiale, criticile aduse sistemului prin „fețele” personajelor determinând reacții divergente în presa literară. Cele mai multe dintre cronicile literare consacrate romanului sunt favorabile¹, acestea diferențiindu-se prin viziunea superioară a unora dintre autori (Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Valeriu Cristea, Val Condurache), care inserează în propriul text aluzii, invitând cititorul să descopere mesajul romanului dincolo de latura banală a factologiei, să reflecteze la istorie din perspectiva omului confruntat cu un mecanism necrușător. Există însă și cronici care fie persiflează romanul lui Buzura (M. Ungheanu²), fie încep un atac virulent pentru desființarea acestuia (Cornel Regman³).

Apogeul polemicii este atins odată cu organizarea mesei rotunde: *Romanul social, eroii săi și adevărul vieții*⁴, publicată în revista „Contemporanul”, cu scopul de a reaminti „disidenților” principiile ideologiei oficiale: „Romanul lui Augustin Buzura are meritul de a fi încercat o dezbatere de ordin moral asupra unor probleme importante, grave pe care istoria le-a pus în fața societății românești în anii de început ai orânduirii socialiste. În această

încercare de a pune în lumină adevărul, scriitorul n-a reușit să păstreze în ansamblu, obiectivitatea istorică superioară, apăsând cu precădere asupra aspectelor întâmplătoare, nereprezentative în raport cu adevărul istoric. I se reproșează autorului, în ultimă instanță, absența unei viziuni ideologice limpezi, abandonarea în semnificația mărunță. Lipsa obiectivității istorice și a viziunii clare asupra sensului ideatic al materiei epice a determinat statutul paradoxal al dezbaterei morale propuse de roman; valabilă și dovedind profunzime în unele porțiuni, greu de acceptat ca adevărată în ansamblu”⁵.

Problematica expusă în citat este reprezentativă pentru literatura postbelică, perioadă când „fețele” criticii sunt diversificate, remarcându-se voci interesate de construirea unei literaturi autentice, dar și infiltrați ai ideologiei oficiale, care urmăresc cu interes abaterile de la normele trasate de Partid. Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Valeriu Cristea, cu mici amendamente referitoare la stil, legitimează estetic *Fețele tăcerii*, în timp ce alții, ca M. Ungheanu ori Cornel Regman, resping valoarea literară a romanului, argumentele lor fiind contestabile. Participând la masa rotundă de la „Contemporanul”, Ov.S. Crohmălniceanu este nemulțumit de „schematismul în haină nou” al personajelor lui Buzura și de prezentarea idilizată a „chiaburului” Ion Măgureanu, argumentele lui fiind dezamorsate cu diplomație de Dumitru Micu și Laurențiu Ulici.

¹ Redăm cronicile literare și articolele consacrate romanului *Fețele tăcerii* (București, Editura Cartea Românească, 1974) în ordine cronologică: Nicolae Manolescu, *Cronică literară: Augustin Buzura: Fețele tăcerii: Fețele adevărului*, în „România literară”, nr. 28, 11 iulie 1974; Vasile Sav, *Augustin Buzura: Fețele tăcerii (cronică literară)*, în „Echinox”, nr. 5-6-7, mai-iunie-iulie 1974; C. Ungureanu, *Cronica literară: Fețele tăcerii: Augustin Buzura*, în „Orizont”, nr. 31, 2 august 1974; G. Dimisianu, *Omul interior*, în „Luceafărul”, nr. 34, 22 august 1974; Valeriu Cristea, *Forța epicului*, în „Luceafărul”, nr. 38, 21 septembrie 1974; Eugen Simion, *Fețele tăcerii (cronică literară)*, în „Luceafărul”, nr. 44, 31 octombrie 1974; Val Condurache, *Critica prozei: Romanul anchetă (cronică literară)*, în „Convorbiri literare”, nr. 10, octombrie 1974; Eugen Uricaru, *Romanul dialogului deschis*, în „Steaua”, nr. 10, octombrie 1974.

² M. Ungheanu, *Cronică literară: Augustin Buzura: Fețele tăcerii*, în „Luceafărul”, nr. 36, 7 septembrie, 1974.

³ Cornel Regman, *Augustin Buzura și „țărâșii temporaro-spațiali”*, în „Viața Românească”, nr. 9, septembrie, 1974.

⁴ Ov. S. Crohmălniceanu, Dumitru Micu, Adriana Mitescu, Margareta Bărbuță, Laurențiu Ulici despre romanul social, eroii săi și adevărul vieții. O discuție pe marginea romanului *Fețele tăcerii* de Augustin Buzura, în „Contemporanul”, nr. 44, 25 octombrie 1974, p. 6-7.

⁵ *Ibidem*, p. 7.

Astăzi, la 45 de ani de la apariție, romanul lui Buzura își păstrează actualitatea literară, tragedia individului prins în malaxorul istoriei fiind o consecință a regimului opresiv, dar care se repetă, într-o formă sau alta, și în prezent. În *Fețele tăcerii*, Augustin Buzura meditează la maladiile necruțătoare ale istoriei, pe fundalul instalării puterii comuniste în România: colectivizarea agriculturii, etatizarea/naționalizarea industriei, adoptarea stereotipiilor culturale, sociale, politice condamnă la dispariție un număr semnificativ de oameni, care, pentru ideologia oficială, nu reprezintă decât o statistică, un sacrificiu necesar pe drumul înfăptuirii unor „idealuri mărețe”. Cinismul liderilor comuniști este înșușit ca atare de „militarii cu trei cizme, cum îi numeau țaranii – două în picioare și una în fund”⁶, pregătiți să ducă la îndeplinire sarcinile criminale. Este cazul lui Radu Gheorghe, „cal de povară” (cum se autodefineste el), care își justifică asasinatelor prin teorii învățate în ședințele de partid, nereușind să vadă tragedia din spatele limbajului de lemn: „Uneori, făcând politică sau dreptate, ești obligat să sacrifici un om, doi, ca să salvezi o mie. Trebuie să dai exemplu și, în asemenea situații, măgăreața poate să cadă nu chiar pe cel mai vinovat”.⁷ Abuzurile, suferințele, torturile inimaginabile aplicate ființei umane sunt relevate prin vocea lui Carol Măgureanu, unul dintre supraviețuitori, care demască falsitatea discursului umanitarist prin evidențierea faptelor reprobabile săvârșite de oamenii sistemului: „Pildele

lui Cristos, suferința lui nu mai pot impresiona ca odinioară, s-au inventat torturi mai cumplite, durerile au sporit în intensitate, metodele de chinuire s-au perfecționat, o dovedise fascismul, dar și lumea în care începeam să trăiesc, încât a fi aruncat în groapa cu lei era o plăcere”⁸.

Firul narativ este un pretext pentru inserția unor viziuni distincte despre începuturile comunismului în România. Acțiunea este plasată în jurul anilor '70, la câțiva ani de la încheierea procesului de colectivizare și amnistierea deținuților politici. Vocile care se fac auzite sunt cea lui Radu Gheorghe, activist de partid, cu rol hotărâtor în colectivizarea satului Arini, și cea lui Carol Măgureanu, fiu de chiabur, reprezentant al clasei condamnate la dispariție de ideologia oficială. Mediator între cele două cazuri de conștiință este ziaristul Dan Toma, tânăr aflat în formare, înzestrat cu spirit critic. Logodit cu Melania, fiica lui Radu Gheorghe, gazetarul este vizitat de viitorul socru, care îi solicită ajutorul într-un caz de natură penală. În mod misterios, casa

fostului activist, recent construită, este incendiată, bătrânul găsindu-l responsabil pe Carol Măgureanu, a cărui privire sfidătoare, a cărui tăcere îi amintesc de trecut: „În fiecare seară Carol Măgureanu vine pe lavița de la drum și ore întregi se uită în curte la mine, mă urmărește cum lucru. Nu spune nimic, nu mă salută, nu aude, stă și se uită, asta face, vrea să mă omoare cu privirea. Seamănă foarte bine cu Iuliu – aceeași față, mers, privire – fratele pe care crede că l-am

⁶ Augustin Buzura, „*Fețele tăcerii*”: de la comunism la anticomunism, ianuarie 2011, în *Fețele tăcerii*, vol. II, București, Editura Jurnalul Național, 2011, p. 302.

⁷ Augustin Buzura, *Fețele tăcerii*, vol. I, București, Editura Jurnalul Național, 2011, p. 249-250.

⁸ Augustin Buzura, *Fețele tăcerii*, vol. II, loc. cit., p. 65.

omorât”⁹. Confesiunea lui Radu Gheorghe se derulează pe parcursul a două zile: seara, în casa lui Toma, și a doua zi, în tren, în drum către orașul B., unde gazetarul, la insistențele bătrânului, merge să-i ceară fostului coleg de liceu Ursu, cu funcție importantă „la județ”, să intervină în favoarea viitorului socru.

Obişnuit să cerceteze informațiile primite și să mediteze la semnificația acestora, Dan Toma se îndoiește de veridicitatea povestirii lui Radu Gheorghe, mai ales că descoperă în acesta executantul ideal, care aplică mecanic ordinele superiorilor, mergând până la crimă ca să își îndeplinească obligațiile. Ființă ancorată exclusiv în banalitatea faptelor, lipsită de luciditate, de spirit autocritic, fostul activist acceptă teoriile induse, neoferind o interpretare logică, coerentă experiențelor trăite: „Era clar, bătrânul nu reușea totuși să treacă dincolo de fapte, nu ajungea la esențe, vagile lui generalizări erau formule învățate de-a gata pe care, de cele mai multe ori, le potriveam eu, le dezvoltam în mine, cărora le dădeam un sens, din păcate nu cel în care credea el”. Mărturisirea activistului este acompaniată de reflecțiile gazetarului și de cele ale ficei, Melania, critic aspru al tatălui, dezamăgită de abuzurile, crimele săvârșite de părinte în numele ideilor politice, pe care încearcă să i le transmită și ei. Deși nu este prezentă în discuția celor doi, vocea tinerei este reactualizată atât în discursul lui Radu Gheorghe, care îi respinge argumentele, cât și în amintirea iubitului, susținător al ideilor Melaniei.

Angajat în perioada interbelică într-o fabrică de prelucrare a plumbului, Radu Gheorghe este revoltat, după terminarea celui de-Al Doilea Război Mondial, împotriva proprietarului Winter care hotărăște să schimbe profilul întreprinderii, ceea ce implică reducerea personalului. Spirit rudimentar, condus exclusiv de legea urii și a invidiei, Radu Gheorghe nu reușește să-și depășească handicapul afectiv. Naționalizarea fabricii îi permite să se răzbune pe patronul

german, obligându-l să mănânce mămăligă îmbibată în păcură. Complexat de încrederea afișată de neamț, de rafinamentul, de educația acestuia, activistul recurge la agresivitate, singurul limbaj cunoscut și folosit în relație cu ceilalți: „Poate că nu m-ar fi înfuriat, nu i-aș fi băgat pe gură și a doua bucată de mălai cu păcură dacă nu-i vedeam batista aia albă cu dungi maro...; ea și butonii de aur m-au enervat cumplit, astea și gesturile, gestul elegant cu care și-a scos batista, grija de a-și trage mânecile de la haină, discreția mișcărilor și paloarea feței, plus disprețul”¹⁰.

Sperând să fie avansat în funcție, muncitorul acceptă propunerea șefilor și participă la colectivizarea agriculturii în satul Arini, unde se confruntă cu două mentalități diferite. Prima aparține lui Sterian, susținător al mișcării legionare, retras în pădure cu propriii adepți, sabotând hotărârile activiștilor de partid, pe care îi vânează și îi umilește. A doua mentalitate este cea patriarhală, reprezentată de Ion Măgureanu, chiabur,

⁹ Augustin Buzura, *Fețele tăcerii*, vol. I, loc cit., p. 91.

¹⁰ *Ibidem*, p. 170.

figură importantă în colectivitatea rurală, a cărei familie contribuise la întemeierea satului. Sprijinindu-se pe rezistența seculară a clasei țărănești în fața invaziilor străine, Măgureanu respinge posibilitatea exterminării tradițiilor, valorilor din mediul rural, transmițându-le și fiilor încrederea în eternitatea vieții la sat. Numai că, pentru a-l aminti pe Marin Preda, „timpul nu mai are răbdare”, clasa țărănească fiind condamnată de istorie, care apelează, pentru eliminarea acesteia, la instrumentele create prin manipulare, Radu Gheorghe fiind unul dintre vectorii necesari în preluarea definitivă a puterii, aspect subliniat cu subtilitate de Carol Măgureanu: „Să știi, îmi spuse Carol, că tata nu-i poartă pică lui Radu. Îi e doar silă de el, sau poate nici silă... Socrul matale e, după tata, un inconștient, un fel de câine ce latră atâta timp cât e ținut la poartă, în lanț. Când i se dă drumul, e inutil, aleargă de ici-colo, străin, își caută treabă, se gudură la picioarele primului om care-i dă atenție... Eu am altă părere. Nu știu dacă îl scuz, dar, în orice caz, îl explic... Pe mine, drept să-ți spun, nu m-a interesat el, ci fenomenul al cărui vector era. Îl urmăream și pe el, pentru a-mi preciza coordonatele fenomenului”¹¹.

Pus în situații limită încă din timpul celui de Al Doilea Război Mondial, când pentru salvarea propriei vieți este nevoit să se ghideze după binomul disjunctiv „ori... ori”, fostul activist este executantul ideal. Abuzul, crima, tortura sunt, pentru el, metode firești de lucru, mai ales dacă interesele partidului le solicită. Atașamentul lui Ion Măgureanu față de valorile satului patriarhal, receptat ca o unitate indestructibilă, încrederea avută de țărani în limpezimea judecății acestuia, la care se adaugă umorul aluziv la adresa „oficialilor” stârnesc mânia lui Radu, care își propune să îl nimicească. Prilejul se ivește odată cu întoarcerea celor trei fii ai „chiaburului” de la facultate, Carol, Iuliu și Ilie, ca să hotărască împreună cu tatăl lor soarta pământului stăpânit. Pătrunzând abuziv în locuința acestora, Iuliu

și Ilie, speriați, acționează impulsiv, sărind geamul, urmați după câteva clipe și de celălalt frate, Carol Măgureanu. Gestul nehibzuit al băieților îi permite lui Radu să-i acuze de sfidarea autorității, hotărând să-i trimită, la raion, tovarășului Brainea ca trofeu al reușitei profesionale. Numai că mașina celor implicați este oprită de Sterian și grupul acestuia, care îl umilește pe activist în stilul specific: „Luați loc în fotoliul de orchestră, copii. Gorune, la cel mai mic gest de împotrivire, tragi. ... Începem, desigur, cu tovarășul activist Radu... Hainele jos, toți, repejor! Tu, Stejar, îi cauți carnetul de partid și i-l dai să-l mănânce. N-ai minte, n-ai bani, dar carnete și tu, și Brainea aveți destule. Dacă nu-l găsești, îi ofer eu unul...”¹². Iuliu, impulsiv și orgolios, se răzbună pe următorul familiei, jignindu-l și călcându-l pe mâna, gestul sporind ura bărbatului, care din acest moment începe să hăituiască familia Măgureanu până când reușește să o decimeze. Radu Gheorghe nu se simte responsabil de moartea celor doi tineri sau de abuzurile săvârșite, ci, dimpotrivă, susține că acțiunile întreprinse au fost necesare pentru evoluția societății, modernizarea satului fiind dovada rezultatelor muncii întreprinse. Cu toate acestea, înlocuirea lui de la conducerea Cooperativei cu Ciobanu, omul său de încredere, privirea sfidătoare și tăcerea lui Carol, indiferența sătenilor îl fac să se simtă un intrus în satul unde el însuși, cu brutalitate și ură, distruge orânduirile strămoșești. Privat de puterea exercitată prin agresivitate, fostul activist devine vulnerabil, încât părăsește satul Arini, sperând că la oraș va recupera timpul pierdut odată cu acceptarea sarcinii trasate de partid.

Obişnuit, datorită profesiei și lucidității, să analizeze opiniile fiecărei părți implicate într-un caz, după discuția purtată cu Ursu, Dan Toma merge să asculte și confesiunea lui Carol Măgureanu. Ziaristul este impresionat de privirea „inteligentă”, de „zâmbetul normal” al inculpatului, deși, pornind de la mărturisirea lui

¹¹ *Ibidem*, p. 345.

¹² Augustin Buzura, *Fețele tăcerii*, vol. II, *loc. cit.*, p. 44.

Radu, se aștepta să găsească un individ rămas, din cauza experiențelor trăite, la cheremul fiziologiei. Dimpotrivă, Carol Măgureanu reușește să-și mențină inteligența intactă, analizând cu luciditate evenimentele istoriei, fără să cadă în patosul victimizării. Încă din adolescență către meditație, aflat în căutarea unui adevăr conform propriilor așteptări, Carol se diferențiază, prin cumpătare și atașamentul față de cultură, de ceilalți frați, Iuliu și Ilie, care nu depășesc sfera faptelor banale. Eroul ajunge la o formă superioară de înțelegere a vieții după ce trăiește o serie de experiențe limită. Discuția avută cu Sterian (de fapt, un dialog între lupta oarbă pentru putere și rațiune), adaptarea la condițiile de trai mizere din pivniță, care îi erodează trupul, dar îi întăresc spiritul, moartea violentă a celor doi frați, chinurile îndurate de mamă din cauza abuzurilor lui Radu, toate acestea nu-l bestializează, ci, dimpotrivă, suferința îl purifică, ajutându-l să descopere o teorie existențială adaptată la propriile necesități spirituale: „Nu știu, s-a câștigat sau s-a pierdut ceva din sufletul oamenilor? Suferința îți plasticizează sufletul, dacă vrei s-o înțelegi, te îmbogățește, devii mai lucid, mai întreg, apt pentru cunoaștere. Ea te mai învață că n-ai ce pierde. Frica, e adevărat, produce și catastrofe, însă, după ce ai depășit-o, știi ce să faci ca să nu se mai repete. Primul pas spre eliberare este să nu minți, să spui ce crezi”¹³.

Istoria nu are răbdare cu inocenții ca Iuliu, Ilie și Carol Măgureanu, fiecare plătind fie cu propria viață, fie cu sănătatea trupeză faptul de a se afla într-un loc nepotrivit și într-un timp potrivit. Iuliu și Ilie sunt condamnați la moarte, fiind pedepsiți pentru încrederea avută în imposibilitatea exterminării unei clase a cărei unică vină este că nu convine ideologiei oficiale, motiv pentru care, în mod deosebit Iuliu acționează impulsiv. Carol Măgureanu, prin hotărârea de a se îndepărta de grupul lui Sterian, depășește stadiul naivității, devenind precaut, sceptic, renunțând să mai judece oamenii din perspectiva

propriilor principii existențiale. Dacă înainte de a fi victima abuzurilor provocate de colectivizare, tânărul era convins de superioritatea morală a tuturor intelectualilor, dobândită prin lecturilor din Proust, Dostoievski sau Hegel, experiențele trăite îl determină să se îndoiască de bunele intenții ale unora dintre ei, percependu-i ca fiind mai periculoși chiar decât Radu Gheorghe. În timp ce repertoriul activistului de partid este limitat, viața acestuia reducându-se la ură și bestialitate, unii intelectuali, un „fel de Iuda contemporani”, deși înzestrați cu un intelect superior, sunt lipsiți de empatie în fața durerii celuilalt, mascându-și deficiența afectivă prin discursuri sterile. Simțindu-se încolțiți, instinctul de conservare și frica devin pregnante, rezultatul fiind renunțarea la ideile avute în vremurile liniștite și trădarea colegilor de breaslă, pe care îi acuză cu vehemență: „Ați avut, se pare, ghinionul să vedeți ceea ce aș putea numi intelectualul mediu de tranziție. E o specie curiosă, greu de definit, e un fel de Iuda contemporan. Aparent, să zicem, trăiește intens drama existenței noastre, limitată în timp, așa cum este și cum spun filosofii, dar, în momente calme, nu se sfiește să-și *afirme* convingerile. Când însă trebuie să le *apere*, este primul care renunță la ele, își pune cenușă în cap; el se dezice ușor de toate în fața oricărui *mărișor*, în fața ideii de forță. Mai mult încă, este chiar mai zelos și mai consecvent decât, să-i zic *inchi-zitorul*. Te condamnă că preferi ceea ce preferă el în intimitatea jocului, te pedepsește că susții exact ceea ce a preferat până în clipa schimbării regulilor jocului... [...] Numai că, sunt sigur, acest fel de intelectual știe, dar nu și *simte* ceea ce știe. E foarte greu să-i deosebești...”¹⁴.

Dialogul dintre Carol Măgureanu și Sterian, comandantul unității de partizani „Avram Iancu”, este o alegorie a confruntării dintre obsezia rudimentară pentru putere și rațiune. Legionarul, individ înzestrat cu spirit de conducător, dar cu interese meschine, nu înțelege sau nu cunoaște „tumorile” purtate de istorie, fiind

¹³ *Ibidem*, p. 71.

¹⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 316.

prea încrezător în sine, în forța lui de a crea o nouă lume, fără să conștientizeze nimicnicia pretențiilor glorioase. Ignoranța, fanatismul lui Sterian sunt demascate de Carol Măgureanu, care reflectează la discursul pueril al bărbatului, alegând izolarea în pivniță, în locul unei vieți hăituite. Dacă ar fi acceptat să-l urmeze pe comandant în lupta pentru eliberarea națională, Carol simte că și-ar fi amânat doar moartea fizică, moartea spirituală apărând odată cu prima crimă săvârșită: „Însă ce rost ar mai fi avut pe urmă viața mea? Cât aș mai fi rezistat? Prea mult nu, m-ar fi sufocat frica și greața față de mine însumi, m-ar fi sufocat vinovăția...”¹⁵. Monologul fiului lui Ion Măgureanu, declanșat de ideile goale ale lui Sterian, este o meditație asupra motivelor care au făcut carieră în literatura medievală: *ubi sunt, vanitas vanitatum*, aparent depășite de pretențiile de superioritate ale civilizației moderne, dar care, uitate, duc la nașterea monștrilor: „Putere? Cuvântul mi se pare deșert, gol, rizibil aproape. Oameni fără sentimentul timpului și al ridicolului. Ce a rămas din Carol cel Mare, din Atila, din Darius? Câteva capitole într-o carte. Dar din miniștrii și subminiștrii lor? Nimic. Nici măcar o urmă nu le atestă trecerea. [...] Puterea la oameni ca el? Ce a rămas de pe urma acestor tumori? Durere cumplită, oameni crescuți strâmb, frică. Groaznic de periculoși. Nimeni însă, absolut nimeni n-a mișcat un deget la Hitler, l-au lăsat să se dezvolte în pace. În același timp, există suficienți indivizi ce se opun urgent unei idei noi, la apariția unui om excepțional; nu le pasă prea mult de tumorile amintite, le lasă, sau poate se tem...”¹⁶. Carol Măgureanu este un „suflet tare”, dar nu din familia eroilor camilpetrescieni.

Pe de altă parte, Augustin Buzura nu se limitează la demascarea abuzurilor, crimelor petrecute înainte de perioada de detensionare începută în 1964, ci introduce în text reflecții despre formele de opresiune existente și în epoca ceaușistă. Demagogia, cenzura libertății de exprimare,

ascunderea faptelor reprobabile în spatele limbajului clișeizat sunt realități incontestabile, semnalate de romancier prin vocile personajelor. Diferențierea dintre cele două perioade se face cu ajutorul instrumentelor de tortură folosite. Dacă înainte de 1964 reprezentanții ideologiei oficiale își impun forța prin intermediul „conchistadorilor” de tipul lui Radu Gheorghe, pentru care asasinatelor politice reprezintă o acțiune necesară pentru binele partidului și al urmașilor, odată cu detensionarea politică, mijloacele de manipulare se rafinează, oficialii apelând tot la executanți, doar că aceștia sunt „blindați” cu diplome și onoruri: „Dinastia aceasta de nulițăți a instalat în decursul istoriei frica la fiecare cruce de drum, la fiecare ușă. Vor cu disperare să trăiască și se adaptează uimitor; armele cu care înaintașii lor băgau frica în nesupuși sau în cei ce-i depășeau spiritul le-au aruncat la coș, fiind prea vechi, demodate; au avut însă grijă să caute arme

¹⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 57.

¹⁶ *Ibidem*, p. 52.

noi, să perpetueze sentimentul, să-l păstreze intact: în locul bătei și al hârtiuței semnate anonim, unii au pus altceva, știi doar; pușca și mașina au fost, de asemenea înlocuite cu microfonul, pumnul amenințător – cu zâmbete”¹⁷.

Analiza prezentată mai sus este una directă, lipsită de aluzii, însă alta era situația în 1974, anul de apariție a *Fețele tăcerii*, când viața literară este dominată de două tendințe contradictorii: pe de o parte, critici interesați de latura estetică a literaturii, iar, pe de altă parte, reprezentanții ideologiei oficiale, care doresc asocierea literaturii cu linia partinică. Dată fiind situația, sunt firești receptările contradictorii ale romanului apărute în presa literară. Cronicile literare valorifică aspecte legate de replica oferită de Buzura romanelor idealiste dedicate procesului de colectivizare, inconsistența caracterologică a personajelor, „noutatea” tehnicii narative, diferențierea *Fețelor tăcerii* de primul roman al lui Buzura, *Absenții*.

Referitor la reușita replicii date de Buzura șablonului realismului socialist, opiniile sunt împărțite. În timp ce Eugen Simion, Val Condurache afirmă că, prin romanul publicat, Buzura depășește „maniheismul prozei mai vechi pe teme similare”¹⁸ (Eugen Simion), M. Ungheanu crede că romancierul adoptă o altă „rețetă” literară, cea a modelului antiidilic. În viziunea lui Val Condurache, Augustin Buzura se distanțează de schematismul caracterologic existent în proza realist-socialistă, unde eroul reprezintă un exponent al ideologiei oficiale. Discursul acestuia este invadat de vocea auctorială, care îi limitează libertatea de acțiune, încât personajele „nu vorbesc, ci sunt vorbite, ele nu se confesează, ci, din punctul de vedere al propriei spiritualități tac”¹⁹. Spre sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, în literatura

română apare un fenomen inedit: dezlănțuirea verbală. Personajele depășesc inhibiția impusă de creator, meditănd și mărturisindu-și traumele provocate de istorie, romanul lui Buzura fiind reprezentativ în acest sens: „S-ar părea că personajele și-au înfrânt inhibițiile (e cazul lui Carol Măgureanu în *Fețele tăcerii*) sau lășitățile (o spune Iutin Arghir în romanul lui Bujor Nedelcovici, *Noaptea*). Cea dintâi față a tăcerii e a scrupulului sau teama de a vorbi. Reversul ei e confesiunea din *Fețele tăcerii*”²⁰. Finalul conicii este unul insidios, aluziv la adresa sistemului oficial. Val Condurache vede în Radu Gheorghe o „reușită principală” a romanului lui Buzura, dar nu una în care se reflectă corectitudinea, inteligența, spiritul justițiar promovate de ideologia oficială, ci o fință supusă greșelii, incapabilă „să vadă adevărul uman al adversarului”²¹. Pentru M. Ungheanu, *Fețele tăcerii* este un roman polemic la adresa „prozelor idilice ale activiștilor de partid care odată apăruiți la țară rezolvă în chip rapid și luminos toate problemele ivite”²², dar încercarea lui Buzura eșuează prin căderea romanului în „exces contrar”: „Dacă polemismul cărții aduce romanului acele calități care-i fac interesul, în el se ascunde și cauza unor vicii de concepție. Am zis că autorul vrea să dea o replică unei literaturi de rețetă idilică și să spună cât mai multe adevăruri. În intenția de a refuza rețeta, autorul ține însă seamă prea mult de ea și cade în exces contrar. Acolo unde a fost alb pune negru și invers; negrul e înlocuit cu alb. Dorind să se emancipeze de formula simplistă și anacronică a unei rețete, autorul îi devine prizonier în sens invers”²³.

Un alt aspect semnalat de criticii literari se referă la verosimilitatea personajelor și a situațiilor prezentate de romancier. În cronica literară

¹⁷ *Ibidem*, p. 109.

¹⁸ Eugen Simion, *Fețele tăcerii (cronică literară)*, în „Luceafărul”, nr. 44, 31 octombrie 1974, p. 4.

¹⁹ Val Condurache, *Critica prozei: Romanul anchetă (cronică literară)*, în „Convorbiri literare”, nr. 10, octombrie 1974, p. 6.

²⁰ *Ibidem*, p. 6.

²¹ *Ibidem*.

²² M. Ungheanu, *Cronică literară: Augustin Buzura: Fețele tăcerii*, în „Luceafărul”, nr. 36, 7 septembrie 1974, p. 2.

²³ *Ibidem*.

dedicată romanului lui Buzura, apărută în revista „Luceafărul”²⁴, Eugen Simion apreciază „ideea curajoasă” a romancierului de a prezenta „serios”, „grav” „aceste fețe subiective ale istoriei”. Romanul nu se limitează la înșiruirea unor evenimente, firul epic fiind acompaniat de analiza detaliată făcută de unele personaje înzestrate cu luciditate. În *Fețele tăcerii*, autorul orchestrează confesiunile eroilor, neaderând la adevărul niciunuia dintre cei implicați, atitudine salutară pentru situarea romanului în rândul cărților cu un mesaj literar superior: „Descrierea acestor evenimente, este făcută cu un realism necrușător și aș spune nepărtinitor. Prozatorul nu-i dă dreptate nici lui Carol (deși are o evidentă simpatie pentru acesta), caută doar să înțeleagă logica unui mecanism teribil. [...] Radu și Carol sunt două ipostaze ale aceleiași epoci, și inteligența prozatorului este să nu caricaturizeze, pentru a-și facilita demonstrația, unul sau altul din elementele ecuației”²⁵. În plus, Eugen Simion apreciază personajele create de Augustin Buzura, respingând ideile unor gazetari care se arată nemulțumiți de eroul Dan Toma. Chiar dacă biografia acestuia este inconsistentă, el reprezintă o voce semnificativă în roman, fiind o conștiință în formare, care urmărește să-și mențină libertatea interioară: „Toma nu-i propriu-zis un personaj constituit, determinabil, e doar expresia unei stări indeterminate, confuze de revoltă... Ziaristul se autoanalizează cu o plăcere plină de asprime. Nu e de altfel singurul în această carte în care personajele suferă de un fel de complex al lucidității... Libertatea lui interioară e împrejmuțată de trei stânci pe care trebuie să le prăvale și să le ridice fără întrerupere: luciditate, adevăr, lașitate”²⁶. Pe de altă parte, Cornel

Regman respinge clasa de intelectuali creată de Augustin Buzura, „tot creiere unul și unul”²⁷. Prezentarea în antiteză a lui Radu Gheorghe și Carol Măgureanu este necredibilă, deoarece, în timp ce activistul de partid este un individ ancorat în realitatea socială, intelectualul este o ființă depășită de timpul istoric: „Mult mai real și mai viu, poate pentru că își are bine precizat locul, și de altfel singurul personaj de bază cu adevărat credibil, exceptând unele situații comentate cu exces de prevenire, este Radu, adeptul metodelor de autoritate [...] Scriitorul nu-l idealizează, și tocmai de aceea profilul lui e mai personal, conturul mai distinct, dar îl confruntă greșit – opunându-i-l pe Carol Măgureanu – cu niște valori care sunt ale ieșirii din timp”²⁸.

Nicolae Manolescu, în cronică²⁹ publicată în „România literară”, compară primul roman al lui Buzura, *Absenții*, cu *Fețele tăcerii*, susținând ideea lansată de Eugen Simion, referitoare la nota existențialistă a primei cărți amintite: „Revolta lui Mihail Bogdan era pasivă, sceptică, sterilă (nota existențialistă relevată de E. Simion e reală: mă revolt, deci exist, pare a gândi doctorul): a lui Toma, eroul din *Fețele tăcerii*, sfârșește într-o atitudine pozitivă, în acțiune”³⁰. Dacă în *Absenții*, Augustin Buzura este preocupat de redarea unor stări de anxietate, ce determină o alternare de planuri, „amestecul realului cu halucinația”, *Fețele tăcerii* este un roman „tradițional realist”, viziunea auctorială fiind detașată, aspect ce favorizează prezentarea unei imagini de ansamblu a societății, deși autorul pornește de la un caz particular: „În al doilea rând, ancheta pornită de la un eveniment oarecare se deschide asupra unui întreg proces social, ce are incontestabil, o valoare de generalitate pe care cazul doctorului Bogdan n-o avea”.

²⁴ Eugen Simion, *Fețele tăcerii* (cronică literară), în „Luceafărul”, nr. 44, 31 octombrie 1974, p. 4.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Cornel Regman, *Augustin Buzura și „țărâșii temporaro-spațiali”*, în „Viața Românească”, nr. 9, septembrie 1974, p. 48.

²⁸ *Ibidem*, p. 49.

²⁹ Nicolae Manolescu: *Cronică literară: Augustin Buzura: Fețele tăcerii: Fețele adevărului*, în „România literară”, nr. 28, 11 iulie 1974, p. 9.

³⁰ *Ibidem*.

În ceea ce privește organizarea materialului epic se remarcă părerile lui Valeriu Cristea și M. Ungheanu. Dacă în textul *Forțele epicului*, Valeriu Cristea percepe monologurile din romanul lui Buzura ca pe „adevărate blocuri epice”, ce „acționează conjugat, și totodată unul împotriva celuilalt, ca două pietre de moară, sporind sentimentul de opintire, senzația de asperitate, în punctele de contact ale romanului”³¹, M. Ungheanu respinge structura novatoare a *Fetele tăcerii*. Un prim neajuns al romanului ar proveni din lipsa elementului senzational al cazului prezentat, eclipsat chiar de tipologiile sărace ale activiștilor de partid, văzuți ca indivizi rudimentari: „Ceea ce se întâmplă, oricât de senzational în aparență – de pildă: un țăran își ascunde de frica terorii locale băiatul cel mic într-o pivniță zidită de unde acesta nu iese ani de zile – este mai puțin interesant decât portretele conturate – sărac totuși de scriitor. Brainea: figură dură de activist nemilos a cărui rece intransigență ascunde amenințări cumplite pentru subalterni”³². Totodată, aparenta inovație narativă favorizată de redarea atât a confesiunilor victimei (Carol Măgureanu), cât și ale călăului (Radu Gheorghe) se dovedește iluzorie, procedeul regăsindu-se și în romanele lui M. Ciobanu (*Martorii*), Bujor Nedelcovici (*Noaptea*), Sorin Titel (*Țara depărtată*)³³.

Masa rotundă organizată de revista „Contemporanul”, în cadrul căreia, în funcție de opiniile avute, participanții formează două grupuri divergente, are rolul de a accentua contradicția apărută în presă odată cu publicarea romanului. Respingând ideea lui Eugen Simion referitoare la raportul de forțe evidențiat în roman, Margareta Bărbuță susține caracterul izolat al cazului selectat de prozator, produs al unui „maletendu tragic”, fără implicații morale din partea ideologiei oficiale: „Îmi amintesc că Eugen Simion, discutând acest roman, spunea, considerând ca un merit al cărții, că asistăm la două viziuni asupra acestei istorii: una este a celui care

³¹ Valeriu Cristea, *Forța epicului*, în „Luceafărul”, nr. 38, 21 septembrie 1974, p. 3.

³² M. Ungheanu, *Cronică literară: Augustin Buzura: Fetele tăcerii*, în „Luceafărul”, nr. 36, 7 septembrie 1974, p. 2.

³³ *Ibidem*.

a făurit-o (Radu) și alta a celui care a suportat-o (Carol). Mi se pare că nu e vorba de făuritorul de istorie și de cel ce a suportat-o – acestea sunt cazuri destul de particulare; nodul cărții îmi pare a fi un malentendu tragic, care, de fapt a determinat toate celelalte situații....”³⁴. Anulând cu subtilitate ideea participantei, Dumitru Micu apreciază finețea psihologică a „naratorului”, care nu aderă la niciuna dintre mentalitățile prezentate în roman, lăsând cititorul să descopere adevărul: „Din tot ce se relatează de către Radu și Carol, rezultă anumite concluzii pentru cititor. Naratorul nu le formulează explicit. Însă faptele expuse cred că permit cititorului să tragă concluzii foarte concrete care ne dezvăluie o altă latură a problemei adevărului”³⁵.

Un alt subiect abordat în cadrul dezbaterii se referă la gradul de verosimilitate al personajelor create de Buzura. În opinia lui Ov.S. Crohmălniceanu, personalitatea contradictorie a lui Radu Gheorghe, activistul de partid, afectează „dezbateră morală” a cărții prin apariția schematismului și a viziunii unilaterale. Comportamentul duplicitar al lui Radu, favorizat de adoptarea unor atitudini diferite (servil, carierist, suspus directivelor trasate de superiori, pe de o parte, „om care crede cu o sinceritate profundă în cauza socialismului”, pe de altă parte) viciază termenii problemei adoptate de prozator: „Personajul, literar vorbind, e neverosimil. Structura morală a personajului este una, în relațiile cu Sterian ori cu Toma, și alta, incompatibilă cu prima, în relațiile cu superiorii săi ori cu Măgureanu”³⁶. Susținând opinia lui Crohmălniceanu, și Adriana Miteșcu se arată nemulțumită de lipsa unității caracterologice în cazul personajelor lui Buzura, accentuând

natura strict literară a argumentului: „De fapt, acceptând terenul autorului, acela al dezbaterii morale, obiecțiile pe care i le putem aduce sunt de ordin literar. Astfel, personajele nu se structurează într-o unitate caracterologică, ele fiind doar purtătoare unei viziunii sau categorii etice. Urmărind înfruntările clare, antitetice, polemice, autorul sacrifică dimensiunea umană a eroilor săi”³⁷.

Pe de altă parte, Dumitru Micu și Laurențiu Ulici nu văd în personalitatea contradictorie a activistului de partid un impediment în situarea romanului în rândul cărților valoroase. Dimpotrivă. Laurențiu Ulici crede că „pica pe lume” este o trăsătură inerentă a personalității lui Radu Gheorghe, care acționează instinctual, în funcție de dominantă caracterologică: „Dacă Radu e neverosimil, e neverosimil nu prin contradicția comportamentului, ci prin neputința de a ieși din starea de pică”³⁸. Ideea este accentuată de Dumitru Micu, în viziunea căruia „fețele” antitetice ale activistului surprind dexteritatea artistică a prozatorului, inserția personajului în roman îndemnând cititorul să reflecteze asupra limitelor necesare în lupta de clasă, pentru evitarea abuzurilor: „Toată această poveste a lui Radu am impresia că pledează pentru ideea că nimic nu justifică acțiunea oarbă, executarea mecanică a unor dispoziții, chiar și în focul celei mai crâncene lupte de clasă; cred că acesta e sensul obiectiv ce se desprinde din carte – nu este îngăduit să lovești în om înainte de a te convinge că nu se poate altfel”³⁹.

Nemulțumirea lui Ov.S. Crohmălniceanu față de romanul lui Buzura devine evidentă când în discuție este amintit personajul Ion Măgureanu, a cărui prezentare „idilizată” diminuează meritele activistului de partid: „Mai

³⁴ Ov. S. Crohmălniceanu, Dumitru Micu, Adriana Miteșcu, Margareta Bărbuță, Laurențiu Ulici despre romanul social, eroii săi și adevărul vieții. O discuție pe marginea romanului *Fețele tăcerii* de Augustin Buzura, în „Contemporanul”, nr. 44, 25 octombrie 1974, p. 6-7.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

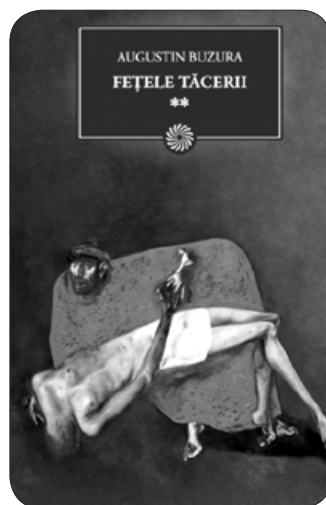
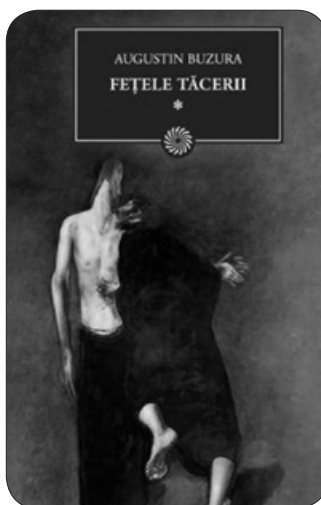
³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 7.

³⁹ *Ibidem*.

mult decât Radu, care e lipsit de unitate caracterologică, mă nemulțumește ca figură personajul bătrânului Măgureanu. Autorul face dintr-un țăran înstărit un bloc-sinteză a tuturor virtuților. [...] Poate că acceptam un personaj mai puțin realizat, dar personajul acesta este termenul unei probleme. Creând un astfel de personaj, ducem dezbaterea etică spre niște extreme: iată ce activist opac am avut – iată ce oameni de treabă și gata să intre în gospodărie avem⁴⁰. Reflecția pragmatică a lui Laurențiu Ulici: „Nu era obligatoriu ca în fiecare țăran înstărit să zacă în anii aceia un reacționar. Măgureanu e oarecum, idilizat, dar rămâne, sub unghi istoric, plauzibil⁴¹ – devoalează implicația ideologică existentă în interpretarea lui Crohmălniceanu, care, uitând de convențiile discursului literar, face referire directă la ura de clasă și la necesitatea intervenției activiștilor de partid în colectivizarea agriculturii, când țăranii înstăriți opuneau rezistență: „Eram gata să-l accept și pe el, dacă nu constituia un termen de referință capitală a discuției. Or, adevăratele dileme și drame istorice apar acolo unde astfel de oameni cum era Măgureanu nu erau chiar așa de dispuși să intre de la început în gospodăria colectivă, nu erau chiar atât de liniștiți și stăteau de-o parte, ci aveau și ei o activitate îndreptată împotriva socialismului; și atunci, în fatalitatea aceasta a evenimentelor, lucrurile se complicau – adică se declanșau acte și răspunsuri care îi puneau pe oamenii în situații dificile și ireversibile⁴²”.

Finalul discuției, cu un subtitlu ambiguu: *Dreptatea o acordă istoria*, propune găsirea unui echilibru între mentalitățile antitetice ale personajelor lui Buzura. Adriana Mătescu îl „acceptă” pe Carol Măgureanu ca personaj literar, „seducător, pentru că gândește bine”, dar viziunea lui poate ființa într-o lume ideală condusă de persoane raționale și empatice, nu de indivizi limitați doar

la instincte criminale și la obsesia puterii, deoarece, așa cum subliniază Dumitru Micu, istoria este făurită de personalități ca a lui Radu Gheorghe, supus orbește directivelor trasate: „Rezultă că termenul de comparație al lui Radu nu este bătrânul Măgureanu, ci Carol, iar pe narator autorul îl vede ca pe o natură hamletică, care ascultă și pe unul și pe altul, fără să tragă concluzii; rămâne să le tragem noi, să descoperim noi de partea cui se află dreptatea. Eu personal îi dau dreptate în principiu, fără a-i aproba, firește, excesele și rigiditatea, lui Radu. Pentru că el reprezenta, atunci, cu toate erorile lui, *direcția de mers a istoriei*⁴³”.

În ciuda încercărilor reprezentanților ideologiei oficiale de a minimaliza valoarea literară a romanului lui Buzura, timpul este cel care selectează creațiile autentice. Odată depășit valul istoric, „direcția” impusă de sistem, *Fețele tăcerii*, roman în care autorul meditează la importanța adevărului, a trăirii nepervertite de interese meschine și discursuri sterile, își ocupă locul binemeritat în rândul creațiilor veritabile. Azi, la 45 de ani de la apariție, romanul lui Augustin Buzura surprinde prin luciditatea vocilor care se confesează, prin curajul romancierului de a sfida cenzura, devoalând abuzurile și asasinatele politice, într-o epocă în care se dorește mascarea „tumorilor” în haine de gală. ■

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

Panait Istrati și Lupeni '29. Epilog la odiseea sovietică

Abstract

Articolul de față, parte a unui studiu mai amplu dedicat lui Panait Istrati, urmărește traseul existențial al scriitorului de-a lungul mai multor luni ale anului 1929, de la întoarcerea din URSS până la călătoria în România, prilej cu care Istrati întreprinde o anchetă asupra grevei minerilor de la Lupeni.

Cuvinte-cheie: Panait Istrati, Revoluție, ideologie, comunism, burghezie, anti-dogmatism

Cet article – qui fait partie d’une étude plus étendue consacrée à Panaït Istrati – suit le trajet de l’écrivain à travers plusieurs mois de l’année 1929, à partir le retour de l’URSS jusqu’au voyage en Roumanie, lorsqu’il procède à une enquête sur la grève des charbonniers de Lupeni.

Mots-clés: Panait, Istrati, Révolution, idéologie, communisme, bourgeoisie, anti-dogmatisme

La începutul lui februarie 1929, odiseea sovietică a lui Panait Istrati se încheie. Iar deziluzia resimțită de autorul *Spo-vedaniei pentru învinși* la capătul celor 16 luni de peripluri – oficiale și, mai ales de la un punct încolo, neoficiale – prin țara Revoluției este, se pare, direct proporțională, ca intensitate, cu entuziasmul din octombrie 1927. Cu puține zile înainte de a se întoarce la Paris, Istrati îi scrie de la Moscova prietenului său A.M. de Jong, care îi intermediase publicarea unor ar-

ticole despre realitățile din URSS într-un ziar olandez:

„Mă dezinteresez total de apariția articolelor în *Nieuw Rotterdammer Courant* sau aiurea. Ba, chiar, dacă e posibil, oprește orice publicare.

Am nevoie să mai aștept și să mă gândesc bine înainte de a publica indiferent ce despre Rusia, deoarece problemele ce se pun cugetului meu sunt destul de complexe și în continuă mișcare”¹

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/Nr. 54PCCDI/2018.

¹ Scrisoare din 6 februarie 1929 – reluată în volumul *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini*, ediție, traduceri și note de Alexandru Talex, București, Editura Minerva, 1988, p. 37.

– fraze aparent sibilinică, cărora le adaugă și o aluzie la despărțirea sa de prietenul Kazantzakis, care, păstrându-și iluziile în privința URSS, ar fi rămas „nepăsător la gravitatea întrebărilor”. Revenind în Occident, o trimite pe prietena sa, Bilili, ca „ambasadoare” pe lângă Romain Rolland, ca să-și pregătească terenul pentru mărturisirile grave pe care are de gând să i le facă Maestrului². E traversat de o „angoasă teribilă”, pentru că nu știe în ce termeni să-și exprime debusolarea și îndoielile față de utopia întruchipată de URSS. În orice caz, acești termeni („greșeală”, „nenorocire aproape ireparabilă”, guvernare lăsată „în mâinile brutalilor politici”, „naufragiu” ș.a.) nu sunt câtuși de puțin diplomatici: avertizându-l și, într-un fel, acuzându-l pe Rolland că s-a înșelat, ca atâția oameni de bună credință din Occident, asupra regimului instaurat după Revoluția Rusă, Istrati vrea să-l convingă că, fără voie, se plasează de partea răului și că face figură de „elefant pătruns într-un magazin de porțelanuri”, în vreme ce „biata Rusie are nevoie de oameni care să înțeleagă, mai mult decât de astfel de elefanți”³.

După alte câteva asemenea scrisori unde confesiunea francă și acuza mai mult sau mai puțin voalată se amestecă, Romain Rolland ripostează tot printr-un reproș „prietenesc”: acela că Istrati a văzut doar partea de umbră a Rusiei (post) revoluționare, nu și „marile exemple”, „caracterele puternice”, „tipurile noi”, „poporul rus cu adevărat sănătos, cu adevărat măreț”, și că a insistat excesiv – și inoportun! – în a reconstitui

„un tablou complet al Rusiei” contemporană⁴. Reproșul vine împreună cu un avertisment: o anumită parte a intelectualității occidentale de stânga l-ar putea considera pe Istrati „periculos”, amendându-l în consecință. „Rănit pentru tot restul zilelor” și complăcându-se în a-și „zgândări rana”, Istrati continuă (în următoarele scrisori) să se lamenteze:

„Je ne crois plus au combat, ni à l'homme, ni à l'ami. C'est-à-dire, je crois à tout cela, comme un chien continue à se traîner sur ses pattes de devant après avoir eu les reins cassés. Je suis ce chien. Et c'est la Russie qui m'a cassé les reins”⁵.

...Cu adăugirea că nu vrea să fie confundat cu Duhamel, „farsorul credinței”, cu orice risc, chiar și cu acela – fatal pentru un scriitor – al marginalizării și anonimatului. Aduce în discuție Afacerea Rusakov ca pe un caz ce explică eșecul Revoluției Ruse. Un alt caz, acela al italianului Francesco Ghezzi – muncitor într-o uzină din Moscova, condamnat, în țara sa de origine, ca activist comunist, iar ulterior, în patria de adopție, arestat ca troțkist –, este evocat într-o scrisoare din 24 mai 1929, în care Istrati îi cere lui Rolland să intervină (alături de alți intelectuali – „Durtain, Duhamel, Bloch, Crémieux”) pe lângă Kalinin, la Kremlin, în favoarea acestui „revoluționar autentic”, nedreptățit, rău înțeles și de adversarii italieni ai stângii, și de apărătorii

² A se vedea scrisoarea adresată de Istrati lui Romain Rolland pe 22 februarie 1929, reprodusă în *Correspondance intégrale Panaït Istrati – Romain Rolland. 1919-1935*, Paris, Canevas Éditeur, 1989, p. 300.

³ A se vedea – în scrisoarea citată anterior – contextual mai larg: „Il ne s'agit pas de faire le malin avec vous, mais de vous faire *comprendre*. Plus que moi, vous êtes l'éléphant dans le magasin de porcelaines. Et la pauvre Russie a besoin d'hommes qui comprennent, plus que de ces éléphants-là. [...] Pardonnez-moi si j'ai l'air de vous donner une leçon de prudence. [...] Je me consulte avec vous. Et en dépit des renseignements que vous puissiez avoir à ce sujet, j'ai la certitude que vous ne savez pas jusqu'où le malheur est presque irréparable. [...] La faute est à nous tous. [...] Aussi longtemps que les meilleurs hommes laisseront le gouvernail de la vie quotidienne dans les seules mains des brutes politiques, la barque fera continuellement naufrage. Je ne vous reproche rien, Dieu m'en garde, mais c'est ainsi”.

⁴ Romain Rolland, într-o scrisoare datată 1 mai 1929 (vezi volumul de corespondență Istrati – Rolland, ediția citată, p. 304).

⁵ „Nu mai cred în luptă, nici în om, nici în prieten. Adică, mă rog, cred în toate acestea, așa cum un câine continuă să se târască pe la etichete dinapoi după ce i-a fost ruptă spinarea. Câinele acela sunt eu. Iar Rusia mi-a rupt spinarea.” (Istrati către Romain Rolland, 5 mai 1929 – vezi volumul și ediția citate anterior, p. 305.)

sovietici ai acestora⁶... În ceea ce privește arestarea lui Alexandr Rusakov, vechi revoluționar, acuzat în mod absurd de puterea sovietică, Rolland, altminteri scriitor angajat, declară că dorește să-și păstreze o poziție de neutralitate, să rămână *au-dessus de la mêlée*... Nu e dispus – precizează – să se amestece în acest scandal politic decât în cazul unei condamnări la moarte, neavând a interveni „între revoluționari din tabere diferite”: „Nu sunt [...] un revoluționar care se amestecă în politică și nu am a ține partea unei tabere sau alteia”⁷. Istrati, Victor Serge, Pierre Pascal și alți intelectuali de stânga de pe aceleași alinamente sunt, conform lui Rolland, niște „violenți”, „fanatici ai doctrinelor sau ideilor”, inconștienți de nedreptatea pe care ei înșiși ar fi săvârșit-o și sensibili doar la nedreptatea pe care o îndură din partea altora – „apoliticul”, „neutrul” Romain Rolland adăugând că nu e firesc să aștepți de la un stat comunist să fie într-o mai mică măsură decât celelalte state victimă a propriilor „pasiuni de dominație”⁸... În fond, e vorba – explică într-o altă scrisoare – de logica „funestă” a roții care se învâрте:

„...la roue de la politique – Trotsky, Boukharine, Staline, quel qu’il soit, celui qui est en haut foule celui qui est en bas. Je veux bien que la roue m’écrase; mais je ne ferai jamais partie de la roue, pas plus des rais du bas que des rais du haut”⁹.

Cât de neimplicat sau de nepartizan e Rolland o arată, însă, întreaga sa atitudine față

de ereziile lui Istrati... El știe, de fapt, că Istrati are dreptate, că abuzurile sovietice despre care i-a vorbit acesta nu sunt câtuși de puțin inventate, dar rămâne ferm în a susține că faptele și realitățile respective trebuie, deocamdată, trecute sub tăcere, pentru ca mitul Revoluției Ruse eliberatoare să nu fie compromis. Când citește cele două scrisori iconoclaste pe care Istrati i le trimisese în decembrie 1928 lui Guerson, secretarul GPU, Rolland recunoaște că e de acord cu

⁶ *Ibidem*, p. 308-309.

⁷ Romain Rolland către Panaït Istrati, într-o scrisoare din 25 mai 1929 – a se vedea ediția citată a volumului de corespondență dintre cei doi scriitori, p. 309.

⁸ *Ibidem*, p. 310.

⁹ „...roata politicii – Troțki, Buharin, Stalin sau oricine altcineva s-ar afla sus îl zdrobește pe cel de jos. Prefer să mă zdrobească roata decât să accept să fiu o parte a ei, nici printre spițele de jos, nici printre cele de sus” – scrisoare a lui Romain Rolland adresată lui Istrati, 29 mai 1929 (a se vedea volumul de corespondență de la Canevas Éditeur, p. 318).

anumiți bemoli, la adresa compromisurilor lui Gorki, om „cinstit” și „măcinat de suferință”, dar care, așa cum „se întâmplă întotdeauna când se amestecă puterea, fie ea și revoluționară”, s-a văzut nevoit „să renunțe la cea mai bună parte din «eul propriu»”¹². Se declară de partea „contrarevoluționarului” Troțki, expulzat din URSS: „Troțki sau opoziția sunt rezerva de aur a Revoluției Ruse”¹³, apreciind că singurii „contrarevoluționari autentici” din Rusia provin din „funestul aparat

criticile pe care le conțin – i se par „perfecte”, ba chiar „magnifice” –, dar (într-o scrisoare ce poartă mențiunea „urgent și foarte important”) insistă asupra faptului că ele nu trebuie publicate sub nicio formă, pentru a nu face jocul inamicilor Rusiei Sovietice¹⁰.

Prăbușirea mitului Revoluției Ruse e o temă ce revine mereu, în această perioadă, în corespondența purtată de Istrati cu diferiți prieteni din diferite țări. Criticului suedez Ernst Bendz îi mărturisește că se simte „obosit”, „dezgustat” („nu de viață, ci de oameni și de vârtoarea lor”): „Rusia mi-a dat o lovitură pe care o voi resimți tot restul zilelor mele”¹¹. Aceluiași Ernest Bendz îi recomandă două interviuri acordate în Franța după întoarcerea din URSS. Într-unul dintre acestea – acordat lui Frédéric Lefèvre pentru *Les Nouvelles Littéraires* – lansează ironii la adresa celor care se transformă din revoluțari autentici în revoluționari de profesie și, cu

birocratic, alcătuit din rozătoare – comuniste sau fără de partid”¹⁴. Evită diplomatic, deocamdată, să critice frontal utopia URSS, cu argumentul că, deși „comunismul nu s-a putut realiza așa de repede pe cât am fi dorit”, n-ar fi just „a vorbi de eșec a doua zi după cea mai mare revoluție din istorie în cea mai înapoiată țară din lume”; cu toate echivocurile și ezităările strategice, nu reușește să ocolească, însă, o întrebare capcană a intervievatorului cu privire la „libertatea de spirit” și de expresie a scriitorilor sovietici:

„Dvs. invocați «măreața și sfânta libertate de creație literară» acolo unde, în mod deschis, s-a declarat încă de la început că până acum, toate libertățile eșuând, crearea lumii noi este mijlocită de o dictatură proletară care face *tabula rasa* din fostele libertăți ce duceau direct la sclavie. Spuneți-mi, la ce

¹⁰ A se vedea cele două scrisori ale lui Rolland către Istrati datate 29 mai 1929 – în volumul citat, p. 318-320.

¹¹ Panait Istrati către Ernst Bendz, scrisoare trimisă de la Paris, datată 3 aprilie 1929 – reprodusă în volumul *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini*, ed. cit., p. 178.

¹² Frédéric Lefèvre, „O oră cu Panait Istrati: întoarcerea din Rusia”, interviu apărut în *Les Nouvelles Littéraires* din 23 februarie 1929, reprodus (în traducere) și în Panait Istrati, *Trei decenii de publicistică*, vol. II: *Între banchet și ciomăgeală. 1919-1929*, ediție îngrijită de Ion Ursulescu, București, Editura Humanitas, 2005, p. 401.

¹³ *Ibidem*, p. 402.

¹⁴ *Ibidem*, p. 403.

a dus în Occident libertatea de a crea după bunul plac al fiecăruia? Din punctul meu de vedere, deși condamn orice piedică pusă libertății, cred că în libertatea sterilă, fără vlagă, de care ne bucurăm în țările burgheze, cititorul și artistul nu pot face nimic. În această ordine de idei, nu sunteți și dvs. un nemulțumit? [...]

Dar nu vreau să confund întrebarea dvs. cu alte întrebări. Prin urmare, răspund: Nu, în regimul sovietic actual, un artist nu poate crea după inspirație, iar șablonul este la fel de apăsător ca oricare altele. Este una din problemele care mă îngrijorează profund, o dată ce am constatat dezinvoltura cu care sunt încurajați toți așa-ziii creatori ce vor să meargă «pe linie»; și totuși, în ciuda rigorilor unei concepții înguste, au apărut opere. De pildă, Babel cu *Armata de cavalerie*, Gladkov cu *Cimentul*, Serafimovici cu *Torentul de fier* și multe altele la fel de valoroase, între care *Anul gol* de Pilniak și *Săptămâna* de Lebedinski¹⁵.

La fel de diplomatic-tortuos răspunde Istrati întrebărilor lui A. Habaru (e vorba despre celălalt interviu recomandat în scrisoarea către Ernst Bendz¹⁶): începe de fiecare dată printr-un elogi adus Revoluției Ruse, pentru a ajunge mai apoi, derutant, la o critică nu tocmai concesivă; erorile politicii bolșevice sunt explicabile și întrucâtva inevitabile, spune Istrati, după care urmează o serie întreagă de afirmații ce încep cu un „dar...”, indicând acuzator în direcția „caracatiței birocrate ce amenință să înăbușe și să spulbere elanul Revoluției din Octombrie” și, totodată, în direcția unui dogmatism îngust și pernicios:

„În URSS se poate constata cu ușurință că nu e de-ajuns să te numești comunist sută la sută ca să fii util edificării. Mai multe abcese, care s-au spart în ultima vreme în văzul

tuturor, au demonstrat că măcar unii dintre cei devotați doar cu numele, ca și dintre preinșii responsabili ai construcției socialismului, nu-i pot înlocui pe tehnicienii buni, care nu sunt comuniști, dar care, prin munca lor conștiincioasă și competentă, slujesc cel mai bine comunismul”¹⁷.

Timp de câteva luni după întoarcerea din URSS, Istrati ezită îndelung, nehotărât în a-și publica, fără frâna autocenzurii, impresiile. Dialogul epistolar purtat cu Romain Rolland în jurul acestei teme extrem de sensibile pentru intelectualitatea de stânga din Occident nu face decât să traseze niște linii de front, tensionând relația dintre cei doi scriitori. Sunt luni agitate, petrecute într-un du-te-vino care îi este, de altfel, caracteristic lui Istrati. Abia revenit în februarie la Paris, în martie întreprinde o scurtă călătorie la Amsterdam. În aprilie pleacă împreună cu A.M. de Jong și cu soția acestuia la Menton (la pensiunea „Les Sapins”), unde îi însoțește un anume Bernard Feldstein – bolnav de tuberculoză osoasă, sărac și abandonat de familie – la care Istrati se va referi insistent, în următoarele două luni, în scrisorile către prieteni (îl ia cu sine peste tot, la Paris, la Menton sau în Elveția, îi plătește tratamentul, se îngrijorează atunci când boala i se agravează). În mai se internează pentru câteva săptămâni, alături de Bernard Feldstein, într-un sanatoriu elvețian, la Montana-sur-Sierre, pentru a-și îngriji sănătatea precară. După o întâlnire cu Romain Rolland în Elveția, revine – la mijlocul lunii iunie – în Franța, pregătit pentru noi plecări și pentru noi „lupte”; în drum spre Paris, se oprește într-un oraș alsacian, Colmar, de unde, aflat încă sub impresia discuției cu „magistrul” de la Villeneuve, îi scrie debusolat lui A.M. de Jong că a renunțat la publicarea cărții sale despre URSS (*Vers l'autre flamme/ Spre altă flacără*) și, de asemenea, că, în curând, va

¹⁵ *Ibidem*, p. 406.

¹⁶ „Panait Istrati ne vorbește despre URSS. Opinia lui despre literatura proletară”, interviu publicat în *Monde*, 2 martie 1929 – reprodus în volumul *Între banchet și ciomăgeală*, ed. cit.

¹⁷ *Ibidem*, p. 416.

pleca împreună cu Bilili în România, „un ținut cum nu există în Occidentul european”¹⁸. În mai puțin de o lună se răzgândește, însă, în privința publicării impresiilor sale iconoclaste despre regimul sovietic, astfel încât pe 15 iulie îl anunță pe același A.M. de Jong că *Vers l'autre flamme* va apărea în toamnă, la Editura Rieder (cu cele trei volume, dintre care doar primul, *Spovedanie pentru învinși*, îi aparține lui Istrati – deși toate trei sunt semnate de el –, celelalte două fiind scrise de Victor Serge¹⁹ și de Boris Suvarin²⁰): „Va fi o teribilă bubuială în întreaga Europă, deoarece aceste volume sunt, precum o spune și titlul, foc și flacăra!”. Mai mult decât atât, Istrati se interesează și de o eventuală traducere a cărții în Olanda („cel mai bun serviciu pe care l-ai putea aduce clasei muncitoare” – îi scrie lui A.M. de Jong)²¹. Duce același fel de tratative și cu Ernst Bendz pentru traducerea cărții în daneză și în suedeză²². Cei doi se întâlnesc, la începutul lui iulie 1929, la Paris, într-un apartament închiriat de Istrati pe Avenue des Ternes, „un mare studio, plin de picturi, golit de mobile”:

„Într-un colț, un pat mare pe care-l împărțea cu un evreu rătăcitor, cules din milă și tuberculos ca și el”²³. Se afla așezat la o masă, în fața ceștii de cafea, pachete de țigări «Caporal» și un manuscris: *Vers l'autre flamme*. Avusese o criză de sciatică și abia se ținea pe picioare. Am petrecut câteva ore împreună, la un restaurant”²⁴.

În a doua jumătate a lui august, Istrati pleacă spre România, cu o escală de câteva zile la Budapesta. Vrea să își revadă țara, între altele, și pentru că intenționează să strângă material pentru un volum (amestec de ficțiune și non-ficțiune) pe care vrea să-l intituleze *Căutătorii de credință*, dedicat mișcării socialiste din România și început cu un text despre situația din docurile Brăilei înainte de Primul Război Mondial²⁵. În țară, însă, evenimentele se precipită, iar Istrati se vede pus în fața unor subiecte noi – deși, în fond, urmări previzibile ale unor simptome mai vechi. Între 5 și 9 august 1929 (într-o perioadă în care se află la guvernare Partidul Național Țărănesc, prim ministru fiind Iuliu Maniu, iar ministru de Interne, Al. Vaida-Voievod), mineriile de la Lupeni intră în grevă, solicitând renegocierea contractului colectiv de muncă – ziua de lucru de 8 ore, măriti salariale ș.a. Forțele de ordine deschid focul, cu următoarele rezultate: 22 de muncitori uciși și 58 de răniți. Plus, ulterior, oameni arestați, stâlciți în bătaie și procese improvizate... Un tablou ce nu-l surprinde pe Istrati, care, aflat la Timișoara, îi scrie pe 2 septembrie lui A.M. de Jong: „Mă aflu printre lupii ce vorbesc limba mea. [...] Bătălie pe toată linia. Măine plec prin anchetă prin alte părți”²⁶. La Timișoara se desfășoară, în această perioadă, procesul intentat unor muncitori comuniști care aduseseră acasă, pentru înhumare, trupul lui Ion Fonaghi, membru PCdR (secretar al Comitetului regional Banat), decedat în

¹⁸ A se vedea scrisoarea lui Istrati către A.M. de Jong din 16 iunie 1929, reproducă în volumul *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini*, ed. cit., p. 44.

¹⁹ *Soviete 1929*.

²⁰ *Rusia fără mască*.

²¹ Panait Istrati către A.M. de Jong, 15 iulie 1929, vezi volumul de corespondență citat în nota nr. 18, p. 46.

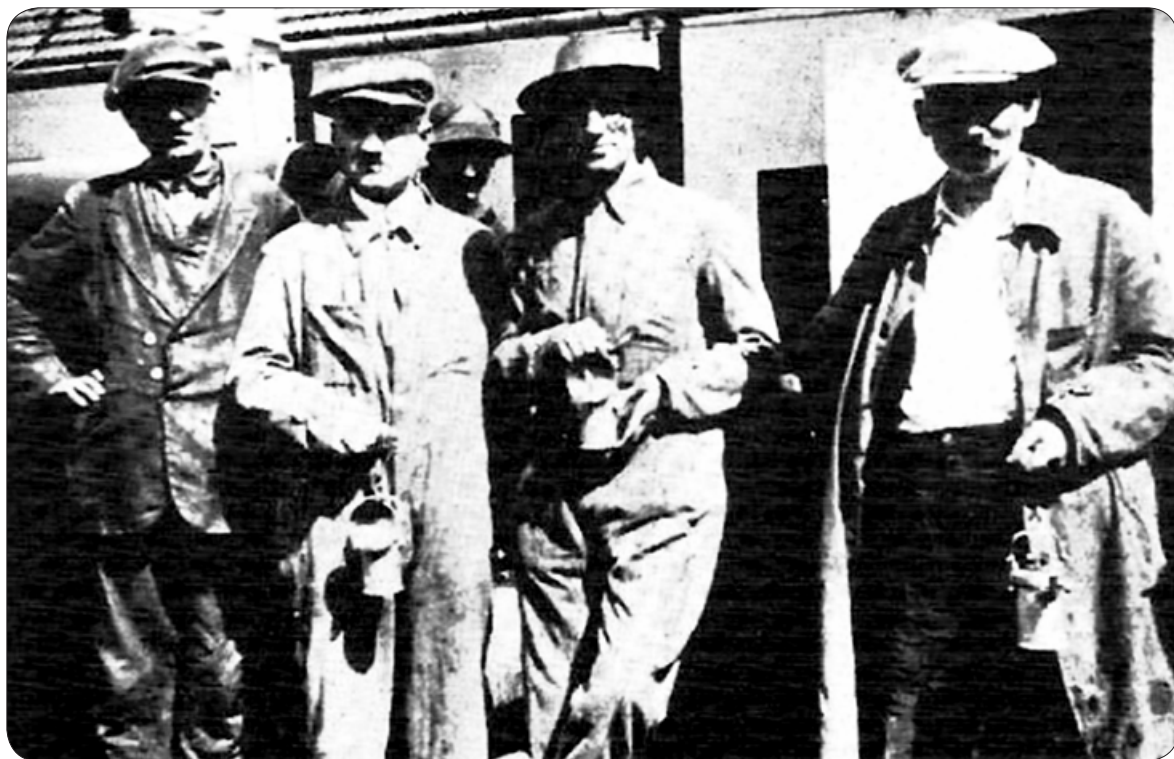
²² A se vedea scrisoarea lui Istrati către Ernst Bendz din 11 iulie 1929, reproducă în volumul citat anterior, p. 179.

²³ E vorba despre Bernard Feldstein, care, foarte bolnav, se va împușca trei luni mai târziu. („M-am înapoiat de trei zile în acest blestemat atelier din Avenue des Ternes, de unde bunul nostru Bernard a plecat...” – îi va scrie Istrati lui A.M. de Jong la 16 octombrie).

²⁴ Ernst Bendz, în capitolul „Amintiri despre Istrati”, din volumul *Figuri de scriitori* (Les Presses de la Cité, Paris, 1948), reproduc fragmentar într-o *Addenda* la volumul de corespondență mai înainte citat, p. 322.

²⁵ A se vedea nr. 1 și 2/ 1973 din revista *Manuscriptum*, dar și volumul *Cum am devenit scriitor*, reconstituire pe bază de texte autobiografice, alese, traduse și adnotate de Alexandru Talex, București, Editura Minerva, 1985.

²⁶ Vezi volumul de corespondență citat, p. 51.

Panaït Istrati la Lupeni, în 1929

1929, la închisoarea Doftana. La ceremonia de înmormântare a lui Fonaghi participaseră mai mulți comuniști, foști tovarăși ai decedatului, eveniment speculat de autorități pentru a opera anumite arestări sub acuza de subminare a puterii legitime a Statului. Istrati se va opri inclusiv asupra acestui caz în preambulul anchetei sale din Valea Jiului, unde se duce în septembrie, împreună cu un prieten, publicistul și scriitorul Romulus Cioflec, beneficiind de un permis de liberă trecere semnat de ministrul de Interne. Reconstituirea evenimentelor de la Lupeni – a cauzelor revoltei și a reprimării sângeroase, mușamalizate de oficialități – constituie obiectul unei serii de opt articole apărute în ziarul *Lupta*, între 24 septembrie și 2 octombrie. Ca manieră de documentare și ca strategie discursivă, reportajul amintește de seria de articole pe care Istrati le scrisese în 1910 despre greva muncitorilor din portul Brăilei: aceeași acribie în notarea condițiilor care au dus la declanșarea conflictului, aceeași consemnare tactică

a faptelor, pe un fir cronologic și în crescendo, culminând cu o concluzie ce echivalează cu o acuzație și cu un verdict.

În primul articol din seria *Lupeni 1929 – Între Timișoara și Lupeni* (24 septembrie) –, Istrati își delimitează poziția în raport cu un context politic și cu niște realități doctrinare/ideologice antagonice. Deziluzionat de experimentul din URSS, rămâne, totuși, un anticapitalist; antibolșevic (luând distanță față de „bandiții”, „fanatizații” și „lichelele” „de care istoria, încă nescrisă, a bolșevismului, e plină”), el continuă să fie un antiburghez. Denunță propaganda și „toate demagogiile”. Critică deopotrivă „lăcomia capitalistă”, „comunismul dezmățat” și „prudenta social-democrație” (ultimele două înscriindu-se în „galeria bătăliilor pierdute de către lumea muncitoare”). Face repetate distincții între „inimile revoltate” și „bolșevismul stipendiat” ce riscă să compromită „suferința celor fără drept la soare, nici la libertate, nici la pâinea neagră de toate zilele”²⁷. Istrati stă de vorbă cu

²⁷ Panaït Istrati, „Între Timișoara și Lupeni”, articol reprodus în volumul *Între banchet și ciomăgeală*, ed. cit., p. 425.

Panait Istrati alături de văduvele și copiii minerilor uciși în urma grevei

comuniștii aflați în detenție la Timișoara, asistă la procesul lor, schițează profiluri de oameni maltratați de Siguranță (între care un anume Wolf, „un sărman om pipernicit [...]”, ținut de șase zile la Siguranță și bătut pe odihnitelea, ziua și noaptea”: „Fața, ochii îi erau plini de răni și de vânătăi. Greva foamei, pe care o făcea ca să fie scos de la poliție, îi stinsese privirea și sufletul”²⁸) sau profiluri de călăi (precum „un fioros bandit numit Maican, plutonier de jandarmi”, care, la Lupeni, „i-a îngrozit pe mineri cu schingiuirile sale”²⁹), incriminează abuzuri și interpelează un guvern – acela național-țărănist – care, în ciuda unui program ce promitea reducerea inechităților sociale, continuă vechile practici ale guvernelor „burgheze” anterioare, inclusiv disprețul pentru legalitate:

„Știi și cred că-i vine greu unui guvern burghez să-i ia de gât pe membrii capitali ai

unui alt fost și viitor guvern burghez și să-i scoată din mănoasele întreprinderi pe unde s-au vârat, întocmai ca cutare populară insectă, proprie numai corpului omenesc. O asemenea operație ar mirosi a bolșevism. Și întors de curând din Rusia, admit și eu că bolșevismul nu duce la nimic... când iei din punga altuia ca să bagi într-a ta sau când faci și mai rău, suprimând o tiranie ca să institui alta.

Dar nu poate guvernul legalității să restabilească nici măcar biata legalitate? Nu poate nici măcar să dea afară din slujbă pe polițistul ori pe jandarmul care omoară lumea în bătaie? Atunci, întreb: Ce e puterea? Ce este ea, mai ales când ai obținut-o tocmai fiindcă ai spus că te vei servi de dânsa ca să faci ce n-au făcut alții?”³⁰.

Alte precizări preliminare anchetei întreprinse de Istrati la Lupeni (în trecere prin Ti-

²⁸ Panait Istrati, „Se bate și acum”, articol apărut în *Lupta* din 25 septembrie 1929, reluat în volumul *Între banchet și ciomăgeală*, ed. cit., p. 427.

²⁹ *Ibidem*, p. 429.

³⁰ *Ibidem*, p. 428.

mișoara) privesc chiar ideea de legalitate și, totodată, de legitimitate a unei puteri politice, premisa demonstrației fiind „războiul fățiș dintre burghezie și comuniști”³¹: în condițiile în care comuniștii au declarat că sunt gata să arunce în aer „metodele pacifiste, legale, ale social-democrației” (chiar dacă, în fapt, „comuniștii nu uzează nicăieri *numai* de ilegalitate în lupta lor de a pune mâna pe putere”...), regimurile burgheze au contraatacat din rațiuni defensive firești, explică Istrati, numai că, situându-se „pe terenul, foarte comod, al ilegalității la care a recurs adversarul”, au depășit limita legitimei defensive – așa se face, de exemplu, că „tinicheaua comunismului” a ajuns să fie atașată tuturor incozilor. Cazul Fonaghi ar putea constitui, se teme Istrati, „un precedent care va îngădui mâine liberalilor să suprima toate drepturile cetățenești”. Și – atrage atenția publicistul – guvernele burgheze par hotărâte „să facă tot ce le stă în putință ca să creeze teren roditor bolșevismului”³². Cine sunt, după Istrati, reprezentanții autorității în Statul român?

„Prim-procurori fără cap, prefecți și ageamii donchihotești și bețivi; ofițeri Moși-Teacă, jandarmerie brutală și poliție compuse din bandiți; soldătime speriată și gata să dea gu pușca în om, în lună ori în apă...”³³

Acesta este, de altfel, aparatul represiv pus în mișcare și la Lupeni – structură tentaculară, dotată cu numeroase instrumente de auto-protecție, cum o arată ancheta gazetărească a lui Istrati. În încercarea sa de a obține cât mai multe date despre caz, scriitorul solicită un permis de la Ministerul Justiției, pe baza căru-

ia ar fi putut sta de vorbă cu cei 45 de mineri reținuți la închisoarea din Deva în urma grevei de la începutul lui august. O întreagă aventură birocratică – o promisiune a ministrului Justiției netradusă în fapt, refuzul categoric al Prefecturii din Deva și al Parchetului de a aviza o asemenea anchetă jurnalistică – se sfârșește, previzibil, cu o ușă închisă. Realitățile de culise nu pot fi, totuși, ascunse: „Știam și eu, ca toată lumea, că acest domn prim-procuror care a prezidat măcelul de la Lupeni e suspendat; de ce atunci funcționează la Parchetul din Deva?”³⁴.

De la Deva, Istrati pleacă spre Lupeni, pentru a vedea „cât sânge închegat conține un bulgăre de cărbune, câte minute infernale conține o viață de miner”, cum se muncește și se supraviețuiește în subteran, „în fundul mormântului”, unde „e iadul pe pământ”, „nu mai e chip să respiri, deși ventilatorul urlă de te asurzește”. Când ventilatorul se oprește, în aer se simte – notează scriitorul – „duhul morții”. Un tânăr supraviețuitor al unui accident din subteran e „o arătare”: „Nu mai avea urechi, iar drept obraz, un fel de rogojină”³⁵. Vizitatorul terifiat al acestei lumi mai află cât de puțin prețuiește viața unui miner, cum, spre exemplu, patronii fac economie la burlanele aspiratoare de gaze, sporind, astfel, riscul accidentării și al morții:

„Oamenii aleargă de la o mină la alta, își *împrumută* unii altora câte un crâmpei de burlan, ca să-și mai golească mormântul de duh mortal. Dar jocul acesta nu poate dura la infinit. Și cum viața unui miner e mai ieftină decât pielea unui bou (3800 de lei – *trei mii opt sute!* – li s-au dat văduvelor celor uciși la 6

³¹ Panait Istrati, „Războiul dintre burghezie și comuniști”, articol publicat în *Lupta* din 26 septembrie 1929, reprodus în volumul *Între banchet și ciomăgeală*, ed. cit., p. 429-432.

³² *Ibidem*, p. 431.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Panait Istrati, „Ce am văzut la Lupeni”, text apărut în *Lupta* din 27 septembrie 1929, reluat în volumul *Între banchet și ciomăgeală*, p. 432-435.

³⁵ *Ibidem*, p. 434.

august), vine un moment când economia de burlane produce «nenorocirea», «fatala» explozie.

Deși nu mai pot să răsuflu [îl] întreb pe minerul care ocnește aici de 30 de ani:

«Cât câștigi?»

«200 de lei pe zi, adică 145 plus suplimentul de 40 la sută acordat muncilor grele. Dar nu facem decât de la 20 la 25 de zile pe lună»³⁶...

Istrati culege, apoi, date despre organizarea sindicală a minerilor din Valea Jiului, despre afilierea politică a acestora sau despre oamenii pe care autoritățile (de la patronat la Siguranța statului) îi infiltrează uneori în structurile sindicale – „aventurieri”, „avizi de fonduri secrete și de cotizații însângerate”³⁷ – și, urmărind fișele de plată ale mai multor mineri, dezvăluie un sistem de exploatare vecin cu sclavia (nerespectarea angajamentelor de plată, „flagranta tâlhărie cu reducerea primei, pe măsură ce minerul își dovedește capacitatea de robie”...)³⁸. Tonul publicistului devine aici virulent – expresiv ca un „poem-invectivă”. Se vorbește despre „hoție, banditism la drumul mare, crimă care trebuie numaidecât pedepsită de justiție”, despre „ploșnița liberală” și „cuiburile de tâlhărie liberală” tolerate (în ciuda promisiunilor anterioare) de guvernarea național-țărănistă ș.a.m.d.

Punctul culminant al acestei serii de articole îl reprezintă reconstituirea evenimentului din 6 august – represiunea sângeroasă de la Lupeni – și, odată cu aceasta, denunțarea simulacrului de anchetă. Iată unul dintre cele mai de impact segmente ale acestei reconstituiri:

„La Lupeni n-a fost o potolire a unei revolte, ci o vânătoare de oameni. Autoritățile au băut până la ziuă și au dat de băut și la soldați. Un prefect beat a tras cel dintâi după sunarea goarnei. S-au împresurat minerii și au fost măcelăriți fără să li se dea puțința de a fugi; apoi, când au reușit să fugă, s-a luat grănicerimea după ei, beată de vin și de sânge.

Singurul loc pe unde căutau să scape cei mai mulți, un faimos canal de lângă uzină, era păzit de criminalul plutonier Maican, care, însoțit de puști, pâdea pe cei ce se aruncau în canal, îi pălea cu o osie și dădea ordin să se ucidă lumea. Acolo au fost striviți cu patul armei și sfâșiați cu baioneta cei mai mulți mineri.

La acest canal, a doua zi după măcel, veneau câinii să lingă sânge, creier și mațe. Am văzut haine de-ale morților într-un hal absolut convingător. [...]

La spital, nouă mineri, groaznic de mutilați, agonizează și acum, după cinci săptămâni. Din nouă șapte sunt împușcați de la spate. Proporția e aceeași și pentru morți: trei sferturi dintre ei au fost loviți pe la spate. Cel care cădea avea apoi capul strivit cu arma, pieptul, străpuns, pântecul, sfâșiat³⁹...

Cu iluzia că nu mai poate fi „acuzat de bolșevizator”, Istrati denunță această stare de lucruri, cere o „guvernare legală” și dreptate pentru umiliții și obidiții „domniei liberale”⁴⁰. Eticheta de „bolșevic” îl va însoți, însă, în continuare în România; așa cum, pe de altă parte, stigmatul de trădător al Revoluției îl va urmări, după publicarea *Spovedaniei pentru învinși*, în cercurile intelectualității de stânga din Occident. ■

³⁶ *Ibidem*, p. 435.

³⁷ Panait Istrati, „Raportul prefectului Rozvany”, text apărut în *Lupta* din 29 septembrie 1929, reprodus în volumul *Între banchet și ciomăgeală*, p. 438-441.

³⁸ *Idem*, „Exploatatorii minerilor”, articol publicat în *Lupta* din 1 octombrie 1929, reprodus în volumul citat anterior, p. 441-444.

³⁹ *Idem*, „Ce ascund Lupenii și Valea Jiului”, articol apărut în *Lupta* din 28 septembrie 1929, reprodus în volumul de publicistică citat, p. 437.

⁴⁰ *Idem*, „Cauza muncitorilor din Valea Jiului”, *Lupta*, 2 octombrie 1929 – vezi volumul citat anterior, p. 446.

ILEANA GAE

Filolog

Philologist

e-mail: ileanagae@yahoo.com

Din valul anglicismelor

Abstract

Articolul de față pune în discuție un exemplu din categoria împrumuturilor din limba engleză. Este vorba despre termenul *freelancer*, iar intenția a fost de a stabili natura sa, plecând de la delimitarea deja cunoscută dintre împrumuturi *necesare* și *de lux*, în funcție de nevoia și de utilitatea lui în limbă. Am subliniat concurența sa cu echivalentul românesc „liber-profesionist” și am remarcat variația formelor *freelance* și *freelancing*, fără diferențe semantice. Am urmărit traseul său lingvistic, pornind de la gradul de răspândire în diversele registre stilistice ale limbii, de la nivelul de adaptare ortografică, morfologică și ortoepică la sistemul limbii române.

Cuvinte-cheie: necesare, de lux, freelancer, adaptare, oscilații, liber-profesionist

This article discusses an example in the category of English language loans. It is about the term *freelancer*, and the intention was to establish its nature, starting from the already known delineation of *necessary* and *luxury* loans, depending on the need and its usefulness in the language. We underlined its competition with the Romanian equivalent of “liber-professionist” and we noticed the variation of *freelance* and *freelancing* forms, without semantic differences. We followed his linguistic path, starting from the degree of diffusion in the various stylistic registers of the language, from the level of orthographic, morphological and orthoepic adaptation to the Romanian language system.

Keywords: necessary, luxury, freelancer, adaptation, oscillations, liber-professionist

Împrumuturile, în special cele din limba engleză, au devenit motiv de îngrijorare în ultimii ani, pentru că valul anglicismelor are încă amploare în limba română. De aceea, în funcție de măsura în care pot fi tolerate în limbă, s-au creat două direcții:

cea a vorbitorilor care resping în mare măsură împrumuturile, aceștia fiind așa-ziii „puriști”, și cea a vorbitorilor care cred că limba va cerne treptat stocul împrumuturilor și va păstra numai ce este folositor. Cei care susțin ideea din urmă se bazează pe trecutul lingvistic al neologismelor

împrumutate din limba franceză, pătrunse în română în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, când limba a lucrat singură, alegându-și foarte bine doar cuvintele necesare, renunțând la surplus.

La ora actuală, împrumuturile din limba engleză caracterizează limbajul „la modă”, iar mediul *online* este rampa care asigură răspândirea lor. Iată încă o dovadă în acest sens: „O altă conjunctură m-a forțat cumva să redevin *freelancer*, după ce am încheiat colaborarea cu un *job* care nu-mi mai oferea ce trebuie” (viatadefreelancer.ro). Este vorba despre anglicismul *freelancer*, folosit într-un interviu pe un blog din domeniul mediului de afaceri, al cărui titlu, „Viața de *freelancer*”, vizează clar activitatea unui *freelancer*.

Plecând de la utilitatea împrumuturilor într-o limbă, lingvistul Sextil Pușcariu a creat delimitarea împrumuturi „necesare” *vs.* „de lux”, clasificare preluată ulterior și de alți cercetători din domeniul lexicologiei. Altfel spus, sunt considerate *necesare* împrumuturile de care limba are nevoie reală pentru a exprima realități sociale. Dacă suntem conștienți că limba evoluează în raport cu societatea, trebuie să acceptăm că avem nevoie de expresie lingvistică pentru denumirea noilor achiziții din diverse domenii ale culturii. Categoria *de lux* a calificat împrumuturile nefolositoare limbii române, de vreme ce româna deține deja termeni echivalenți semantic cu cei împrumutați. Din dorința de a fi la modă, se ajunge la concomitența a doi sau mai mulți termeni cu același sens, preferința fiind pentru folosirea termenului nou, în timp ce cuvântul românesc tinde să intre într-un proces de arhaizare. Acestea au fost numite de lingvista Valeria Guțu-Romalo *cultisme* (*Corectitudine și greșală*, București, Humanitas, 2008, p. 140), referindu-se la împrumuturile de lux, care nu fac decât să dubleze cuvinte proprii unor limbi.

Având în vedere delimitarea de mai sus, se pune întrebarea: *în care dintre cele două categorii prezentate se încadrează cuvântul adus în discuție?*

Freelancer este un împrumut din limba engleză cu intrări relativ recente în română și are caracter specializat, fiind specific terminologiei comerciale și a profesiilor. A pătruns în limba română alături de *freelance*, respectiv *freelancing*: *M-am apucat de freelance de nevoie în primă fază, apoi a început să-mi placă* (vice.com); *Din moment ce citești acest articol înseamnă că ți-a trecut măcar o singură dată prin minte să te apuci de freelancing* (verycreative.ro); *Vrei să fii tu propriul tău șef și propriul tău vânzător și decizi să faci freelance și să vinzi produsul creat de tine la prețul stabilit de piața liberă la câți mai mulți cumpărători posibili* (adevarul.ro); *După 14 luni de freelancing, m-am gândit ce a însemnat asta pentru mine* (adevarul.ro). Româna a preluat, așadar, din engleză două forme, între care vorbitorul oscilează și le întrebuințează aleatoriu în contexte uneori identice (*M-am apucat de freelance/ Să te apuci de freelancing*) sau foarte asemănătoare. Variația formelor în română este încă o dovadă că termenul nu s-a fixat și adaptat în sistemul lingvistic românesc.

Niciunul dintre termeni nu a fost inclus în dicționarele românești care înregistrează cele mai recente achiziții lingvistice. Este limpede însă că româna preia sensul din engleză, ba mai mult, în unele articole, care abordează tema, înțelesul termenului este specificat: *Pentru cei nefamiliarizați cu termenul în engleză, „freelancer” s-ar traduce în „liber profesionist”. Și prin termenul respectiv mă refer la un consultant care lucrează pe cont propriu, de cele mai multe ori cu mai multe organizații în același timp. Voi folosi termenul în engleză pentru că mi se pare că descrie mai bine activitatea și e mai folosit* (adevarul.ro). Iată că în acest articol, deși se acceptă existența unui termen românesc care exprimă ideea pe care o transmite *freelancer*, e preferată, totuși, varianta englezească, pe motiv că ar fi mai precisă și mai cunoscută în domeniul în care se folosește. Termenul s-ar bucura, deci, de o oarecare extindere în rândul celor care sunt preocupați de această activitate. Propun să verificăm veridicitatea justificării „descrie mai

bine activitatea”, care dă de înțeles că împrumutul subliniază mai multe nuanțe ale preocupării și are o mai mare precizie. Comparând definițiile celor două cuvinte, din română și engleză, se observă:

Liber-profesionist s.m. - cel care exercită o profesiune liberă. [et. incertă], (*Dicționarul de neologisme*, 1986);

Freelancer - person who works freelance; *Freelance* – earning one’s living by selling one’s services or individual pieces of work to several organizations: a freelance writer/designer, freelance journalist, work freelance (*Oxford Advanced learner’s dictionary*, 1995).

Prin urmare, concurența este câștigată de termenul englezesc mulțumită unei definiții mai vaste. În plus, engleza are o flexiune amplă a termenului, dicționarele înregistrând și formele *freelance*, *freelancing*, în timp ce româna nu are o flexiune dezvoltată pentru *liber-profesionist*. Nu este exclus ca preferința să fie pentru împrumut și din această cauză. Preferința pentru *freelancer* se explică doar prin dorința de a fi „la modă” sau româna ar avea nevoie de o definiție mai dezvoltată și

mai edificatoare, de o expresie mai detaliată a termenului?

Interesant este că, pornind de la baza din engleză, româna tinde să-și creeze, pe cale internă, propria familie lexicală. Așa au apărut, cu ajutorul sufixelor *-it*, *-ism*, *-eală*, cuvintele *freelancerit*, *freelancereală*, *freelancerism*, termeni care au denumit cât mai concentrat activitatea în sine: *Acum chiar îmi pare rău că nu m-am apucat de freelancerit mai devreme* (biroupeplaja.ro); *Mie, plăcându-mi freelancerismul ăsta al tau, am decis să îl încerc, să văd cum mă prinde; Să bem pentru freelancereală până una-alta!* (adriangeorgescu.ro); *Tare combinația cu freelancereala asta.* (cetin.ro). Inovațiile sunt variante ale anglicismului *freelance*. *-eală* și *ism* sunt sufixe productive pentru noțiuni abstracte. Apar însă și în componența unor termeni conotați negativ, cum sunt: *sminteală*, *prostieală*, *văicăreală*, *lingușeală*. Și, în cazul de față, contribuie la crearea unor dubluri ale cuvântului *freelance*, singurul lor efect fiind de a sugera o nuanță peiorativă.

Intenția de adaptare s-ar putea explica prin dorința de a familiariza termenul. Care este, însă, gradul de adaptare a acestor anglicisme sub aspect

lingvistic? În ce măsură au fost asimilate sistemului morfologic, ortografic și ortoepic al limbii române?

Adaptarea ortografică și ortoepică

În limbajul îngrijit, ortografia lor este etimologică. De obicei, în limbajul colocvial, împrumuturile se adaptează complet sistemului ortografic și ortoepic al limbii române. Dat fiind că circulația termenului se extinde și în limba vorbită, este firesc ca în stilul colocvial (pe bloguri, în comentarii) termenul să fie ortografiat fonetic: *Tinerii dedicați meseriei și care termină facultatea la București, Iași, Tg. Mureș, Cluj Napoca (și nu am în vedere numai păpușarii!) sunt doar colaboratori, freelensări, angrenați în multe proiecte, în diverse teatre* (ralucatulbure.blogspot.com).

Totuși, în cazul lui *freelancer*, aparițiile cu ortografiere fonetică sunt extrem de rare și limitate la registrul familiar al limbii. Cu toate că ortografia fonetică nu este încă asimilată, termenul capătă chiar valori stilistice (vezi *freelancereală, freelancerism*).

În ortografierea pluralului apar însă oscilații, cele două forme concurente fiind grafia etimologică *freelancers* și cea fonetică *freelanceri*: *Fie lucrează ca freelanceri (pentru că așa vor ei), fie își iau veniturile parțial ca angajați, parțial pe PFA* (economie.hotnews.ro); *Am o întrebare pentru freelancers... Majoritatea sunteți la 30-40 de ani. Câți ani credeți că va merge afacerea asta?* (cetin.ro). Concluzia este că termenul nu se bucură de o circulație foarte largă; există oscilații ale pluralului, de aceea este firesc ca grafia fonetică să nu fie încă stabilă. Adriana Stoichițoiu-Ichim consideră că termenii din limbajul comercial nu se adaptează tocmai pentru a-și păstra prestigiul și sonoritatea din limba engleză (*Vocabularul limbii române actuale*, București, All, 2008, p. 97).

Sub aspect ortoepic, adaptarea s-a produs în grad mult mai avansat, pentru că termenul este pronunțat ca în limba română, cu accentul deplasat de pe prima, pe penultima silabă.

Adaptarea morfologică

Genul este atribuit la nivel formal, *freelancer* fiind asimilat de clasa masculinelor. Formarea femininului continuă modelul substantivelor, nume de agent, care denumesc profesii bărbătești, a căror formă de feminin se obține prin derivarea masculinului cu sufixul moțional *-iță* (vezi: *chelner – chelneriță, doctor – doctoriță, ospătar – ospătăriță, șofer – șoferiță, primar – primăriță*): *Nu-mi plac etichetele, dar cred că aş putea să-mi pun multe, sunt o milenială, ca la carte, care știe să facă multe, știe să pretindă și mai multe, nu crede în granițe, dependența de nou, fascinată de diferențe culturale, freelanceriță, blogger, instagram addict și lista poate continua* (lipa-lipa.ro); *Mi-au picat ochii pe freelancerița care face 40k/an* (zoso.ro). Totuși, prin prisma identității formale cu sufixul diminutival *-iță*, care conține trăsături semantice depreciative, și aici, sufixul moțional punctează o nuanță peiorativă a femininului.

Pluralul se formează prin adăugarea desinenței specifice masculinelor *-i*. Cu toate că formele *freelanceri* și *freelancers* coexistă, preferința rămâne, totuși, pentru varinta românească. Mai mult, termenul tinde să își formeze flexiune cazuală. În limbajul standard, în textele comerciale, l-am întâlnit cu forma de genitiv, plural: *Majoritatea freelancerilor pot intra la scutirea de impozit* (economie.hotnews.ro).

Evoluția limbii se află întotdeauna în raport cu progresul societății. Câtă vreme societatea se dezvoltă, va avea nevoie de modalități mai multe și mai diverse de exprimare. Este posibil ca româna să nu conțină încă o definiție extinsă a termenului liber-profesionist din rațiuni socio-culturale, pentru că activitatea pe cont propriu nu a fost o preocupare semnificativă a cetățenilor români. Cu timpul, aceasta devine tot mai practică și mai complexă, prin urmare, limba se va adapta la un moment dat la nevoile societății. Rămâne de văzut dacă împrumutul din engleză se va fixa în limbă, dacă va fi înlocuit de un termen românesc sau dacă *liber-profesionist* își va relua treptat locul. ■

MIHĂIȚĂ STROE

Teolog

Theologist

e-mail: st.mihaita@gmail.com

Alambicul

Abstract

Această rubrică își propune să surprindă și să metabolizeze literar momente din viața obișnuită. Pentru că întâmplări mai mult sau mai puțin pitorești, supuse unor priviri iscoditoare, pot deveni, păstrându-li-se autenticitatea, punți spre literatură. Repovestind lumea din jur, așezându-i în pagină mărunțișurile sau curiozitățile, vom descoperi că în preajma noastră există nenumărate sensuri care, nu o dată, ne scapă. Așa cum ne scapă, uneori, tocmai faptul că ne aflăm în mijlocul literaturii.

Cuvinte-cheie: literatură, viață obișnuită

This column aims at capturing and metabolizing moments of the ordinary life in a literary manner. This is because happenings, more or less picturesque, on being scrutinized, may become, while preserving their authenticity, bridges towards literature. By re-telling the world around us, by placing its trifles and curiosities on a page, we shall discover that there are countless meanings around us, which we fail to notice more often than not. The same way we miss the very fact that we are in the midst of literature.

Keywords: literature, ordinary life

Chiar dacă tăciunii erau vii și miezul lor incandescent pâlâia sub scoarța de cenușă, limbile focului dispăreau treptat și se iveau din nou prin cotlon, mai mici și mai anemice. Toamna voia să fugă în acea noapte, ba chiar, de câteva seri, colții înșelători ai răcorii începeau să muște

tot mai adânc. Frigul dădea târcoale și acum cazanului de țuică, lângă care Petrică adormise pe nesimțite, rezemat pe scaunul de pescuit, îmbrăcat subțire, într-un trening vechi cu AC Milan, cu niște cizme lungi și verzi de gumă în picioare. Dormea cu gura căscată, iar aburii de alcool și aerul cald scăpat din gura cotlonului îi

purtau de grijă. La cei 60 de ani ai lui, neliniști mari nu mai avea: vădov de ani buni, cu copiii pe la casele lor în sat, își mai petrecea unele zile prin bătătură cu câte un nepot care-l ajuta la tâmplărie. În rest era singur cuc.

Pregătirea țuicii însemna și pentru el mai mult decât o treabă de sezon, devenise un ritual și un meșteșug de care, nu o dată, Petrică s-a plâns că n-are cui să-l lase mai departe: *Tâmplăria ca tâmplăria, zicea el, sunt școli pentru asta, da' țuică bună, de prună strânsă cu mâna ta, nu se face după ureche...* Regreta că feciorii săi erau nepăsători față de cunoștințele lui și că doar pe nepoți îi mai putea convinge să se învărtă pe lângă el la câte o treabă, atunci când îi lăsau părinții. Dar și asta rar, din cauza unui vechi accident, când fiul vecinei își retezase un deget la abricul lui.

Suspendat de grinda casei, un radio mic pe baterii, aproape ieșit din frecvență, anunța gâjâind: „...mânia Actualității ...ra exactă... tic, tic, tic... a fost ora două... și două”. Corneluș,

care până atunci stătuse cuminte lângă Petrică, fascinat de jocul focului în cotlon, îl bătu încet pe picior pe bătrânul fochist ațipit, care se dezmetici lin, ca și cum doar ținuse ochii închiși.

- Corneluș, se stinge focul, taică, bine că m-ai anunțat!

Și Petrică se porni să întărate jarul cu o vergea, punând apoi peste el câteva mâini de rumeguș și câteva bucăți de lemn de o geometrie bizară. Avea destule resturi de pe urma atelierului. Apoi, cu lanterna în mână, cotrobăi printr-o cutie veche și scoase un obiect lunguiet de sticlă.

- Țasta e un alcoolmetru, Cornelușule, ne arată cât de tare e țuica. Luăm un pahar scurs chiar acum, de la cazan, și măsurăm. Uite, are 20 de grade! N-o mai lăsăm mult la fiert, fiindcă cea de la început, „fruntea”, avea vreo 50 de grade. Era bună doar pentru frecții, așa c-o lăsăm să curgă până pe la 10-15 grade și o amestecăm. Media din găleată o să fie numai bună de băut. Când eram tânăr, neavând cu ce verifica, Țai bătrâni o lăsau după gust, numai că după câteva pahare de probă se chercheleau și o făceau când prea tare, când prea slabă. Tu ești mic, Corneluș, ai cât?, șapte ani. Oricum nu pricepi mare lucru, dar nu mai am cui să-i spun toate astea. De când te-a adus prima oară fii-miu la mine în curte mi-a fost drag de tine, că erai ascultător și, în afară de tine, știi și tu, nu prea mai stă nimeni pe aici.

Un ceas mai târziu, cu focul stins și cazanul demontat, Petrică începuse să scoată și să care în căldări boasca opărită. Se uită înspre sacii de prune fermentate care-și așteptau rândul. Calculă că e ultimul cazan din toamna aceea și că n-are rost să-l lase pe a doua zi. „Încă șase ore”, se îmbărbătă.

- Hai să-l facem și pe ultimul, și gata pe anul ăsta! Văd că tremuri. Dacă Ți-e frig sau somn du-te, rămân eu! Sau stai măcar să-ți povestesc de la început cum se face. Așa, hai aici! Uite, după ce am golit alambicul, cu focul oprit, îl încărcăm la loc cu sacii de prune care au stat câteva săptămâni la fermentat. Nu trebuie

umplut chiar până la gura cazanului pentru că la fierbere se strânge multă spumă. Apoi punem capacul peste alambic. La întrepătrunderea lor trebuie să lipim vasele cu un amestec de făină și apă. Bătrânii noștri foloseau un fel de mămăligă cu cenușă, dar, la temperaturi mari și după ceva timp, devenea sfărâmicioasă și aburul rachiului scăpa înspre finalul fierberii. Făina cu apă în schimb, la căldură, se întărește și nu mai arată alambicul a locomotivă cu aburi.

Petrică se opri să prepare amestecul, răstimp în care dădu peste cap câteva păhărele.

- Să știi, drăguțule, că n-am fost mereu așa singur. Aveam mulți tovarăși în tinerețe și lumea mă căuta tot timpul. Lucram la fabrica de ulei din oraș și, așa cum făceau toți la vremea aia, veneam acasă cu canistre întregi. Le vindeam repede și banii îi risipeam gândindu-mă că uleiul era și avea să tot fie din belșug. Sătul să tot car, am început să vând doar gogoșăriei de lângă fabrică. Făceam bani buni, acolo în fiecare zi era nevoie de sute de litri și atunci m-a împins lăcomia să iau din fabrică mai mult decât se cuvenea. M-au prins, bată-i-ar boala... și următorii ani am stat la pușcărie.

Bătrânul luă capacul acela care seamăna cu o mitră de episcop și-l așeză peste alambic, ungând la întâlnirea dintre cazan și capac cu un strat de cocă. În partea de sus a capacului, într-un orificiu afumat, potrivea țeava comunicantă pe care, la rândul ei, o unse, apoi celălalt capăt al țevii îl conectă la butoiul de răcire.

Se întoarse la găleata cu țeacă, își umplu un pahar mare și îl sorbi încet.

- După '89, când am ieșit, proștii ăștia de vecini se uitau la mine de parcă cine știe ce crimă săvârșisem. Furasem și eu cum furaseră și ei. Chiar împreună cu ei, uneori. Doar că pe mine m-au prins și asta era toată socoteala, marea prăpastie dintre noi nu era ceva ce făcusem, ci ce mi se întâmplase. Atâta minte au avut să mă socotească alt om. Nu m-a mai primit mai nimeni la muncă de atunci. Noroc că învășasem în cei patru ani, cât am stat acolo, tâmplărie, și am putut să-mi întretin cât de cât

familia. Se descurcaseră ei și fără mine și cred că asta m-a durut cel mai mult.

Apoi Petrică goli butoiul de răcire și reîmprospătă apa rece din el. Așternu rumeguș și aruncă niște lemne, scăpără două găteje și începu să sufle la întâmplare, până ce flăcările au prins putere. Se așternu greu pe scaun, cu paharul în mână, vizibil obosit.

- Nevastă-mea, care se îmbolnăvisese cât timp am fost plecat, a murit trei mai târziu. Copiii nu m-au iertat atunci. Era, cum am zis, vina mea pentru ce pășisem, nu pentru ce făcusem. Acum sunt la casele lor și cu timpul ne-am mai apropiat. Oamenii, în schimb, nu m-au mai primit între ei. Sunt singurul pușcăriaș din sat. După ce Dan, băiatul vecinei care a murit săptămâna trecută, îl știi, *Ciungul*, și-a tăiat degetul la abricul nostru, n-am mai fost cale de ntors. Lumea a dat vina mai ales pe mine. Sunt singur și ce fac eu cu toată țeica asta? Uite, cazanul ăsta îl dăm pentru următoarea pomană a vecinei. Așa facem!

Tâmplarul respira greu. Nici nu mai auzea radioul. Stătea rezemat și privea cerul.

- Focul din alambic fierbe prunele astfel încât alcoolul se transformă în aburi, care se strâng în capac, apoi traversează țeava dinspre cazan înspre butoiul cu apă rece. Diferența de temperatură de acolo face ca aburul care trece prin conducta-melc de răcire să se condenseze și să se transforme în țeică. A și început să curgă, vezi?

Vântul făcea radioul agățat într-un cui să se legene încet: „*Radio România Actualități... Ora exactă... tic, tic, tic... a fost ora douăzeci și patru*”.

- Tare tăcut ești, Corneluș!

Corneluș îl privea cu ochii limpezi, ca și până atunci, și începu să dea din coadă.

În beznă, zări în partea dinspre câmp a curții ceva ce i se păru un motan, mișcându-se.

Începu să adulmece, să mârâie, apoi să latre.

Dintr-o dată, o zbughi într-acolo, hămăind. Se pierdu în întuneric și se auzi din ce în ce mai slab, depărtându-se. ■

VALERIU IOAN-FRANC

Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu”, Academia Română

“Costin C. Kirițescu” National Institute for Economic Research, Romanian Academy

e-mail: cide90@gmail.com

NAPOLEON POP

Institutul de Economie Mondială, Academia Română

The Institute for World Economics, Romanian Academy

e-mail: napoleon_pop@yahoo.com

Ordinea economiei mondiale. Exerciții de resuscitare (II)

.....

Abstract

Armonia ordinii internaționale prezente nu a fost și nu este perfectă, întrucât o ordine consensualizată, formal sau informal, are drept cel mai mare numitor scopurile comune subiecților de drept, adică statele-națiune, la a căror realizare se angajează să participe.

Factorul instituțional rămâne important în stabilitatea ordinii și, mai ales, în „migrarea” acesteia spre o nouă structură birocratică, prin acest proces înțelegând reșezări în interiorul ordinii și/sau transformări care anticipează o schimbare.

Prin ordinea postbelică, au apărut și, ulterior, s-au dezvoltat instituții transnaționale/internaționale, prin care s-au stabilit regulile pentru menținerea stabilității ordinii și chiar pentru a crește calitatea stabilității prin efectele urmărite: pace, atenuarea antagonismelor, evitarea conflictelor armate, finanțarea economiilor pentru proiecte de interes regional/global, creșterea economică sustenabilă prin politici economice adecvate, stimularea comerțului internațional, stabilitatea financiară globală etc.

Cuvinte-cheie: armonie, ordine internațională, factor instituțional

The harmony of the current international order was not and still isn't perfect as a consensualized order, formally or informally, has as the greatest common denominator the common goals of the lawful subjects, that is, the nation-states, in the formation of which they engage to participate.

The institutional factor remains significant in order settlement and especially in its “migration” to a new bureaucratic structure, this process meaning readjustments inside the order and/or transformations that anticipate a change.

Due to the postwar order, there appeared and afterwards got developed transnational/international institutions, by means of which the rules for order establishment maintenance were set as well as those for the increase in the quality of the establishment through the desired effects: peace, softening of antagonisms, avoiding armed conflicts, financing savings for regional/global interest projects, sustainable economic growth through adequate economic policies, stimulation of international trade, global financial stability.

Keywords: harmony, international order, institutional factor

Presiunea economică și ecologică

Tensiunea ecologică determinată de activitățile economice este un factor-temă care străbate istoria postbelică a omenirii, cu sușuri și căderi în percepția corectă a necesității gestionării sale, a soluțiilor pentru viitor, pentru a nu se transforma în chiar pericolul major asupra Umanității. Cărți, devenite tratate¹ ale analizei realităților contemporane – de la limitele creșterii economice și până la consumarea resurselor planetei, în condițiile în care populația crește odată cu deșertificarea – din motivele economice ale susținerii vieții populației, arată situația paradoxală că suntem mulți, dar avem și dreptul la viață. Iar viața are nevoie de resursele planetei.

În onoarea acestei ordini internaționale, onoare acordată acelor deschizători de noi căi ale înțelegerii, se face apel la intelectuali, academicieni, elite profesionale, media, pentru o implicare serioasă în cântărirea corectă a presiunii economice și ecologice, reevaluându-se înțelegerile născute în conferințele consacrate mediului și schimbărilor climatice, de la Rio (1990) sau Paris (2017). Paradigma se schimbă, planeta este limitată fizic, dar nu și resursele sale, dacă o

considerăm parte a Universului, un conglomerat de energii.

Guvernanța, inspirată de o ideologie care ridică la nivel de decizie oameni politici, indiferent de modelul economic prognozat în termenii contractului social cetățean-stat, nu mai poate evita subiectul dacă nu vrea să amaneze

viitorul generațiilor care vin. Deja există considerente obiective și subiective despre faptul că generațiile imediat viitoare vor trăi mai puțin bine decât cele prezente, statistici multiple (venitul median, coeficientul Gini etc.) indicând îngrijorarea părinților de azi că odraslele lor vor trăi mai rău. Desigur, în opi-

nia noastră, judecățile merg pe metoda liniară/inerțială, efectele celei de-a patra „revoluții industriale” (lansate la Forumul Mondial de la Davos, ediția 2016) fiind încă întoarse pe toate fețele. Noile tehnologii care reflectă modificări fundamentale ale cunoașterii umane (și ea considerată, până nu demult, ajunsă la limite), suferă același „tratament” ca etapele introducerii automatizării, ulterior a calculatoarelor, și, mai recent, a roboților.

Societatea modernă occidentală, care a indus multe dintre valori în mai toată planeta prin și ca efect al globalizării, este ținută în viață de di-

*Societatea modernă occidentală,
care a indus multe dintre valori
în mai toată planeta prin și ca
efect al globalizării, este ținută
în viață de dinamica și de
calitatea creșterii economice*

¹ A se vedea, de exemplu, lucrările lui Lester Brown din seria *Planul B*, traduse și în limba română în anul 2011, ex. *Planul B 4.0 – Mobilizare generală pentru salvarea civilizației*, Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu”, Academia Română.

namica și de calitatea creșterii economice. Economistul Benjamin Friedman, citat de Rachel Nuwer², spunea că societatea occidentală modernă (cea vestică la propriu) poate fi comparată cu o bicicletă, poziția ei verticală în mișcare fiind susținută de creșterea economică. „Dacă această forță motrice se reduce [din varii motive, inclusiv de resurse limitate – n.n.], atunci pilonii pe care se sprijină societatea occidentală – democrația, libertățile individuale, toleranța și multe altele – încep să se clatine”, atrage atenția Nuwer. Efectele ar fi dezastruoase, întrucât lupta pentru resurse va face lumea mai urâtă (obsesia lui Hitler, de exemplu, în perioada interbelică) și este posibil să se ajungă la o nouă predicție socială, ceea ce s-a mai întâmplat în istoria Umanității.

Nu miră faptul că personalități contemporane (Lagarde, Stiglitz, Greenspan, Isărescu ș.a.) atrag atenția că „binele” revenirii creșterii economice din 2017, cu posibila sa consolidare în 2018, s-ar putea termina printr-o nouă criză. Nuwer generalizează: „Indiferent de cât de bine par a sta lucrurile în prezent, există o singură certitudine – ele se vor schimba. Lăsând la o parte

scenarii precum impactul cu un asteroid, iarna nucleară, pandemiile, istoria ne oferă mult mai multe și mai realiste exemple de prăbușire”.

Presiunea economică, în căutare de satisfacție pentru individ (de la un nivel de viață decent la unul de lux, fără să uităm inegalitatea crescândă), și presiunea ecologică, generată de prima, sunt considerate doi factori critici ai Umanității (Motesharrei)³. Principiul ecologic trebuie privit ca o posibilă cauză a sfârșitului civilizației (*occidentale*, spune Nuwer), schimbarea climei ducând la epuizarea resurselor (apa dulce, solul, peștele, pădurile etc.).

Din punctul de vedere al presiunii ecologice, în căutarea „satisfacției economice și, implicit, sociale” – cea cu care politicianul, guvernanta, elita, personalitățile etc. doresc să se laude –, Umanitatea are o mare vulnerabilitate și un risc previzibil. După Motesharrei, există soluții posibile, ușor de enumerat, dar greu de pus în practică: „Dacă luăm decizii pentru reducerea presiunii unor factori precum inegalitatea, creșterea exhaustivă a populației, rata de extracție a resurselor naturale și rata poluării – toate lucruri posibile –, atunci putem evita colapsul și ne putem stabili pe o traiectorie sustenabilă... Înșă nu putem aștepta la infinit pentru a lua deciziile acestea”.

Amânarea deciziilor importante de luat acum pentru a salva viitorul Umanității, ca să nu vorbim poate și despre o ordine internațională mai „constrângătoare” față de realitățile care ne duc la un deznodământ implacabil, neîncercat de omenire în istoria sa, este cauzată de disensiunile și structura agendelor politice ale lumii.

Jørgen Randers⁴, profesor la Norwegian Business School, este unul dintre exper-

² Rachel Nuwer – 2017, aprilie, “How Western Civilisation Could Collapse”, BBC, <http://www.bbc.com/future/story/20170418-how-western-civilisation-could-collapse>

³ Safa Motesharrei – 2014, *Human and nature dynamics (HANDY): Modeling inequality and use of resources in the collapse or sustainability of societies*, Elsevier.

⁴ Jørgen Randers – 2012, mai, *2052: a Global Forecast for the Next Forty Years*, Joni Praded, Green Publishing.

ții care afirmă că deciziile legate de soluțiile propuse, precum cele ale lui Motesharrei, depășesc „resursele” politice actuale, în termeni de angajamente solide și implementare, Acordul de la Paris rămânând o promisiune frumoasă^{5,6}.

Avem în față două avertismente-provocări determinate de presiunea economică și ecologică. Primul este că *ne îndreptăm spre regimuri autoritare în consolidare* (Rusia, China), iar al doilea, că închiderea, ca expresie a pornirii naturale de a nu mai coopera din cauza presiunilor menționate, *ridică problema menținerii unei lumi normale, în timp ce ea se confruntă cu schimbări mai mult decât evidente*.

„Canalele” energetice

Ordinea internațională postbelică a configurat, din motive economice și geostrategice, o rețea vastă de canale energetice fizice, axate pe transportul țițeiului brut și al gazelor naturale. Ca niciodată în istoria Umanității, de la descoperirea focului încoace, economia mondială postbelică a devenit un mare sistem consumator de energie, pentru a realiza cât mai multe dintre performanțele promise de revoluția tehnologică a vremii. Generalizarea produselor fabricate în serie oferite consumatorilor, de la autoturisme până la bunuri de folosință zilnică, diversificarea serviciilor de transport, odată cu dezvoltarea de flote și flotile navale și aeriene, de tonaje și capacități din ce în ce mai mari, au adus, la un moment dat, o creștere exponențială a consumului de energie și, implicit, a dependenței de resursele energetice în termeni de volum, geografie, trasee, costuri, securitate etc.

*Principiul ecologic trebuie
privit ca o posibilă cauză
a sfârșitului civilizației,
schimbarea climei ducând
la epuizarea resurselor*

Aprovizionarea cu energie a devenit, dintr-o simplă problemă comercială, una economică și, apoi, din ce în ce mai pronunțată politică, având în vedere că, în timp ce consumul, cu mici excepții, este concentrat în țările dezvoltate, rezervele de energie sunt localizate în țările în curs de dezvoltare, multe dintre ele fiind colonii sau protectorate care urmau sau urmează să-și capete independența.

Consumul de energie a devenit o problemă economică, în sensul necesităților de investiții pentru explorare și exploatare în țările slab dezvoltate, iar, apoi, miliardele de dolari investite de firmele de profil s-au securizat prin înțelegeri politice ferme. Aceste înțelegeri au creionat diferite alianțe între producătorii cu mari resurse și noii consumatori, ambele părți oferindu-și garanții politice reciproce, de natură să asigure continuitatea aprovizionărilor, investițiilor, asistenței tehnice etc.

O perioadă îndelungată de timp, marii consumatori de energie au fost țările dezvoltate, iar semnificativul producător net a fost URSS. Divizarea Europei în cele două blocuri și Războiul Rece au adus în atenție creșterea securității resurselor energetice și cele mai convenabile trasee pentru transportul acestora. Schematic, putem vorbi nu numai despre două blocuri politice, ci și despre două blocuri consumatori-producători, care și-au pus amprenta pe o anume ordine internațională în domeniu, ce a rezistat nu numai șocurilor petroliere (1973 și 1979), ci și proceselor de după căderea Zidului Berlinului, dezintegrării URSS, războaielor din Golf, ca și

⁵ Tudor Matei ne-a facilitat accesul la articolul care ne-a inspirat în structurarea punctului de vedere asupra acestui aspect, printr-o interesantă și originală definire: „Calea către prăbușirea Occidentului a fost deschisă. Nicio civilizație, oricât de măreață ar părea, nu este imună la vulnerabilitățile care pot duce la moartea ei” (activenews.ro, 23.04.2017).

⁶ La rândul lor, Homer-Dixon și Joseph Tainter (1988), în *Prăbușirea societăților complexe*, Cambridge University Press, acordă atenție subiectului și provoacă la întemeiate și necesare luări de poziție.

modificării raportului global de forțe, prin plasarea Chinei pe locul al doilea în economia globală.

Putem vizualiza, de principiu, un bloc consumator-producător SUA, țările vest-europene – Orientul Mijlociu (Libia, Arabia Saudită, Kuweit, Irak, Iran), și un altul, țările socialiste est-europene – URSS, fără a eluda tranzacțiile încrucișate determinate de avantajul geografic (URSS aprovizionează și Europa Occidentală) sau de discriminări politice ori economice, cum a fost chiar cazul României, care, fiind forțată să cumpere țiței din URSS la prețurile internaționale, și-a diversificat sursele (Iran, Irak, Libia), s-a implicat în explorări petrolifere (Libia), export de utilaje petroliere (URSS) și construcții de rafinării (Irak).

Înțelegerea, de către regimurile politice ale țărilor producătoare, a doctrinei imperialiste a țărilor occidentale dezvoltate, cu privire la exploatarea intensă a resurselor energetice ale acestora și, mai ales, a politicii de preț, a produs, la un moment dat, conștientizarea asupra faptului că, fără acordarea unei independențe țărilor producătoare (în ceea ce privește gestionarea propriilor resurse), se poate închide aprovizionarea cu energie a țărilor dezvoltate. Colapsarea economiilor acestora din urmă

a dus la instituționalizarea ordinii în rândul producătorilor de țiței, prin apariția OPEC – Organization of the Petroleum Exporting Countries – (1968) și a determinat detonarea prețului pe barilul de țiței. Acesta a crescut, în mai puțin de șapte ani, de la cca 2-3 dolari/baril la peste 25 dolari/baril la nivelul anilor respectivi. S-a făcut, practic, pasul „liberalizării” prețului țițeiului brut, din punctul de vedere al ofertanților, ceea ce a produs câteva *fenomene interesante pentru funcționarea ordinii internaționale*:

a) În primul rând, prețurile ridicate pe barilul de țiței au făcut posibile încasări din vânzările excesive de țiței, în raport cu posibilitățile de a fi consumate imediat pentru dezvoltarea economiilor producătorilor. Acest lucru a dus la apariția unui important flux financiar, cunoscut sub numele de „petrodolari”, veniturile fiind plasate în băncile occidentale pentru a fi remanente;

b) În al doilea rând, noile niveluri ale prețurilor au devenit acoperitoare pentru investiții în explorări și capacități de producție, necesare pentru a face față consumului aflat pe o traiectorie ascendentă. Vârfuri periodice în prețul țițeiului, cu impact și asupra prețului gazelor, au făcut rentabilă exploatarea unor zăcăminte dificile, după cum rezervele probabile și certe

au crescut semnificativ, asigurând o perspectivă relativ calmă pentru aprovizionare;

c) În al treilea rând, s-a încercat, o perioadă de timp (anii '80), cochetarea cu o organizație a producătorilor și consumatorilor de țiței mai cuprinzătoare din punctul de vedere al intereselor reciproce. Ambele părți au renunțat la constrângeri, altfel s-ar fi distorsionat o piață imensă, ca volume și valori. Ca să nu mai spunem că noi politici, declanșate în SUA, privind asigurarea independenței energetice ar fi adus prejudicii producătorilor;

d) În al patrulea rând, asimilarea costurilor ridicate ale energiei în costurile de fabricație ale întregii game de produse energointensive a determinat reforme structurale (delocalizări, optimizări) și perfecționarea tehnologiilor consumatoare de energie. În același timp, la noile niveluri ale prețurilor de după primul șoc petrolier, țări dezvoltate din Europa Occidentală și din SUA au investit în explorări locale, descoperind importante rezerve de țiței și gaze *off-shore* (în special Marea Britanie, Olanda, Norvegia), aducând o „ușurare” valorică și de securitate în aprovizionare și o certă îmbunătățire a climei și scăderea nivelului de poluare, prin reducerea drastică a consumului de cărbune.

În căutarea independenței energetice, SUA și-au ajutat propria economie, prin securizarea sa cu rezerve masive de țiței exploatat (rezerve strategice), dar rămânând dependente de importuri, mai mult sau mai puțin ajustate la volumele de țiței și gaze obținute din Alaska și, mai nou, din șisturi bituminoase și șisturi gazoase.

Echilibrările periodice dintre cerere și ofertă – din considerente de ciclu economic, atacuri teroriste (în special la infrastructura din Nigeria), războaiele din Golf, cu ieșirea de pe piață aproape totală a Irakului în calitate de furnizor – au creat o regularizare a fluxurilor comerciale și productive, dar țițeiul a devenit tot mai mult un instrument politic. Este de remarcat că războaiele din Golf, prin asigurarea politică ultimă din partea SUA de a elibera

Înțelegerea, de către regimurile politice ale țărilor producătoare, a doctrinei imperialiste a țărilor occidentale dezvoltate, cu privire la exploatarea intensă a resurselor energetice ale acestora și, mai ales, a politicii de preț, a produs, la un moment dat, conștientizarea asupra faptului că, fără acordarea unei independențe țărilor producătoare se poate închide aprovizionarea cu energie a țărilor dezvoltate

din rezervele lor strategice în caz de scădere masivă a ofertei, nu au influențat semnificativ prețul barilului de țiței. În același timp însă, Rusia și-a demonstrat capacitatea de a utiliza energia ca instrument politic împotriva țărilor din Europa conectate la conductele care le aprovizionează cu gaze, în special prin dictarea unor trasee pentru noi contacte directe (North Stream) sau prin închiderea altora din „motive” de creanțe (Ucraina), cu afectarea aprovizionării și a altor consumatori (efecte colaterale).

Rusia a căzut însă și în capcana propriilor ambiții, prin persistența construirii bugetului național în cea mai mare parte din veniturile din vânzările de țiței și gaze. După vârful de 134 dolari/baril, din iulie 2008, prețul a scăzut până la 40 de dolari/baril, iar în prezent oscilează între 50 și 60 dolari/baril, fapt care a afectat semnificativ funcționarea propriei economii și poate și tendințele spre autoritarism și intervenție masivă a statului. Aparent, a fost vorba despre raportul cerere-ofertă în contextul economic postcriză financiară.

Importanța geopolitică a canalelor de energie rezultă, așadar, din două aspecte foarte importante pentru aprovizionarea țărilor dezvoltate

tate în condiții de siguranță. În principal, este vorba despre cele două trasee/fluxuri complet separate: resursele din Rusia (Blocul de Nord) nu pot fi aduse prin Orientul Mijlociu (Blocul de Sud) și nu pot fi interconectate pentru a evita embargouri și alte restricții (sancțiuni economice). Din aceleași motive geopolitice, au fost construite conducte care nu își acoperă eficiența comercială, dar reprezintă avantaje potențial politice de ocolire a unor zone de posibile conflicte.

Privitor la cazul Venezuela, relevanța sa de furnizor pentru cele două Americi este în relație cu derapajele regimului politic. În ceea ce privește Nigeria, ea rămâne un furnizor de țiței de calitate, condiționat de controlul periodic al atacurilor teroriste, cărora trebuie să le facă față personalul transnaționalelor implicate în exploatarea resurselor. O cazuistică nouă o reprezintă China, care a negociat conducte de aprovizionare din Siberia și Azerbaidjan, relevanța tranzacțiilor fiind legată tot de ceea ce se cheamă Blocul de Nord (Rusia). Mai mult, prin descoperirea de țiței *off-shore* în Marea Chinei de Sud, economia Chinei a avut o perioadă de prosperitate, care a propulsat-o

în topul puterilor globale, dar fiind și cea mai poluată țară în zonele excesiv industrializate cu tehnologii tradiționale (siderurgie, metalurgie, petrochimie).

La prețul la zi al țițeiului, țările din OPEC încearcă să stăpânească oferta, în condițiile în care restructurările industriale din țările mari consumatoare de energie au ajuns la maturitate. Ca structuri economice, dacă se reîntorc la exploatarea propriilor resurse și își realocă unele industrii externalizate în țări terțe, ele se îndreaptă spre *a patra revoluție industrială*, adică un consum de energie și materii prime redus, pe lanțuri valorice foarte ridicate.

Ceea ce rămâne adevărat este faptul că negocierile pe traseele energetice au devenit mai dificile decât cele de acum două-trei decenii. Factorul de schimbare în ecuația energetică globală îl constituie SUA, care, în ultimii 5 ani, a devenit un mare exportator de petrol și gaz natural lichefiat. Presiunea sa asupra prețului barilului de țiței reprezintă în prezent confluența a două interese contrare. OPEC și Rusia încearcă să-și reducă oferta, pentru a determina o creștere a prețului țițeiului, cu scopul de a-și consolida veniturile din vânzări, de care depinde funcționarea sistemului socioeconomic; SUA, pe de altă parte, prin oferta lor, mențin prețul scăzut, care este însă cu mult mai remuneratoriu pentru costurile de producție. *Diferențele de preț în favoarea SUA, față de cele din Europa, au condus la o „reindustrializare” a economiei americane, care înlocuiește deja importuri de lanțuri de produse provenind din China.*

Factorul energetic este tot mai mult *corelat cu schimbările climatice*, ceea ce modifică strategiile de securitate energetică, devenite un alt spațiu de ciocniri de interese la nivel global, pe tema emisiilor de gaze de seră. Acestea din urmă, luate în serios, au determinat progrese în tehnologiile de obținere a altor forme de energie, nepoluante și mai ieftine. Tehnologiile curate au deschis o nouă piață, unde prețurile globale sunt în competiție.

Factorul energetic este tot mai mult corelat cu schimbările climatice, ceea ce modifică strategiile de securitate energetică, devenite un alt spațiu de ciocniri de interese la nivel global, pe tema emisiilor de gaze de seră. Acestea din urmă, luate în serios, au determinat progrese în tehnologiile de obținere a altor forme de energie, nepoluante și mai ieftine. Tehnologiile curate au deschis o nouă piață, unde prețurile globale sunt în competiție

Personalități și elite

Ceva mai mult de un secol, omenirea a căzut pradă și s-a ridicat sub incidența a puține personalități, înconjurate de elite sfătuitoare de bine sau de rău, ca să nu mai vorbim, cel puțin în cazul lui Adolf Hitler și, mai puțin, în cazul lui Benito Mussolini, despre puterea carismatică sau despre aceea a poliției politice de a determina un prozelitism mai mult decât problematic.

Declanșarea Primului Război Mondial a inclus personalități ale unei lumi imperiale continentale în declin, războiul și rezultatele lui creionând practic o modificare de ordine, din păcate fluidă și instabilă, semănând nemulțumiri care s-au rostogolit și s-au inflammat, efectul fiind declanșarea celui de Al Doilea Război Mondial. Hitler, Lenin și Stalin rămân printre figurile proeminente ale zbuciumului continentului european, cu o elită de miniștri care s-au pândit și s-au înșelat reciproc.

Pe un alt plan, Winston Churchill și Franklin Delano Roosevelt sunt cei care contează pentru ordinea internațională postbelică, o pleiadă de premieri și președinți ai Angliei, Franței și chiar ai țărilor din Liga Națiunilor dând dovadă, până la aceștia, de multă naivitate și manipulare în negocierile și aprobarea cerințelor lui Hitler, în continuă escaladare, și de cedările care nu au potolit în niciun fel foamea de *spațiu vital* a Germaniei naziste.

Axa se gândea la o ordine din care URSS voia să tragă niște consecințe (teritoriale la limita izbucnirii celui de Al Doilea Război Mondial), iar sensul oribil al respectivei ordini, cu efecte mondiale și afectând interesele SUA, a determinat două personalități să creioneze o altă ordine, prin semnarea Cartei Atlanticului (august 1941) și, ulterior, a Declarației Națiunilor Unite (ianuarie 1942). Credem că aceste două documente pentru inițializarea ordinii internaționale prezente au contat mai mult, la vremea lor, decât tratatele de la Trianon de după Primul Război Mondial.

La 26 decembrie 1941, în Senatul SUA, accentuând importanța alianței anglo-america-

Declanșarea Primului Război Mondial a inclus personalități ale unei lumi imperiale continentale în declin, războiul și rezultatele lui creionând practic o modificare de ordine, din păcate fluidă și instabilă, semănând nemulțumiri care s-au rostogolit și s-au inflammat, efectul fiind declanșarea celui de Al Doilea Război Mondial

ne într-un moment dramatic pentru Europa, Churchill afirma: „Catastrofa războiului a căzut peste noi de două ori într-o singură generație. În timpul vieții noastre, brațul lung al destinului a traversat oceanul și a adus Statele Unite în prima linie a frontului de două ori. Dacă am fi rămas uniți după ultimul război [Primul Război Mondial – n.n.], acest blestem nu ar fi căzut din nou asupra noastră”. O lecție deosebită, uitată mereu sau rar invocată, este necesitatea unei cooperări raționale și continue între toți actorii lumii. Locul lăsat liber după ororile războiului, cu sentimentul fals al lucrurilor terminate, a fost ocupat de Hitler, o personalitate a momentului impusă de multe motive, bine exploatate: orgoliul național german, situația economică dezastruoasă și, mai ales, pedalarea pe o mare de frustrări, determinată de o ordine caracterizată de privilegii pentru învingători și constrângeri greu de suportat (să mai adăugăm datoriile de război). Aceasta nu putea fi o ordine încheagată, cu restabilirea demnității umane de ambele părți, ci doar o situație continentală, care a putut deveni explozivă, încurajată de *introvertirea SUA*, așa cum remarcă Churchill.

Credem că personalități politice ale momentului – Trump, Putin, Macron, Xi Jinping – ar trebui să reflecteze asupra spuselor înaintașilor, exact în ideea recunoașterii că ordinea actuală este în pericol, că trebuie fie reformată, fie tran-

spusă într-o altă structurare, mai corespunzătoare din punctul de vedere al actualelor interese. Dar nu printr-un nou carnagiu, cu riscuri imense pentru Umanitate.

Oare cui datorăm astăzi volatilitatea socială și politică din Europa? Orice posibile cauze am identifica, în spatele lor există personalități precum Trump, Merkel, Putin, Marine Le Pen, cărora încearcă să li se opună, cu duhul blândității, Macron sau Xi Jinping. Consecințele acestei fracturi afectează întreaga lume, prin schimbarea a înseși naturii relațiilor internaționale, caracterizate de alianțe devenite istorice, natură cu impact asupra viitorului securității globale⁷.

Astăzi, Germania a devenit un lider în posibilă retragere după ultimele alegeri parlamentare (septembrie 2017); Franța era pe cale să devină o societate blocată de principiile propagate de Marine Le Pen (dacă ar fi câștigat alegerile prezidențiale); Italia este și ea în derivă, cu un premier neales și nesuținut de vreo formațiune politică; multe state membre ale UE sunt copleșite de disputa dintre identitate și problema imigranților; Polonia și Ungaria au căzut în capcana tendințelor autoritare; multe alte țări sunt supuse unor programe de austeritate împotriva intereselor lor (cazul României și al Greciei); Rusia este avidă de noi teritorii și influențe etc. Toate aceste tendințe deteriorează pe zi ce trece înseși premisele succeselor realizate, atât cât s-a putut, pentru o Europă Unită. Domină o viziune

de declin terminal, așa cum o percepem cu vădită îngrijorare, privind la unii oameni ajunși să guverneze. Vrând-nevrând, ei sau alții sunt chemați pentru o tranziție ordonată de la o ordine

la alta. Numai oamenii sunt cei care construiesc noi instituții ale cooperării globale și numai oamenii le populează, pentru a da reguli cât mai larg acceptate și bază a detensionărilor de care omenirea are nevoie la acest încă început de mileniu trei.

Concluzia este simplă: tranziția spre o nouă ordine are nevoie de personalități tari, dispuse să coopereze pentru o agendă a intereselor comune ale omenirii. Că vor fi sau nu providențiale – rămâne de văzut, dar state mari, dezvoltate, și state mici, slabe, vor căuta mereu pe cineva, persoană individuală sau persoană colectivă.

Experiențele nefericite îi învață pe oameni și nimeni nu este scutit de ele. Filozoful Aïvanhov spunea că este bine de mers pe calea înțelepciunii, a echilibrului și a păcii de care este nevoie în aceste timpuri și de a extrage învățămintele necesare.

Cum experimentele sunt strict legate de oameni (numai ei fac experiențe), în cazul nostru,

și de personalități și de elite, întrebarea este: *Ce se va întâmpla de acum înainte?* Avem personalități în declin, prin vârstă, vechime în funcție și erodare în decizii, dar și realități care intrigă, unele în creștere, chiar dacă dezamăgesc, și altele, poate, în devenire, ca posibile speranțe.

Din punctul de vedere al perspectivei, ceea ce interesează este spre ce aspiră personalitățile de azi și cele în devenire când vorbesc despre globalizare (antiglobalizare), despre valori și

principii care (mai) trebuie să guverneze lumea, despre agenda globală (schimbări climatice, creșterea economică, inegalitatea, securitatea și pacea). ■

Tranziția spre o nouă ordine are nevoie de personalități tari, dispuse să coopereze pentru o agendă a intereselor comune ale omenirii. Că vor fi sau nu providențiale – rămâne de văzut, dar state mari, dezvoltate, și state mici, slabe, vor căuta mereu pe cineva, persoană individuală sau persoană colectivă

⁷ A se vedea și William Drozdiak (2017), *Fractured Continent: Europe's Crises and the Fate of the West*, Ed. W.W. Norton & CO.

Tel. 318.24.38; 318.81.06

E-mail: edituraexpert@gmail.com
office@fnsa.ro

caiete
critice
vă recomandă:

